

KÉGLI FERENC

**A KURRENS NEMZETI BIBLIOGRÁFIA
A DUALIZMUS KORÁBAN -
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRRÁ
1867-1918**

BUDAPEST

1996

TARTALOM

Előszó

Bevezetés

A könyvek, térképek, zeneművek kurrens nemzeti bibliográfiái 1914-ig

Magyar Könyvészet 1855-1857

Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz 1860-1878

A Magyar Tudományos Értekező könyvészete 1861-1862

Irodalmi Értesítő 1867

Magyar Könyvészet 1869-1870

Irodalmi Értesítő 1874-1875

A Magyar Könyv-Szemle kurrens nemzeti bibliográfiája 1876-1891

A Corvina és a kurrens Magyar könyvészet

Törekvések a könyvek kurrens nemzeti bibliográfiája érdekében

A könyvek, térképek, zeneművek kurrens nemzeti bibliográfiája 1914-1917

A Könyvtári Szemle melléklete: Magyarország Bibliográfiája

A Corvina és a kurrens Magyar könyvészet

A Magyar Bibliográfiai Intézet koncepciója

A hírlapok és folyóiratok kurrens nemzeti bibliográfiái

Az 1861-1862. évi sajtóbibliográfia a Magyar Tudományos Értekezőben

A Vasárnapi Újság kurrens sajtóbibliográfiája 1861-1867

Az Irodalmi Értesítő sajtóbibliográfiája 1867

A Magyar Könyvészet sajtóbibliográfiája 1869-1870

A Vasárnapi Újság sajtóbibliográfiája 1869-1894

A sajtóbibliográfia intézményes műhelye, a Hírlapkönyvtár létrejötte

A Magyar Könyvszemle kurrens sajtóbibliográfiája

A könyvkereskedő egyesületek sajtóbibliográfiái

Törekvések kurrens, általános sajtórepertórium létrehozására

Összegezés

Jegyzetek

A bibliografia, ha nem is omegája, de kétségkívül az alfája minden tudománynak, valóságos Ariadne fonala, mely biztosan elkalauzol az irodalom egyre sűrűsödő rengetegének útvesztőjében.

Gulyás Pál, 1912

Előszó

1993-ban az a megtiszteltetés ért, hogy felajánlották számomra, vegyek részt az Országos Széchényi Könyvtár dualizmus kori történetének kutatásában. Konzultánsommal, Somkuti Gabriellával olyan témakört kerestünk, mely nem állt nagyon távol jelenlegi munkakörömtől. Így esett választásunk a könyvtárhoz kapcsolódó nemzeti bibliográfiai tevékenység kutatására. A kéziratos (OSZK Irattár, Kézirattár, esetenként az MTA Könyvtárának Kézirattára) és a nyomtatott források feltárása során láthatóvá vált, hogy a könyvtárban folyó nemzeti bibliográfiai munkálatokat nem lehet az egyéb (könyvkereskedői) bibliográfiai törekvésektől elszigetelve vizsgálni. Ugyanakkor az is világossá vált, hogy az OSZK tekintetében kizárólag a kurrens nemzeti bibliográfia történeti vonatkozásainak feldolgozása jöhet számításba.

Az elmúlt három év kutatásainak eredményeként két önálló rész készült el - külön a könyvek, térképek, zeneművek és külön a hírlapok, folyóiratok kurrens bibliográfiájára vonatkozóan - mely részek várhatóan az OSZK évkönyveinek egymást követő kötetekben fognak megjelenni. A jelenlegi munka egységes szerkezetbe ágyazza a két részt, figyelembe véve mindazokat az új ismereteket is, amelyek az első rész megírását követően jutottak tudomásomra.

A történelem ismerete elsősorban arra való, hogy feltárulkozzon előttünk mindaz, amit elődeink munkáiból felhasználhatunk - mondja egyik írásában Glatz Ferenc. Bízom abban, hogy kutatásom eredményeinek közzététele hozzájárulhat az Országos Széchényi Könyvtár dualizmus kori történetének mélyebb ismeretéhez, valamint adalékul szolgálhat a dualizmus kora majdani retrospektív bibliográfiai munkálatainak előkészítéséhez.

A források feldolgozását, a tanulmány megírását nagyrészt az intézmény által biztosított kutatónapok tették lehetővé. Köszönöm továbbá Somkuti Gabriellának, konzulensemnek, hasznos tanácsait, kollégáimnak és családomnak támogatásukat.

Bevezetés

Az 1867-es politikai és gazdasági kiegyezést követően Magyarország új alapokon indult el történelmének azon korszakába, melyet dualizmus korának nevezünk. Erről a történelmi fordulópontonról fogalmazott úgy Lónyay Menyhért, a 67-es kormány pénzügyminisztere, hogy „1867-ben nyílt meg előttünk az alkotás és cselekvés korszaka, [...] a szellemi fejlődés és az anyagi felvirágzás” lehetősége.¹ Ez a „felvirágzás” a tudományos életre, azon belül a nemzeti tudományok (történelem, irodalom- és nyelvtörténet, művészettörténet, föld- és néprajz) művelésére is kihatott. A 60-as évek derekán a nemzeti öntudatot ápoló, a külföldi tudományos törekvéseket ismerő fiatalabb tudósnemzedék a kéziratok és nyomtatott források alaposabb kritikai értékelése felé fordult. Szükségessé vált tehát az irodalomban való tájékozódás érdekében a nemzeti és nemzeti vonatkozású írásművek teljes körű regisztrálása és feltárása, mind a múlt, mind pedig a jelen vonatkozásában.² Erősítette ezt egyrészt a nemzeti kultúra belső és külső propagálásának igénye, másrészt a kiegyezést követően hamarosan szabad iparrá vált könyvkiadás és -kereskedelem üzleti érdeke.

*

Amikor gróf Széchényi Ferenc 1802-ben hazájának adományozta nemzeti gyűjteményét - melynek könyv- és nyomtatványanyagáról 1799-1800-ban adott közre nyomtatott katalógust - az alapító okirat 2. pontjában feltételként szabta meg, hogy a könyvtár éves gyarapodásáról nyomtatott pótkatalógusokat tegyen közzé. Szándéka szerint e katalógusok nemcsak a saját beszerzéseket, hanem az Egyetemi Könyvtárba beküldött kötelezpéldányok címanyagát is tartalmazták volna. E pont utal arra, hogy az alapítást követően az új intézmény (mint Országos Könyvtár) szintén részesül a kötelezpéldányokból, így a kiegészítésként beszerzett régi műveket, valamint az újonnan megjelent nyomtatványokat tartalmazó pótkatalógusok az alapkatalógussal együtt magukba foglalhatják a teljes nemzeti nyomtatványtermést.³

A Széchényi Országos Könyvtár gyarapodásáról mindössze két pótkatalógus jelent meg, az első 1803-ban, a második 1807-ben. A nyomtatott kötetkatalógusokban a betűrendes részt egy szakrendi rész követi. A gyűjteményes munkák analitikus feltárást kaptak, s felvételt nyertek a tudományos értékű folyóiratcikkek is. A könyveken kívül megtalálhatók a katalógusokban a kisnyomtatványok, a kalendáriumok, az évkönyvek, a név- és címtárak továbbá a folyóiratok és a hírlapok címleírásai.

A gyűjtőkörbe tartozó dokumentumtípusok teljessége, a következetesen alkalmazott tartalmi és formai megoldások, valamint az alapító okiratban vállalt kiadási kötelezettség, csirájában magukban foglalták egy, a nyomtatványok minden fajtájára kiterjedő kurrens általános nemzeti bibliográfia kialakulásának és kiteljesedésének a lehetőségét. A pótkötetek sorozatának megszűntével azonban ez az esély elveszett, ugyanis a következő pótkötet (Széchényi sürgetése ellenére) már nem készült el. Széchényi komolyan vette az alapító okirat 2. pontjában önként vállalt kötelezettségét, annyira, hogy az 1820-ban kelt végrendeletében fiait bízta meg, hogy folytassák a katalógusok közreadását.⁴

E jegyzékek további kiadása azonban elmaradt, sőt a nyomtatványokkal kapcsolatos műhelymunka oly mértékben szorult hátrányba az elkövetkező évtizedekben, hogy a könyvtár nyomtatványállománya - Széchényi nemzeti gyűjteménye, illetve a segédkönyvtárként használt Széchényi-féle soproni téka kivételével - feldolgozatlan állapotban érte meg az 1867-es kiegyezést. Rendezetlen és feltáratlan volt kb. 3600 köteg hírlap, 20 000 aprónyomtatvány, a

gyűjteménybe került nagy magángyűjtemények összesen mintegy 64 600 kötete, továbbá az évtizedeken keresztül fölhalmozódott nagy tömegű kötelezpéldány-anyag.⁵

Megállapítható tehát, hogy a Széchényi által alapított könyvtárnak (ekkor már, mint a Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának⁶) az a feladatköre, hogy a hazai és hazai vonatkozású nyomtatványok gyűjtése és megőrzése mellett a nemzeti bibliográfia műhelyévé is váljék, az elégtelen feltételek következtében évtizedeken keresztül a háttérbe szorult. Háttérbe szorult ugyan, de nem felejtődött el!

A könyvtár életében meghatározó jelentőségű volt az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés: a múzeum (és könyvtára) állami intézményként a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium irányítása alá került. Az igazságügy-miniszternek a sajtótermékek kötelezpéldányainak beküldésével is kapcsolatos, 1867. július 17-i rendelete nyomán Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter december 20-án e tárgyban (15.856/1867. szám alatt) körrendeletet intézett az ország valamennyi törvényhatóságához. Ebben Eötvös a sajtótermékek negyedévenkénti beküldését kérte a múzeum könyvtárába, egyrészt abból a célból, „hogy a hazai könyvészet évenként kellő pontossággal szerkeszthessék, másrészt, hogy a magy. nemz. múzeum-könyvtár igazgatósága magának a Magyarországon évenként megjelenő sajtótermelvényekről minél teljesebb tudomást szerezhessen.”⁷

Eötvös, a kötelezpéldány-szolgáltatást magától értetődően kapcsolta össze egy évenkénti könyvészetnek a Széchényi Könyvtárban való megszerkesztésével. A minisztérium koncepciójában ugyanis egy funkcionálisan működő intézmény elképzelése szerepelt, melynek - Szász Károly minisztériumi tanácsos megfogalmazása szerint az a feladata, „hogy az a legszélesebb értelemben vett m a g y a r k ö n y v t á r (Bibliotheca Hungarica) legyen. Rendeltetése ennél fogva, összegyűjteni mindent, ami a) Magyarországon bármi nyelven s bárki által, b) magyarok által itthon és bárhol, c) Magyarországot illetőleg bárhol és bárki által íratott, illetőleg kiadatott.”⁸ Gróf Széchényi Ferenc eredeti szándékát megerősítő, jól körülhatárolt gyűjtőkör, s az ehhez kapcsolódó bibliográfiai szolgáltatás megfelelt egy nemzeti nyomtatványmúzeum, egy nemzeti könyvtár alapfeladatainak. A feladat ellátásához azonban először az állományt kellett használhatóvá tenni. Eötvös, az 1868. december 18-án kelt miniszteri utasításában elrendelte az intézmény állományának újjárendezését a müncheni királyi könyvtár szakrendszerének alapján, továbbá azt, hogy e munkafolyamat keretében feldolgozást nyerjenek a könyvtár addig feltáratlan nyomtatványai is. A rendezés irányítására Barna Ferdinánd segédőr kapott megbízatást, s vezetésével 1869 januárjában, napidíjas alkalmazottak közreműködésével megindult a feldolgozó munka. Bármilyen bibliográfiai szolgáltatás megindítására tehát csak a hetvenes évek közepétől nyílt lehetőség, azt követően, hogy befejeződött a nyomtatványoknak a müncheni szakrendszer alapján történő feldolgozása.⁹

A következőkben - az előzményeket is bemutatva - áttekintést kívánunk nyújtani az 1867-1918 közötti évek azon hazai kurrens nemzeti általános bibliográfiai alkotásairól (kurrensnek tekintve az évenkénti megjelenést is), melyek tudatosan törekedtek a megjelenő könyv-, térkép- és esetenként zenemű-hungarika, illetve a hírlapok és folyóiratok teljes vagy részleges körének regisztrálására - a lehetőség szerint kiemelten foglalkozva az Országos Széchényi Könyvtár szerepével. Érdeemesnek tartjuk bemutatni azokat az elképzeléseket, kezdeményezéseket is, melyek megvalósulására korszakunkban nem került ugyan sor, de hozzájárultak nemzeti bibliográfiánk kibontakozásához.

A könyvek, térképek, zeneművek kurrens nemzeti bibliográfiái 1914-ig

Mint a bevezetésben utaltunk rá, a Széchényi Könyvtár a kiegészítés időszakában nem volt abban a helyzetben, hogy bármilyen bibliográfiai szolgáltatásra képes lett volna. Az újonnan megjelenő sajtótermékeket propagáló orgánusok elsősorban a kereskedelmi igényeket kiszolgáló vállalkozásként jelentkeztek, s ezek közül témánk szempontjából azok érdekesek, amelyeknek programjában - túllépve a pusztán üzleti érdekeken - tudatosan megfogalmazódott a kurrens nemzeti bibliográfia műfajának felvállalása.¹⁰ Hogy a folyamatokat kellőképpen érzékeltethessük, vissza kell nyúlnunk a kiegészítést megelőző évtizedre.

Magyar Könyvészet 1855-1857

1855 júliusában indította meg Magyar Mihály pesti könyvkereskedő Magyar Könyvészet című, havonként megjelenő füzetét. Mindjárt az első füzetben kérelemmel fordult elsősorban a vidéki nyomdászokhoz és kiadókhoz: „Eggenberger »magyar könyvjegyzéke« (1800-29.) Wigand-Heckenast »bibliographiai értesítője« (1830-41.) alulírt s Eggenberger »irodalmi hirdetője« (1842-48.) némileg felmutatják irodalmunk akkori termékeit; jelen »MAGYAR KÖNYVÉSZET« mintegy kiegészítője leendne amazoknak, folytatva havonként a legújabb irodalmi tárgyak megismertetésével; mely czélból különösen a vidéki könyvnyomó és irodalmi vállalkozó urakhoz jelen őszinte 's bizodalmas kérelmem: miszerint az ügy érdekében ne sajnálják vállalataik egy-egy példányát, vagy legalább azoknak telljes címét s árát fölvétel végett alulírt kereskedésébe megküldeni; [...]»¹¹

Hogy mi volt ez az „ügy” az kiderül a következőkből. Könyvészetének megindításához Magyar nem kért hatósági engedélyt. Kérelmét - egy feljelentés nyomán - csak utólag, 1856 júniusában adta be, melyben a következőképpen nevezi meg a könyvészetébe felveendő műveket: 1. Magyarországon bármely nyelven megjelent, elsősorban irodalmi értékű könyvek, továbbá zeneművek és műnyomatok, 2. a külföldön megjelent, Magyarországon terjeszthető magyar nyelvű vagy Magyarországra vonatkozó művek.¹² A bibliográfia, ígéretéhez híven, az 1849-től megjelent műveket is közölte. Kiadása az 1857. év végével abbamaradt. A Magyar Könyvészet egybekötött füzetét Demjén József¹³ könyvkereskedő, tematikus szakmutatóval kiegészítve 1862-ben újra megjelentette.¹⁴ Előszavában egyebek mellett ezt írja: „A nemzeti irodalom sokkal szentebb, sokkal fontosabb egy népre nézve mint sem hogy feleslegesnek tűnjön fel oly munka, mely egy bizonyos időszakban megjelent irodalmi termékek teljes címeit, s egyéb inkább külsőségeire vonatkozó felvilágosító kellékeit rendszeres összeállításban közli. [...] A jövőre nézve pedig ohajtandó, bár ha egy teljes és rendszeres szerkezetű magyar évi könyvészet által, mely irodalmi viszonyainkat méltatva, s a száraz lajstromozás határait is átlépve, minden irodalom barát alkalmas jegyzékét bírhatná irodalmi termékeinknek, [...]» Az igényelt rendszeres könyvészet valójában ekkor már létezett, bár nem nemzeti irodalmi, hanem birodalmi könyvkereskedelmi érdekek nyomán indult meg.

Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz 1860-1878

A Bécsben, 1859 októberében megalakult Verein der Oesterreichischen Buchhändler a birodalom (a kiegyezés után Osztrák-Magyar Monarchia) könyvkereskedői, -kiadói szervezeteként jött létre. Az alapító tagok között pesti könyvkereskedők, -kiadók is voltak.¹⁵ Az egyesület 1860-ban indította meg lapját Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz néven. A tíznaponként, majd hetente megjelenő lap folyamatosan közölte a birodalomban, illetve a monarchiában megjelenő, kereskedelmi forgalomba került új könyveket, folyóiratokat nyelvenkénti bontásban, azon belül a kiadók nevének betűrendjében, továbbá a műnyomatok, fotográfiák, térképek és a zeneművek (kották) jegyzékét. Teljes körű „birodalmi” kurrens (kereskedelmi) bibliográfiát nyújtott tehát, így nemcsak a magyar nyelvű, hanem alkalmanként a magyarországi egyéb nyelvű kiadványok is megtalálhatók a tételek között. (A magyar nyelvű kiadványok közlése 1878-ban - a Magyar Könyvkereskedők Egylete lapjának, a Corvinának megindulásakor - abbamaradt.)

A lap „helyi” adatszolgáltatók által gyűjtette be kurrens bibliográfiai rovatának anyagát. A magyar nyelvű kiadványok tekintetében 1860-ban Toldy István, 1861-68 között a Lauffer és Stolp, illetve a Lauffer Vilmos könyvkereskedő cég (Petrik Géza az üzlet segédjeként kapcsolódott be 1864 novemberétől e tevékenységbe). 1868-tól Demjén Lajos bécsi könyvkereskedő, majd 1869-től az Aigner és Rautmann, illetve utóda az Aigner Lajos pesti könyvkereskedő cég látta el ezt a feladatot.¹⁶ Végül 1876-tól 1878-ig - a már említett Corvina című lap megindulásáig - a Budapesti Könyvkereskedő-Segédek „Csak Szorosan” Egyletének magyar könyvészeti bizottsága végezte az Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz bibliográfiai rovata számára a magyar nyelven megjelenő kiadványok címleírásainak szolgáltatását,¹⁷ természetesen csakis azokat, amelyek az adatszolgáltatók tudomására jutottak, üzleti tevékenységük során.

Az egyesület 1860-1870 között a lap bibliográfiai anyaga alapján éves kumulációt készített Oesterreichischer Catalog címen, melyet 1865-ig évenként hat részben (1. német /de ide beosztva a latin és a héber is/, 2. szláv, 3. magyar, 4. olasz nyelvű művek, 5. műlapok, fotográfiák és térképek, 6. zeneművek), majd 1866-tól már csak öt részben (az olasz nyelv közös részbe lett vonva a némettel) tett közzé. Az egyes részekben a szerző neve, ennek hiányában a cím szerinti egységes betűrendben találhatók a tételek (kivéve az utolsó két részt, mely elsődlegesen tematikus elrendezésű). A címleírások mai szemléletünkkel nézve is teljesek és pontosak, ha van kiadó, akkor a nyomda közlése elmarad.

Megvizsgálva az Oesterreichischer Catalog 1870. tárgyévi kötetét megállapíthatjuk, hogy az *első részében* több hazai kiadvány is található a német stb. nyelvű könyvek között. Például:

Petőfi, Alexander, Des Scharfrichters Strick. (A hóhér kötele.)
Roman. Aus dem Ungarischen übersetzt von Eug. Müller. Druck
v. J. Gámán's Erben. Klausenburg. kl. 8. (184 S.) Klausenburg,
Demjén in Comm. 1 ft.

A szláv nyelvű műveket tartalmazó *második részben* szintén rábukkanhatunk magyarországi kiadványra:

Abaffy, Leopold, ev. knéz a kons. radda. Výklad malého katechismu pro slovenké evanj. školy. (Abaffy, Leopold, ev. Priester und Consist.=Kath, Erklärung des kleinen Katechismus für slov. evang. Schulen.) 8. (160 Seiten.) Pest. Hornyanský.

A *harmadik rész* (amely a magyar nyelvű könyvek, folyóiratok és hírlapok jegyzékét tartalmazza) a címek német nyelvű fordításának megadásával kitágította a magyar nyelvű irodalom hatását, legalábbis a német nyelvterület vonatkozásában. Példa:

Jósika Miklós. A két barát. Történelmi regény. Második kiadás. 3 kötet. 12r. Pest, Heckenast. 192, 192 és 208 l. (Jósika, Nikolaus. Die zwei Freunde. Geschichtlicher Roman. II. Aufl. 3 Bde.) 12. (I. 192, II. 192, III. 208 S.) 1 ft. 50 kr.
E cím alatt is: Jósika Miklós regényei 33-35. (Auch unter dem Titel: Romane von Jósika, Nikolaus. 33-35.)

A művek tárgy szerinti megközelítést egy 17 szakcsoportból álló „Tudományos átpillantás” teszi lehetővé, melyben a mű rövid leírása a kötet oldalszáma hivatkozik.

A *negyedik rész* térképei között magyarországi *térkép* is leírásra került:

Ungarn, Siebenbürgen, Croatien, Slavonien und die Militärgrenze.
Litogr. Farbendruck in Quer-Folio. Pest, L. Aigner. 30 kr.

A zeneműveket tartalmazó *ötödik részben* számos magyar *zenemű* szerepel. Például a zongoraművek között:

Bartay, E., Op. 45. Schezo (D-mol.) Pest, Rozsavölgyi & Comp.
60 kr.

A Magyar Tudományos Értekező könyvészete 1861-1862

Knauz Nándor és Nagy Iván szerkesztésében és kiadásában 1862 elején indult meg Esztergomban a Magyar Tudományos Értekező című, tudományos, könyvészeti és kritikai folyóirat. Szerkesztői olyan könyvészet közlését tervezték, „mely általában a hazai sajtó működésének eredményét részletesen regisztrálja, és a külföldön megjelent, hazánkat érdeklő, jelenségeket is figyelembe veszi.”¹⁸ A könyvészeti rész összeállítására Aigner Lajos,¹⁹ a pesti Pfeifer-könyvkereskedés segédje ajánlkozott. Aigner boldogan tájékoztatta az eseményről Pozsonyban élő barátját, Szinnyi Józsefet:²⁰ „Ajánlatom örömmel fogadtatott, sőt még az 1861-ki könyvészetet is ki akarják adni. Tehát végre mégis lesz könyvészetünk!”²¹ Az *1861-ki magyarországi könyvészet* az 1. kötet 1-5., illetve a 2. kötet 1-2. füzetében, az *1862-ki magyarországi könyvészet* pedig a 2. kötet 3-6. füzetében jelent meg az Értekező tárcája című rovatban. (Az 1862. évi könyvészetet Jécsai A. Lajos néven tette közzé Aigner.) Az 1862. évi összevont 5-6. füzetben pótlék is található az előző évi könyvészetéhez. Az első rész megindulásakor a folyóirat szerkesztői szükségesnek tartották lábjegyzetben megindokolni elhatározásukat: „A magyarországi sajtó termékeinek tüzetes regisztrálásával az Új Magyar Múzeum megszűnte óta egyik időszaki közlönyünk sem foglalkodik, holott azt azelőtt a politikai napi lapok egy némelyike is föladatának tartotta. Ennélfogva az irodalmi történelem érdekében czélszerűnek tartottuk hazai *könyvészeti* közleményeinket folytatólag ott kezdeni meg, hol azt 1860. év végén a megszűnt Új M. Múzeum abba hagyta. Így erkölcsileg kötelezve érezzük magunkat egyelőre az 1861. évi könyvészet közlésére is, [...]”²²

Az 1861. évi XXI, az 1862. évi könyvészet pedig XVIII tematikus főfejezetbe s számos alfejezetbe csoportosítja a tételeket. Gyűjtőkörébe vonta a könyveket, iskolai tankönyveket, a népiratokat (ponyvákat) és a különlenyomatokat. A technikai okokból részletekben kinyomtatott műveknek a tárgyévi füzetek írták le, feltüntetve a korábbi részek megjelenésének évét. Az utolsó főfejezetek a hírlapokat és a folyóiratokat tartalmazzák. Az egyes fejezetek belül

külön betűrendben találhatók a magyar, és külön betűrendben a hazai kiadású vagy hazai vonatkozású idegen (francia, horvát, latin, német, olasz, orosz, szerb, szlovák) nyelvű művek. Láthatjuk tehát, hogy Aigner könyvészete egyszerre kívánt megfelelni a hungarika bibliográfia nyelvi, területi és tartalmi szempontjainak. A leírásokban a szerző neve, ennek hiányában a cím első főneve van rendszóként kiemelve. A tételek nagy része megnevezi a kiadó mellett a nyomdát is, gyakran közli a terjesztő bizományos nevét. Feltünteti a kiadásokat, többször utalva az előző kiadás megjelenési évére. Gyűjtemények esetében előfordul a tartalmi analízis. A sorozati címet leírja. Megállapítható tehát, hogy Aigner Lajos nem kizárólag könyvkereskedői, hanem bibliográfusi szemlélettel készítette a kurrens nemzeti bibliográfiáját. Mai fogalmaink szerint teljes leírást kívánt adni, észrevehetően többnyire autopszia alapján dolgozott. Példák a leírásra:

L a u k a G u s z t á v. *Megtörténtek és megtörténhetők* 2 kötet. 2. kiadás. Nagyvárad, 1861. Nyomt. Tichy A. (Demjén J. biz.) K8r. IV és 208, 200 l. 1 ft. 20 kr. Az 1. kiadás u. o. 1858-ban jelent meg.

N i x a r p a E i l u j. *Ilona*. Regény a magyar életből. A francia eredeti után fordítá Ágai Adolf. 2 rész. Pest. 1861. Hartleben K. A. Nyomt. Sommer L, Bécsben. 8r. 123, 130 l. 1 ft. Ezen czim alatt is: Hartleben K. A. olvasótára. 53-56. füz;

A Magyar Tudományos Értekező a „terjedtebb pártfogolás” hiánya és a szerkesztők más irányú elfoglaltsága következtében az 1862. év végével megszűnt.²³ Nemzeti bibliográfiai igényű kurrens könyvészet készítésére és közlésére ezt követően évekig nem akadt vállalkozó.

Irodalmi Értesítő 1867

Egy hónap sem telt el, hogy 1867. február 17-én az uralkodó kinevezte gróf Andrássy Gyulát a felelős magyar kormány miniszterelnökévé, Demjén József maga próbálta beváltani öt évvel korábbi óhaját: Irodalmi Értesítő címmel március 14-én folyóiratot indított Pesten. A könyvészeti szaklap megindításának ötlete eredetileg az 1861-1862. évi magyarországi könyvészetet szerkesztő Aigner Lajosé volt, aki az időben Ráth Mór könyvkereskedésében dolgozott Pesten. Felismerve azonban azt, hogy munkája mellett nem lenne ideje egy kurrens könyvészet lelkiismeretes szerkesztésére, ráruházta a kiadás jogát (és a szerkesztői munkát) Demjén Józsefre.²⁴ Demjén a lap programját a következőkben foglalta össze: „Irodalmunk jelen fejlettségi foka s a most már szabadabb tért nyert szellemi mozgalom múlhatatlanul igénylik egy oly folyóirat lételet, mely kellő tájékozhatásul, a megjelenő összes irodalmi és művészeti termékeket koronként regisztrálja.” A tervezett tartalmat így határozta meg:

„minden ujjonnan megjelenő hazai irodalmi termék, folyóiratok, könyvek, műlapok és zeneművek teljes felsorolása,

a külföldön megjelenő s hazánkat érdeklő, vagy tartalma s szerzőjénél fogva közfigyelmet keltő művek könyvészeti összeállítása,

előleges irodalmi jelentések, pályázatok, kiadásra szánt kéziratok felemlítése,

a lapokban megjelenő terjedtebb s maradandóbb becsű dolgozatok czímei,

ujabbkori nevezetesebb, s termékenyebb íróink önálló kiadásban megjelent műveinek könyvészeti repertórium, stb. Szóval célja leendő egy tágasb értelemben vett magyar bibliográfiai folyóirat rovatait képviselni.”²⁵

A szándék tehát a dokumentumok tartalma és típusa szempontjából a kurrens nemzeti bibliográfia lehetséges teljességét célozta meg, cikkrepertóriumot, továbbá szerzői biobibliográfiát is ígérve.

A megjelent két szám ígéretes. A könyvek és a folyóiratok (ez utóbbiakat korszakunkban még sokáig a könyvekkel együtt kezelték bibliográfiai szempontból) címleírásait az Új könyvek, az újságokét a Magyar időszaki irodalom című rovatban közli szerző, illetve cím szerinti betűrendben. Néhány gyűjteményes mű analitikus feltárást kapott. A címleírások megfelelőek (kiadó megletekor nyomdát nem közöl). Példa a könyvek címleírására:

Fényes Elek. A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint. Kiadja a m. t. akademia. (8-rét 77 lap.) Pest, Eggenberger Ferdinánd. Ára 1 ft. 30 kr.

Az újságok leírásakor egyeseknél tartalmi ismertetést is ad. Az új könyvek anyagáról a második számban egy 13 csoportból álló „szakszerinti átnézet” található, s e szakmutatóban a művek rövid leírása után azt az oldalszámot közli, ahol a teljes leírás megtalálható. A tételeket autopszia alapján kívánta feldolgozni úgy, hogy a leírásokat rövid annotációval is ellátja majd, ezért - meg a teljesség érdekében - felhívással fordult a kiadókhöz az újonnan megjelenő kiadványok, a szerzőkhöz pedig a kereskedelmi forgalomba nem kerülő szerzői kiadások beküldését kérve.²⁶

A harmadik szám megjelenésére azonban már nem került sor, így a havi folyóiratnak szánt Irodalmi Értesítő intézményi háttér, s előfizetési támogatottság hiányában korai kísérlete maradt a programban felvállalt kurrens nemzeti bibliográfiának.

Magyar Könyvészet 1869-1870

A hazai kurrens nemzeti bibliográfia stafétabotját a már korábban említett Aigner és Rautmann (1869 áprilisától csak Aigner Lajos) könyvkereskedése által 1869. január 31-étől minden hónap végén megjelentetett Magyar Könyvészet vette át. Magyar Mihály folyóiratától kölcsönzött címével ellentétben nemcsak a könyvek, hanem a folyóiratok, hírlapok, térképek, zeneművek és műnyomatok is tárgykörébe tartoztak. Gyűjtőkörét programja pontosan körülhatárolja:

- „1. az újonnan **Magyarországban** - bármily nyelven - megjelenő irodalmi és művészeti termékek lehetőleg teljes címjegyzéke;
2. a nevezetesebb **külföldi** művek felsorolása;
3. a magyar hírlapokban szétszórva megjelenő **maradandóbb becsű cikkek** összeállítása;
4. apróbb **irodalmi hírek**: personaliák, készülődő művek főlemlé-tése, megjelent bírálatok rövid kivonatai stb.”²⁷

A lehető legnagyobb teljességet a kiadó úgy kívánta elérni, hogy fölkerlte az „író-, nyomdász-, könyv- és hírlapkiadó urakat”, hogy a cél érdekében az ezután megjelenő kiadványaikból egy példányt bérmentve küldjenek be a Váci utcai könyvkereskedésbe.

A vállalkozás felülmúlta Demjén József korábbi próbálkozását. Az Aigner Lajos által szerkesztett folyóirat - amíg megjelent - rendszeresen közölte a tárgyidőszakban kiadott magyar, valamint a hazai idegen nyelvű új könyveket és zeneműveket, a „nevezetesebb” külföldi műveket, továbbá az az évi magyarországi hírlap- és folyóirat-irodalmat. A könyvek leírásai a

„könyvészeti hitelesség okáért” kézbe vétel alapján, korszakunkban egyedülálló elvek alkalmazásával készültek, s közel állnak a mai bibliográfiai leírás alapelveihez. A katalogizálás szempontjából érdemleges adatelemeket betűhíven lemásolta (cím és szerzőségi közlés, kiadás, megjelenés, terjedelem, ár és sorozat), a szerző nevét pedig besorolási adatként is szerepeltette.

Például:

Jókai Mór. A z u j f ö l d e s u r . Regény. Írta J ó k a i M ó r .

Második kiadás. 2 kötet. P e s t , 1869. Kiadja Heckenast
Gustáv. (Nyom. Heckenast G.) 16r. 221 és 1 l, 243 és 1 l.
1 ft. 60 kr.

Ezen cím alatt is:

J ó k a i M ó r munkái. Népszerű kiadás. 44-48.

Figyelemre méltó, hogy következetesen és tudatosan törekedett a könyv technikai előállítójának, a nyomdának a közlésére is. (Ez a törekvés már az 1861-1862. évi könyvészetében is észrevehető, de a hazai kurrens könyvészetekben majd csak az 1920-as években jelentkezik újra, amikor a Corvinában Gulyás Pál vette át a kurrens nemzeti bibliográfia szerkesztését.) Mivel általában Petrik ciklusbibliográfiája sem közli kiadó meglétekor a nyomdát, így bibliográfiai forrásból csakis Aignertől tudhatjuk meg, hogy egyes pesti kiadók szívesen foglalkoztatták a pozsonyi, illetve a bécsi nyomdákat.

Az 1869. évi utolsó számában Aigner maga is elismerte, hogy a programban kitűzött célt nem sikerült elérnie: sem cikkbibliográfiát, sem apróbb irodalmi híreket nem közölt. A kiadványok kívánt teljességét sem közelítette meg, mivel vidékről alig-alig, de Pestről is elég gyéren járultak a magán-kiadók a könyvészet tökéletesítéséhez. A kedvezőtlen körülmények dacára mégis folytatni kívánta lapja kiadását, „remélve, hogy értelmiségünk előbb utóbb mégis átlátandja a »Magyar könyvészet« irodalmi szükségességét.”²⁸

A lap 1870 januárjától decemberéig négy alkalommal, részben összevont számonként jelent már csak meg, az Oesterreichische Buchhändler-Correspondenzben szokásos egyszerűbb leírásokkal. Az utolsóként megjelent 6-10. szám jelezte, hogy a vállalkozás ebben a formában megszűnik, de folytatódik a meginduló nagyobb irodalmi és szépművészeti lap, a Figyelő részeként. Valóban, az 1871-től havonta négyszer megjelenő lapban ott található a Könyvészet című rovat, mely alcíme szerint az összes magyar és jelesebb külföldi újonnan megjelent művek jegyzéke kívánt lenni.

Irodalmi Értesítő 1874-1875

Aigner Magyar Könyvészetének megszűntét követően éveken át nem volt olyan önálló orgánus, amelyik felvállalt volna nemzeti bibliográfiai feladatokat. A hiányzó ürt 1874. január 1-jétől a Kókai Lajos könyvkereskedése által kiadott, Márki Sándor²⁹ által szerkesztett, havonta megjelenő könyvészeti szaklap, az Irodalmi Értesítő igyekezett betölteni. A két éven át működő vállalkozás - amely Demjén József egykori lapjának címét vette föl - a szerényen megfogalmazott programjában nem ígérte ugyan egy általános nemzeti bibliográfia tartalmi teljességét, de elemezve a számokat, megállapítható a teljességre törekvés a nyomtatványok tartalma és típusa szempontjából.

A lap rendszeresen közölte a szerzők vagy a címek betűrendjében az újonnan kiadott magyar nyelvű könyvek, térképek és folyóiratok címleírásait, de ezek nem a korábbi könyvészeti lapoknál megszokott regisztratív leírások voltak, hanem legtöbbször annotációval, sőt recen-

zióval egészültek ki, s ezzel a kritikai bibliográfia igényes műfaját sikerült megvalósítani. Példa egy könyv leírására:

Boross Mihály válogatott kisebb munkái. Három kötetben. Második kiadás. Bp., 1874. (Franklin-t. - 12 r., 260, 268 és 236 lap ; ára 1 frt. 50 kr.)

E címen is: „Kis nemzeti múzeum, 27-29.” Tartalma: Egy nyomorék története. A kis kertészek. Az újabbkori Jób. - A falu bírása. - A fölfedeztet ékszer. - Mártha. - Magyar Ferenc.

A gyűjtemények és folyóiratok analitikus feltárást kaptak. Márki észrevette és jelezte a borítékkiadásokat is: gyakran előfordult ugyanis, hogy egy kiadó, miután megszerezte más kiadó tulajdonjogát, az új kiadó nevével és új megjelenési évvel ellátott borítófedéllel hozta forgalomba az előző tulajdonos által korábban kiadott, de raktáron maradt példányokat; az esetek többségében az eredeti címlap változatlanul megmaradt. (A kiadók gyakran saját korábbi kiadványaik esetében is alkalmazták ezt a módszert, ha úgy gondolták, hogy ismét elkelhet a mű.) A gyűjtőkör nem korlátozódott a kereskedelmi forgalomban megjelenő kiadványokra: a leírt dokumentumok között egyházi névtárak, egyesületi alapszabályok és évkönyvek, egyetemi tanrendek, polgármesteri évi jelentések, vállalati képes árjegyzékek találhatók. A könyvektől elválasztva külön rovatban szerepelnek a magyar zeneművek (kották) leírásai.

Márki a számonként közzétett magyar nyelvű nyomtatványok visszakereshetését is megoldotta. Az 1874. év végi 12. számhoz mellékelte tartalomjegyzékbe egy, a bibliográfia műfaji szempontjait messzemenően figyelembe vevő, gondosan kimunkált betűrendes „Szakmutató” lett beépítve, a művek azonosításhoz elégséges rövidített leírással. (A szakmutató Toldy Ferencnek, az akadémiai könyvtár vezetőjének a tanácsai alapján készült.³⁰) A szakmutatót egy szerzői, közreműködői Névmutató követi, melyben a közreműködői szerepet (fordítás, sajtó alá rendezés) * jelöli. Mivel a lap folyamatos oldalszámozású volt, a két mutató tételeinél a hivatkozás az oldalszámra történik. (Egy, az 5. számban közzétett olvasói észrevétel javasolta az egyes tételek sorszámmal való ellátását, mivel ez megkönnyítené a későbbiekben a leírt műre való hivatkozást. Javasolta továbbá, hogy kerüljön közlésre minden lap vagy folyóirat - ugyanúgy sorszámmal megjelölve - s a későbbiekben elég volna a megváltozott adatokat a sorszámmal való hivatkozással kiigazítani.) Az 1875. évi anyaghoz önálló szakmutató tartozik (nyomdahibásan az 1874. évfolyamnak írva), a névmutató közzététele viszont ezúttal elmaradt.

Íme előttünk áll az az egyik lehetséges bibliográfiai alapszerkezet (havonkénti betűrendezett jegyzék, éves névmutatóval és részletesen kidolgozott betűrendes tárgymutatóval), melyet, ha következetesen alkalmaztak volna az elkövetkező években, akkor egy ebben a formában létrejövő, mennyiségileg és műfajilag teljességre törekvő kurrens nemzeti általános bibliográfia nemzetközileg is elismert szintre emelkedhetett volna.

Márki csak az 1874. szeptemberi, 9. számtól vállalkozott a Hazai nem-magyar irodalom című rovat megindítására, melyben francia, héber, horvát, latin, német, román és szlovák nyelvű hazai nyomtatványok találhatók. Ugyanakkor a hazai íróktól származott, vagy tőlük fordított, illetve hazai vonatkozással bíró, de külföldön nyomtatott kiadványok leírását már az első számtól kezdve közli a Hazánkat érdeklő külföldi könyvek című részben.

Valójában elmondhatjuk, hogy kurrens nemzeti bibliográfiai irodalmunk szinte minden területe - ha elemeiben is, de magas színvonalon - megtalálható az Irodalmi Értesítőben. A fentiekén kívül az 1874. 10. számban az első félévben megjelent magyar könyvekről írt bírálatok és ismertetések jegyzékét hozza, külön kimutatva az együttesen 150 cikket író

szerzők névsorát; ugyanebben a számban megkezdte a tanodai értesítők leírását, feltüntetve a bennük található értekezéseket; az 1875. 5. számban megindítja az az évben alapított magyar lapok bemutatását: a címleírást a főbb cikkek közlése és a program ismertetése kíséri. A szoroson vett kurrens bibliográfiai jegyzékeken kívül a lap szakbibliográfiai szemle tanulmányokat, könyv- és könyvtártörténeti cikkeket, könyvtárakra vonatkozó híradásokat, könyv- és újság-statisztikákat adott közre. A 250-nél nem több előfizető azonban nem tudta a lapot fenntartani, így az 1875 decemberével megszűnt.

Természetesen, amint a korábbi egyéni kurrens bibliográfiai vállalkozások, úgy ez utóbbi sem volt képes a hazai nyomtatványok teljességéről számot adni. Saját statisztikája szerint 1875-ben 850 hazai művet (ez valamivel több mint 900 kötet lehetett) írt le, ugyanakkor a Széchényi Könyvtár az évi nyomdai kötelespéldány-gyarapodása 2994 kötet, ennek több mint háromszorosa volt.³¹ Márki Sándor tudatában volt korlátainak. 1875 májusában a lap anyagi nehézségeiről írva a következőket közli: „Örömmel jelzem, hogy a jövő év elején önzés nélkül való működésben egy tekintélyes hazai intézet pártfogása mellett könyvészetünknek egyik büszkesége fog felváltani, mikor az »anyagiak« javultával, a »szellemiek« is erősödni [...] fognak.”³² A jelzett „büszkeség” a Széchényi Könyvtár közreadásában 1876 márciusában megindult Magyar Könyv-Szemle volt.

A Magyar Könyv-Szemle kurrens nemzeti bibliográfiája 1876-1891

A Széchényi Könyvtárban a régebbi könyvvállomány rekatalogizálása 1874 közepére lényegében befejeződött, s 1875 végén megkezdődött az utóbbi két és fél év gyarapodásának addig elmaradt feldolgozása.³³ Ezzel lehetővé vált az intézményben a könyvszaporulat folyamatos feldolgozásának végzése. A Nemzeti Múzeum szervezeti keretében működő könyvtár vezetésére a nyugalomba vonult Mátray Gábor utódjaként 1875. április 2-i hatállyal a fiatal katolikus pap, Fraknói Vilmos kapott kinevezést.³⁴ Könyvtárőri hivatalba lépését követően Fraknói április 16-án összefoglaló előterjesztést nyújtott át Pulszky Ferencnek, a múzeum igazgatójának a könyvtár állapotáról s az általa javasolt intézkedésekről. Előterjesztésében kitért a nemzeti bibliográfia ügyére is: „Nézetem szerint ezen könyvtár nem csak arra van hivatva, hogy megőrizze legyen a hazai irodalom termékeinek, hanem egyúttal arra is, hogy ezen irodalom ismeretét terjeszsze és felhasználását megkönnyítse. Miként főleg ezen könyvtár személyzete van leginkább képesítve, úgy elsősorban rendeltetése is a régibb magyarországi irodalomnak chronologiai- vagy szak-katalogusok közrebocsátása és egy oly »Irodalmi Értesítő« kiadása által - minőt jelenleg Márki Sándor - szerkeszt, [sic!] a hazai tudományos közművelődés ügyének szolgálni. Azonban nem titkolom el magam előtt, hogy munkásságunkat ezen új térre csak akkor terjeszthetjük ki, ha a sürgősebb teendők hosszú sorozatán átestünk.”³⁵

Miután Pulszky helyeslően nyilatkozott a könyvtárörnek a gyűjtemény céljával és rendeltetésével kapcsolatos nézeteiről,³⁶ a legsürgősebb teendők elvégzése után 1876. március 1-jén megindult a ma is fennálló, kezdetben kéthavi, majd negyedéves folyóirat a könyvtár közreadásában és a MTA Kiadó Hivatala kiadásában Magyar Könyv-Szemle címmel. (A cím 1896-tól Magyar Könyvszemlére egyszerűsödött.) A borítólapon Fraknói röviden ismerteti a programot, mely szerint a folyóirat „a magyarországi könyvészet és a hazai könyvtárak közlönye óhajt lenni. Közölni fog a régibb magyarországi bibliographia körébe tartozó értekezéseket és az újabb felfedezésekről szóló értesítéseket. [...] Továbbá összeállítandja a magyarországi sajtó irodalmi érdekű termékeinek és a hazánkat érdeklő külföldi munkáknak lehetőleg teljes és pontos jegyzékét.”

A szakfolyóirat tehát a könyvtári vonatkozású irodalomnak, valamint a tágabb értelmű bibliográfiának („könyvek és más írott dokumentumok »az irodalom, szakirodalom« adatainak gyűjtésével, leírásával, osztályozásával és jegyzékbe sorolásával foglalkozó ismeretág»³⁷⁾ kívánt teret nyitni. Nemcsak a történeti megközelítésű szakirodalom szerzőinek kínált publikációs lehetőséget, hanem a kor irodalmának teljes körű áttekintésének a lehetőségét is kínálta az újonnan megjelenő hazai, illetve hazai vonatkozású nyomtatványok lajstromának közzétételével.

A jegyzék már az első számtól kezdve folyamatosan megjelent. Az első évben a szerkesztő nincs megnevezve, de közvetett források bizonyítják, hogy a szerkesztést 1876-ban is Tipray Tivadar,³⁸⁾ a kötelespéldányokat kezelő segédőr végezte, bár neve csak 1877-től szerepel a kurrens bibliográfia összeállítójaként. Halála után 1881-től 1891-ig Horváth Ignác³⁹⁾ könyvtári írnok (1886-tól már segédőri beosztásban a feldolgozó munkát végezte) volt az akkor már Magyarországi könyvészet címet viselő melléklet szerkesztője. A könyvtár éves jelentései azt mutatják, hogy a Magyar Könyv-Szemle könyvészeti rovatának, illetve mellékletének összeállítását nem munkaköri feladatnak, hanem a szerkesztők irodalmi munkássága részének tekintették. Sajnálatos, hogy a Magyar Könyv-Szemle bibliográfiai melléklete számára készítendő leírás, illetve e bibliográfia szerkesztésének a munkafolyamata nem épült be rendszerszerűen a könyvfeldolgozói munkafolyamatok sorába. Amikor Fraknoi utóda, Majláth Béla,⁴⁰⁾ 1885 májusában a múzeum igazgatójának utasítására összeállította a könyvtár szervezetére és kezelésére vonatkozó ügyrendi tudnivalókat, részletesen kitért az újonnan beérkezett könyvekkel való bánásmódra is, de sem a könyvekkel, sem az iskolai értesítőkkel kapcsolatos állománybavételi és katalogizálási munkálatok ismertetésében még arra sem található utalás, hogy a Magyarországi könyvészet anyagának szerkesztéséhez szükséges leírások egyáltalán a könyvtárban készülének, vagy a szerkesztés az intézmény valamelyik tisztviselőjének feladata lenne.⁴¹⁾ Ugyanúgy nem történik említés erről a (valójában létező) tevékenységről, a munkaköröket és az elvégzendő feladatokat szintén részletesen szabályozó 1889. évi könyvtári ügyrendben sem.⁴²⁾

A bibliográfia „A magyar irodalom”, a „Hazai nem-magyar irodalom” és a „Hazánkat érdeklő külföldi munkák” címmel ellátott csoportokba rendezi a tételeket. E csoportokat egészítették ki az adott évre szóló naptárakat, az egyházi névtárakat és direktóriumokat, valamint az iskolai értesítőket tartalmazó részek. Megkezdődött a sajtóbibliográfia publikálása is, de közlése 1877-ben félbeszakadt.

A magyar irodalom

A közlemények elején rendszeresen megtalálható az alábbi tájékoztató szöveg:

Ezen jegyzékbe mindazon nyomtatványok vétettek fel, melyek az [...] -iki évszámmal vannak jelezve. Hol a nyomtatás helye nincs kitéve, Budapest értendő. A nyomdász vagy a nyomdai intézet csak oly nyomtatványoknál van megnevezve, a melynek kiadója nem ismeretes. Hogy ezen jegyzéket lehetőleg teljesen és pontosan lehessen összeállítani, felkéretnek a szerzők és kiadók, hogy kiadványaik egy példányát, az ár megjelölése mellett, a Nemzeti Múzeum könyvtárához beküldeni szíveskedjenek.

A szöveg, csak 1891-ben módosult annyiban, hogy egyes szám első személyben fogalmazódott.

Magyar irodalom alatt a magyar nyelvű könyveket, térképeket, kottákat kell értenünk, viszonylag szélesen felfogva a könyv, mint dokumentumtípus fogalmát: a jegyzékekben a tankönyvek, iskolai atlaszok, egyesületi, intézeti évkönyvek, különlenyomatok, vagy a ma vállalatinak nevezett irodalom (pl. államvasúti leltárlajstrom) mellett négyoldalas brosúra is megtalálható. E rész gyűjtőköre alapvetően nyelvi meghatározottságú, így érthető, hogy nemcsak hazai kötelezpéldányokkal, hanem külföldi magyar nyelvű kiadványokkal is találkozhatunk.

A tájékoztató szerint egy adott részben csak azok a nyomtatványok kerültek felvételre, amelyeken a megadott tárgyév szerepelt kiadási évként. A tájékoztatóval ellentétben rögtön az első év 5. számában több 1877-es évszámú könyv is megjelenik a leírások között, feltehetően azért, mert a kiadók már előre kinyomatták a következő év elején forgalomba hozandó kiadványaikat. Ez bizonyára módszertani problémát okozott, mert az 1877. év végi részben a tájékoztató szöveg egy lapalji jegyzettel egészült ki: „Ezen észrevételek értelmében tehát a jelen kimutatásból mindazon könyvek maradtak ki, melyeknek címlapjai az 1878. évszámmal vannak megjelölve.”⁴³ A megoldás egyben azt jelenti, hogy kurrens bibliográfiánk a tárgyévi tételek közé való besorolás alapjának ezután nem a nyomdából való kikerülést, hanem a kiadvány forgalomba hozatalát tekintette. A kötelezpéldányok beküldésének ritmusából adódóan az is előfordult, hogy a könyvek egy csoportja az az évi utolsó folyóiratszám megjelenése után érkezett be a könyvtárba. Ezt Tipray úgy oldotta meg, hogy az 1879. évi magyar könyvek között csillaggal jelölte meg a késői beérkezését, előző évi köteteket.

Nehezen magyarázható, hogy a szűkszavú bevezető tájékoztató miért nem említette meg azt, hogy e bibliográfia a múzeumi könyvtárba beszolgáltatott nyomdai kötelezpéldányok feldolgozásával készül, hiszen ez jó alkalom lett volna a kötelezpéldány-szolgáltatás tudományos funkciójának hangsúlyozására. Az összeállító - ugyanúgy, mint a korábbi könyvkereskedői bibliográfiai vállalkozások szerkesztői - a szerzőkhöz, illetve a kiadókhöz fordult a kiadványok beküldését kérve a teljesség érdekében.

A beérkező kötelezpéldányok elvben a teljes hazai nyomtatványtermés feletti áttekintést biztosíthatták volna, azonban ismeretes, hogy a nyomdák egy része nem tett eleget törvényi kötelezettségének. Az 1867-es kiegyezés korabeli jogszemlélet következtében az 1867. július 17-i igazságügy-miniszteri rendelet a sajtóról szóló 1848. évi XVIII. tc.-t léptette ismét hatályba. Ennek értelmében a nyomdák a két kötelezpéldányból az egyiket sajtórendészeti célra a közvádlónak, a másikat pedig a helyi hatóságon keresztül a Nemzeti Múzeum könyvtárának kellett eljuttatniuk.⁴⁴ Fraknói már a múzeum igazgatójához írt első jelentésében kitért arra, hogy a nyomdák e kötelezettségüknek hiányosan felelnek meg. Véleménye szerint olyan új törvénytől lehetne eredményt várni, amely pénzbírsággal fenyegetné a kötelezpéldányok szolgáltatásának elmulasztásával törvényt sértő nyomdákat.⁴⁵ A törvény a nyomatos kiadványokra is vonatkozott, de amint az 1876-77-es könyvtárőri jelentés jelzi, ilyent évek óta nem küldtek be.⁴⁶ A Nemzeti Múzeum újjászervezésére vonatkozó javaslatot megfogalmazó országos bizottság is szükségesnek tartotta a könyvtárral kapcsolatban megemlíteni, hogy „a nyomdák nagy része, főként a vidékiek, nem teljesíték kötelezettségüket s gyakran 5-6-szor is felszólítatnak s mindezen reklamálás eredménytelen marad”.⁴⁷ Majláth Béla szintén többször megemlíti évi jelentéseiben a beszolgáltatás hiányait, a sajtótörvény kiegészítésének, a hanyag nyomdatulajdonosok elleni fellépés lehetőségének a szükségességét.⁴⁸ A könyvtár 1885-86. évi jelentésében Csontos János többek között utal arra, hogy a nyomdák abbahagyták a zeneművek megküldését.⁴⁹

A könyvtárba érkezett kötelespéldányok tehát nem nyújtották a dokumentumok teljességét, a bibliográfia szerkesztőjének, ha teljességre kívánt törekedni, akkor egyéb forrásokat is figyelembe kellett volna vennie. Hogy ezt alkalmanként megtette, arra abból az 1890. évi könyvészetben található megjegyzésből következtethetünk, mely szerint a kimutatásban „azon hazai nyomdatermékek, melyeket mint köteles-példányokat a M. N. Múzeum könyvtárába az illető nyomdák be nem küldtek, vagy melyeket a napi sajtó nem sorolt fel, felvéve nincsenek”.⁵⁰ A „napi sajtó” felemlítése azt bizonyítja, hogy a bibliográfia kiegészítése érdekében a szerkesztő figyelemmel kísérte a hírlapoknak az újonnan megjelenő könyvekre vonatkozó közleményeit.

A címleírások mai szemlélettel is megfelelő részletezettségűek. Tartalmazzák a szerző, cím, alcím, közreműködő, kötetjelzés és kiadás adatait, a sorozatcímét, a megjelenés helyét (ha nem budapesti kiadvány), a kiadót vagy a terjesztő bizományos nevét (csak az előbbiek hiányában a nyomdát), a méretet ívrétben, a terjedelmet és az árat. A megjelenés éve csak abban a néhány esetben fordul elő, amikor az eltért a jegyzék címében feltüntetett évtől. A műről annotáció nem készült, a gyűjteményes kötetek nem kaptak analitikus feltárást. A sorozatról összefoglaló leírás készült, mely a szerző/k/ nevének feltüntetésével teszi megtalálhatóvá az egyes tagok teljes leírását. A közreműködés, a kiadás és a megjelenés szakkifejezései esetében nem állapítható meg egységes rövidítési elvek alkalmazása: hol a teljes (pl. második javított és teljesen átdolgozott kiadás), hol pedig a rövidített (pl. 2-ik jav. és tetemesen bőv. kiad.) formával találkozhatunk. Példák a címleírás formájára 1891-ből:

Könyv

Eötvös József. A falu jegyzője. Negyedik kiadás. 3 kötet. (A magyar nemzet családi könyvtára. LXIX-LXXI. Ráth Mór. 8r. 328, 288, 290 l. ára 4 frt. 50 kr.)

Könyvtára, A magyar nemzet családi. LXXI. LXXII. LXXVI-LXXXI. kötet. (L. Eötvös József, Verne Gyula, Greguss Ágost, Tolsztoj Leó.)

Térkép

Hátsek Ignác. Budapest kirándulási térképe. Mérték. 1:165,000 (Lampel Róbert. 1 l. ára 50 kr.)

Zenemű

Zichy Géza. «Nász-Cavollette». Zongorára. (Rózsavölgyi és Társa. 4r. 3 l. ára 1 frt.)

A feldolgozással kapcsolatban arra kell gondolnunk, hogy a beérkező kötelespéldányokról külön leírás készült a bibliográfia és külön a könyvtár katalógusa számára. A könyvtár nyomtatványállományának müncheni szakrendszerben történő feldolgozása során Barna Ferdinánd a „címlapozás” műveletére részletes útmutatást készített. A „címlap” (katalóguscédula) valójában egy negyedréte alakú adatfelvételi űrlap volt, 12 „mezővel” (rovattal) ellátva. E rovatokba kellett beírni - a rendszertől a kötés minőségéig - a könyvre vonatkozó adatokat. A megjelenés adatait a 8. mezőbe kellett feljegyezni: első sorába a nyomtatás helye, másodikba az év, a harmadik sorba pedig a „könyvnyomtató cég” neve került. (A kiadás helye és a kiadó neve feltüntetésére semelyik rovat sem nyújt lehetőséget!)⁵¹ A Széchényi Könyvtár még meglévő ún. „müncheni” katalóguscéduláit vizsgálva megállapítható, hogy bár előfordulnak a fentiektől eltérő megoldások is, de a házi címfelvételi szabályozást többnyire betartották.⁵² A kurrens bibliográfia viszont - amint a tájékoztatója is utal rá - csak abban az esetben közölte a

nyomdát, ha az a könyv kiadója is volt egyben. Itt érhető tetten a bibliográfia és a katalógus számára történő feldolgozás különbözősége.

(Csak egyik, a sok lehetséges példából. Vagács Caesar és Schiebinger Emil által szerkesztett Latin irányképző gyakorlatok a főgymnasiumok és kisseminariumok számára című, 1885-ben 6. kiadásában megjelent műről a Magyarországi könyvészet nem adja meg, hogy hol nyomtatták, csak azt tudjuk meg, hogy Hennicke Rezső adta ki Győrben. Ez a tény viszont egyáltalán nem derül ki a könyvtár „müncheni” katalóguscédulájáról, mivel azon a megjelenés adatai között csakis Pozsony, a nyomda székhelye, és Wigand F. K., a nyomdász neve található. Tovább erősíti a könyvtáron belüli kettős feldolgozás valószínűsítését, hogy míg a bibliográfia, amely egyébként ügyelt a terjedelem pontos közlésére, csak 334 oldalt tüntet föl, addig a katalóguscédulán az ezeket megelőző VIII oldal is szerepel.)

A tételek a szerző neve, ennek hiányában a címből kiválasztott rendszó betűrendjében követik egymást. A kezdeti időszakban Tipray még bizonytalanul alkalmazta a szerző nélküli műveknél a porosz instrukció szerinti rendszó megválasztását: volt, hogy nem alkalmazta a szabályt, máskor a cím szavainak eredeti sorrendjét meghagyva csak vastagabb betűkkel szedette a rendszót, de előfordult, hogy a cím elejére emelte ki a rendszót. A későbbiekben ezt egységes módszerrel, a címleírás elejére való kiemeléssel oldotta meg. Horváth csak keveset változtatott az elődje által kialakított módszereken. Például Tipray a könyvkereskedői éves magyar könyvészetek esetében az összeállítót mint szerzőt írta le, és a tételt a személynév alapján helyezte el a betűrendben, Horváth viszont az összeállítót csak közreműködőként szerepeltette, s a művet „**Könyvészet**, Magyar” kezdetű leírással találhatjuk meg a betűrend megfelelő helyén. (Ugyanakkor 1891-ben Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712-1860 című könyvészet 3. kötete mégis a szerkesztő nevével található!) Horváth, azokban az esetekben, amikor a szerző nélküli műveknél mégis a természetes címet írta le, a betűrendezés során besorolási elemnek tekintette a cím elején álló „A” és „Az” névelőket is. Változott Horváth a leírás képén is: Tipray az első sort kiugratta, ő viszont bekezdéssel nyomatta ki.

Hazai nem-magyar irodalom

A Magyarországon kiadott nem magyar nyelvű műveket tartalmazza, köztük 1879-ig a naptárakat, 1883-ig pedig a latin nyelvű egyházi névtárakat és direktóriumokat is. (A nem magyar nyelven megjelent iskolai értesítők azonban - külön csoportban - kezdettől fogva együtt voltak a magyar nyelvűekkel.) A Horvátországban készült nem magyar nyelvű művek is e csoportban szerepelnek, ebből látszik, hogy a korlátozott autonómiával rendelkező társország kiadványait beletartozónak érezték a bibliográfia gyűjtőkörébe. A kurrensen megjelenő részekben a nyelvük szerinti csoportosításban találjuk az irodalmat, de az egyes nyelvi csoportok jelzés nélkül követik egymást; a csoportokon belül a betűrend a besorolás alapja. Címleírási példa 1891-ből:

Kassai Gustavus. Sophoclis Antígona. (Lampel Róbert. 8r. 78 l. ára 30 kr.)

Hazánkat érdeklő külföldi munkák

Ez a rész a hazánkon kívül megjelent, tárgyában magyarországi vonatkozással bíró, de nem magyar nyelvű műveket, valamint a hazai szerzők külföldön, fordításban megjelent munkáit sorolja fel. Példa 1891-ből:

Fraknói Vilmos. Mathias Corvinus König von Ungarn 1458-1490.
Aus dem Ungarischen übersetzt. (Freiburg im Breisgau. Herder-féle
kiadóhivatal. 8r. 316 l. egy színes címkép, 8 rajz és 8 hasonmással,
ára 7 márka.)

A gyűjtés forrásai különbözőek lehettek. Azon kiadványok, melyek ára forinttal volt jelezve a hazai kereskedelmi forgalomban voltak fellelhetőek, az egyéb pénznemmel közöltek bizonyára külföldi forrásokból kerültek feljegyzésre. Ár nélküli, részben hiányos adatokkal szereplő leírások is találhatóak. Egyes, véletlenszerűen kiválasztott műveket behasonlítva megállapítható, hogy néhányuk a Széchényi Könyvtár korabeli beszerzése, míg mások nem találhatók a könyvtár katalógusaiban.

Naptárak

Leírásuk nem a porosz szabályzat alapján készült. Címleírási példa az 1891. évre szóló naptárak közül:

Közigazgatási nemzeti kalendárium hivatali és irodai használatra az
1891. évre. Hivatalos adatok nyomán szerk. Szántó József. XIV. évf.
(Pallas irod. és nyomd. részv. társ. 8r. 255 l. ára 80 kr.)

Betűrendbe sorolásuk mindig a „természetes” cím első szava alapján történt. E besorolási rend alkalmazása helyes módszer volt, mert ellenkező esetben meglehetősen összevisszaság keletkezett volna a lényegében azonos típusú dokumentumok között. Kezdetben e részben csak a magyar nyelvű naptárak szerepeltek, s ekkor a csoport a magyar irodalom után következett, de 1879-től, amikor már mind a magyar, mind a nem-magyar nyelvű naptárak együtt szerepeltek, e rész sorrendileg is hátrább került. Ekkortól a naptárak, hasonlóan a hazai nem-magyar nyelvű irodalom csoportjához, nyelvük szerinti csoportosításban szerepelnek. Köztudott, hogy a naptárak többnyire az előző év utolsó negyedévében készülnek el, s a forgalomba hozataluk is megkezdődik az év vége táján. Mégis mindig a következő évben megjelent művek bibliográfiáiban találhatóak a naptárak. Ebből a szempontból különösen kirívóak a tanévre vonatkozó naptárak. Például Orbók Mór: Paedagogiai zsebnaptár az 1886/87. tanévre című pozsonyi naptárt bizonyosan az 1886-os évben készítették és hozták forgalomba, mégis a Magyarországi könyvészet 1887. évi anyagában szerepel. Valójában ez ellentmond a bibliográfia főcímének, mivel az, az adott évben megjelenő könyvészetet ígéri.

Egyházi névtárak és direktóriumok

A magyar irodalomból, illetve a hazai nem-magyar nyelvű irodalomból kiválva, 1883-tól szerepelnek önálló csoportként. A kiadványok a mű nyelve szerinti csoportokban követik egymást. Az idegen nyelvűek a címük első szava szerint rendeződnek, a magyar nyelvűek a porosz instrukció szabályai szerint íródtak le, s a kiemelt rendsző lett a besorolás alapja a magyar nyelvűek között. Egy magyar nyelvű névtár leírása 1891-ben:

Névtára, A szombathelyi püspöki megye papságának. 1891.
(Szombathely. Bertalanffy József nyomdája. 8r. 218 l. ára?)

Iskolai értesítők

Kezdetől fogva szerepelnek a kurrens bibliográfiában. (Igaz, 1877-ben az 5. közlemény magyar irodalma után az 1876/77. évek nincsenek felsorolva, csak mennyiségük van megadva.) E csoportban vegyesen találhatóak a magyar és nem-magyar nyelven megjelent értesítők. Címük a szavak eredeti sorrendjében került közlésre, elrendezésük a vastagabb betűvel szedett helységnevek ábécé-rendjében történt. Példa 1891-ből:

A cisterci rend **székesfehérvári** kath. főgymnasiumának értesítője
1890-91. iskolai évről. (Székesfehérvár. Számmer Kálmán. 8-r. 97 l.)
(Értekezés: Hang Dániel: A fény hullámhosszuságának meghatározása.)

Ha a címben a település neve nem a magyar néven szerepel, akkor a leírás élén megadott magyar helységnév válik a besorolás alapjául. Az 1877/78. tanévtől kezdődően, zárójelben, a címleírás végén megtalálható az értesítőben kinyomtatott értekezés címe és szerzőjének neve. Két esetben, az 1877/78., továbbá az 1883/84. tanévek a Magyar Könyv-Szemlének csak a következő évi számába kerülhettek be; az utóbbinál nyílt utalás történik a nyomdák kötelespéldány-szolgáltatásának mulasztására.

Statisztikai kimutatás

A fenti bibliográfiai részekhez minden évben egy három egységből álló statisztikai „Kimutatás” csatlakozik.

Az első, a *magyar nyelven* közölt művek számát ismerteti szakcsoportok szerinti bontásban. A tematikus rendben felsorolt szakok az év folyamán közölt anyag alapján némileg módosulhattak, de általában a következők voltak: Hit- és erkölcstudomány; Bölcsészet és szépirodalom; Neveléstudomány; Nyelvtudomány; Nyelvészet, szótárak; Ókori remekírók kiadásai és fordításai; Történelem és segédtudományai; Életrajzok; Irodalomtörténet; Könyvjegyzékek; Földrajz és népismeret, útleírások, statisztika; Térképek; Jog- és államtudomány, nemzetgazdaságtan; Törvények, rendeletek, törvényjavaslatok és országgyűlési irományok; Természet- és technikai tudományok; Orvostudomány; Mennyiségtan; Gazdaságtan, sport; Hadászat; Ipar, kereskedelem, forgalom; Szépirodalom; Népoktatási és iskolakönyvek, egyházi és iskolai értesítők; Ifjúsági és népszerű iratok; Különféle beszédek; Egyleti, egyházi, társulati stb. dolgok, évkönyvek; Naptárak; Művészetek; Társadalom és politika; Encyclopaediák, vegyesek.

A szakcsoportok nem osztódnak további alcsoportokra, csak egyeseknél van a magyarországi, illetve a külföldi vonatkozású irodalom elkülönítve, illetve a Szépirodalom válik szét eredeti és fordított művekre. A szakrendszer kialakításának forrásaira nincs közvetlen adatunk, úgy tűnik, hogy helyben kialakított csoportosításról van szó.⁵³

A tizenhat év folyamán a kurrens bibliográfia összesen 27 821 magyar nyelvű könyvet, térképet, zeneművet közöl. (A szám nem tartalmazza az első két évben közzétett hírlapokat és folyóiratokat.) Átlagosan évenként 1739 tétel szerepel, legkevesebb 1877-ben (1067), a legtöbb 1889-ben (2309).⁵⁴ Az adatok értékelésekor figyelembe kell venni azonban azt a korabeli szokást, hogy egyes műveket nem egészben, hanem a nyomdai költségek megosztása miatt részletekben (füzetekben) készültek el, gyakran az utolsó füzethez mellékelve a címlapot és az előszót. (A kötet csak a könyvkötőnél nyerte el végleges formáját.) Például Petrik Géza: Magyar könyvészet 1860-1875 című munkáját 1880 és 1885 között hat füzetben állította elő a Khór és Wein nyomda.⁵⁵ A füzetek nyomdai kötelespéldányként egyenként

kerültek be a Széchényi Könyvtárban, s így a részletek önállóan szerepelnek a bibliográfiában.⁵⁶

A második egység a *hazai nem-magyar* nyelven megjelent művek nyelvek szerinti statisztikája. Az éves kimutatások szerint ezek összesen 5879 tételt tesznek ki. Majdnem a felük (43%) német nyelvű, több mint egyhatodik (15%) horvát, melyeket 10-10%-kal követ a szerb és a szlovák. A latin és a román 9-9%-ot ér el, 1,9%-ot a francia, 0,7%-ot pedig az olasz, míg a maradék 1,4%-on az angol, a bolgár, a finn, a héber, az illír, a lengyel, a rutén és a vend nyelvű kiadványok osztoznak. (Az utóbbiak közül érdemes röviden kitérni a héber nyelvre, melyből a 16 év alatt mindössze egy darab hazai művet mutat ki a statisztika. E csekély mennyiség okaként elfogadhatjuk Dán Róbert magyarázatát, mely szerint „e nagy részben vallásos tárgyú kiadványok nem kerültek a világi könyvkereskedelem vérkeringésébe, a nyomdák pedig csak imitt-amott tettek eleget a kötelespéldányokra vonatkozó rendelkezéseknek”.⁵⁷)

A harmadik egység a *házaikat érdeklő külföldi könyvek* nyelvek szerinti számszerű kimutatása. Az adatok megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy az összesen 1460 mű döntő többsége német nyelvű (82,3%), amit sorrendben a francia (4,9%), az olasz (4,6%), az angol (1,7%) és a latin (1,5%) nyelv követ. 1-1%-ot ér el a cseh, a lengyel illetve a román nyelvű irodalom, s a további 2%-on a finn, a görög, a horvát, az orosz, a spanyol, a svéd és a szerb nyelvű művek osztoznak.

A kimutatások évente a fenti három egység egybevonat adatainak *összesítésével* zárulnak. A bibliográfia a tizenhat év alatt 35 160 tételt közölt. Ebből a magyar nyelvűek, illetve a hazai egyéb nyelvűek együttesen 33 700 tételt tesznek ki, és megoszlásuk a következő: 82,6% a magyar nyelvű, 17,4% a hazai egyéb nyelvű kiadvány.

*

A bibliográfia részei 1876-77-ben még közös összefoglaló cím nélkül jelentek meg az egyes számokban, belesimulva a folyóirat odaszámozásába, de 1878-tól már a lap törzsanyagától elkülönülő odaszámozással, a folyóirat mellékleteként kerültek közlésre. Az év utolsó számával kapták kézhez az előfizetők a Magyarországi könyvészet címmel ellátott címlapot az éves statisztikai kimutatással együtt, így az évi bibliográfiai anyagot, mint önálló mellékletet költethették egybe. Az egybekötéstől azonban a részletekben megjelenő anyag nem szerveződött egységes rendszerre. Hiába volt ugyanis a saját oldalszámozás, ha a magyar nyelvű, a hazai nem-magyar nyelvű és a házaikat érdeklő külföldi munkák betűrendje minden számban újra kezdődött, az éves anyaghoz viszont nem csatlakozott sem szerzői, társszerzői és közreműködői, sem cím szerinti összesített index. Szakmutató, helynévmutató hiányában nem volt mód arra sem, hogy a használó képet kaphasson arról, hogy az őt érdeklő témakörben milyen új irodalom keletkezett.

1883-tól a Magyar Könyvszemle számai időben való megjelenésének elmaradásával az újdonságsszolgáltatás kérdésessé vált: 1883 októberéig még csak az előző év negyedik száma jelent meg. Az 1883. évi folyam első négy számából viszont kimaradt a bibliográfiai rész, s így az összevont 5-6. számban egyszerre került közlésre az egész évről vonatkozó bibliográfiai anyag (ennek a számnak a kinyomtatása azonban már jócskán a következő évről esett).⁵⁸ Ezt követően a továbbra is mellékletként jelentkező Magyarországi könyvészet gyakorlatilag éves kurrens bibliográfiává alakult át, amivel megszűnt ugyan a számonkénti szétagoltság, megmaradt azonban az egyszempontú megközelítési lehetőség. A folyóirat késedelmének oka pénzügyi volt: annak ellenére, hogy a közlemények írói nem kaptak tiszteletdíjat, a közel kétszáz előfizetés nem biztosította a kiadási költségeket.⁵⁹ (Az előfizetők összetétele

feltehetően azonos lehetett az 1893-ban újrainduló kiadványával, kiknek - Schönherr Gyula jelentése szerint - „többsége magánemberek sorából kerül ki, s a névsorban tudományos intézeteink, iskoláink, az egyházi és világi hatóságok könyvtárai meglepően kis számban vannak képviselve”.⁶⁰) Az 1884. és az 1885. évi folyamok nyomtatási költségeit a minisztérium a múzeum költségvetéséből átcsoportosított ezerforintnyi segéllyel biztosította,⁶¹ így mindkét évi bibliográfiai melléklet megjelenhetett az 1886-os évben, azonban az ezt követő években sem sikerült a késedelmes közreadást elkerülni. Például az 1887. évi Magyarországi könyvészet - a folyóirat 1888. évvel jelölt számának mellékleteként⁶² - csak 1889-ben került kiadásra, az 1891. évi, utolsó könyvészeti melléklet pedig 1893-ban jelent meg.

Azt megelőzően, hogy 1893 júliusában a folyóirat szerkesztését a könyvtártól megválni kényszerülő Csontos Jánostól⁶³ Schönherr Gyula vette át, a múzeum igazgatója előzetes véleményt kért a Magyar Könyv-Szemle szerkesztése, iránya és jövőendő adminisztrációja felől Fejérpataky Lászlótól, a könyvtár levéltárnokától és id. Szinnyei Józseftől, a hírlaptár örétől.

Fejérpataky, az 1893. március 12-ére keltezett írásos véleményében méltatja az alapító Fraknoi érdemeit, s megállapítja, hogy 1879-et követően, Csontos szerkesztői munkálkodása idején a színvonal tovább emelkedett, viszont időszakossága pontatlanná vált. Szerinte a tudományos célt a könyvtár feladata adja meg, a folyóirat tehát, az intézmény tevékenységének bemutatásával elsősorban a könyvtár érdekeinek szolgál. További feladata a hazai és külföldi könyvtárak, levéltárak felkutatott magyar vonatkozású anyagának ismertetése, a hazai könyvtárak, levéltárak tudományos érdekeinek tolmácsolása, az általános bibliográfia és levéltártan újabb jelenségeinek figyelemmel kísérése. „Ellenben az a bibliographiai összeállítás, mely eddigelé a rendelkezésünkre álló szerény eszközökkel a magyarországi irodalomnak egy-egy évi képét iparkodott nyújtani, minthogy ily összeállításnak bibliographiai értéke csak úgy volna, ha az a teljesség igényeivel kép föl, a folyóiratból - mint abba nem illő - elhagyandó. Ily összeállítás könyvtári kezekhez való munka, amint hogy évek óta megjelenő ily jegyzékek sokkal nagyobb teljességet mutatnak föl, mint az, a melyet a N. Múzeum könyvtárának hivatalos folyóirata tesz közzé. E helyett óhajtott, hogy a folyóirat figyelemmel kísérje az idegen irodalomnak hazánkat illető termékeit, minthogy erre a hazai könyvtáraktól közzétett jegyzékek alig terjeszkednek ki.”⁶⁴

Szinnyei lényegében azonos programot fogalmaz meg, de említés nélkül hagyja a kurrens bibliográfia ügyét.⁶⁵

Az 1892/93. évi, új folyamként megindult Magyar Könyv-Szemle részletes programjának ismertetésekor a Magyarországi könyvészet című bibliográfiai melléklet elhagyását Schönherr - Fejérpataky véleményét elfogadva - azzal indokolja, hogy „ez idő szerint rendelkezésre álló eszközök mellett sem mint a hazai irodalom könyvésze, sem mint a múzeumi könyvtár évi gyarapodásának jegyzéke nem léphetett fel a teljesség igényeivel”. Viszont, ha teljesül a könyvtár óhaja, és hungarika-állományáról rendszeres katalógust fog tudni közrebocsátani, a remények szerint „akkor a Magyar Könyv-Szemlének is meg lesz adva a lehetőség, hogy az évi gyarapodás pontos jegyzékének kiadásával más alakban pótolhassa az elmaradt könyvészeti rovatot”.⁶⁶

Ezt követően a folyóiratban többé már nem jelentkezik könyvekkel, térképekkel vagy zeneművekkel kapcsolatos kurrens általános nemzeti bibliográfiai összeállítás. (Fejérpataky javaslata nyomán, Horváth Ignác összeállításában 1895-ig még megtalálhatjuk a külföldi irodalom magyar vonatkozású termékeinek címleírásait tartalmazó közleményeket.) A Magyar Könyv-Szemle, az 1876-os programjában kitűzött célt tizenhat éven át képes volt teljesíteni. A Széchényi Könyvtár által 1876-1891 között közreadott kurrens nemzeti bibliográfia nem

használta ki saját lehetőségeit; miközben a hungarikumok (nyelvi, területi, személyi és tartalmi) teljes körét átfogva a korszak könyv-, térkép- és zeneműkiadványainak teljességre törekvő, pontos alapregisztrációját igyekezett nyújtani, nem törekedett azok többszempontú feltárására, megelégedett a dokumentumoknak tematikájuk, valamint nyelvük szerinti éves statisztikai számbavételével. Megszüntetésében több tényező játszott közre: a folyóirat megjelentetésének akadozása; a könyvtár elégtelen anyagi és személyi ellátottsága; az érdemben való fellépés lehetőségének hiánya a kötelespéldány-szolgáltatást elmulasztó nyomdákkal szemben. Az újrainduló Magyar Könyv-Szemlében tett ígéretét - a hazai kurrens könyvészeti rovat más alakban történő közzétételét - a dualizmus időszakában a Széchényi Könyvtár nem volt képes megvalósítani.

A Corvina és a kurrens Magyar könyvészet

Fejérpataky László, az évek óta megjelenő, sokkal nagyobb teljességet fölmutató, „könyvárusi kezekhez való” jegyzékek említésekor csakis a Magyar Könyvkereskedők Egyletének közlönyére, a Corvina című szaklapra, valamint annak Magyar Könyvészet című éves kumulációjára gondolhatott. A Corvina kezdetben hetenként, majd 1881 májusától havonta három alkalommal jelent meg. Az 1878. szeptember 5-én megjelenő első számától kezdve, a bejelentések alapján rendszeresen közzétette (a kiadók betűrendje szerinti csoportosításban) a hazai könyvkereskedők által kiadott vagy bizományban árusított magyar és idegen nyelvű újdonságokat az Újonnan megjelent könyvek című rovatában. E rovatban ugyanakkor törekedett a nyomdák illetve a szerzők saját kiadásában megjelenő művek regisztrálására is. Egyes időszakokban az Újonnan megjelent zeneművek című rovat is jelentkezett a könyvek mellett. Nem kívánt a hazai kiadványtermés teljes körű bibliográfiája lenni, csakis könyvkereskedői szempontból figyelemre méltatható irodalom közzétételére vállalkozott. Ezen a területen viszont igyekezett a lehető legnagyobb áttekintést biztosítani a lapra előfizető könyvkiadói és -kereskedői körnek.

Fraknói Vilmos, a Magyar Könyv-Szemlében így értékelte a Corvina könyvészeti újdonság-rovatát: „Mivel azonban csak a kiadók által beküldött könyvek címeit adja, igen hiányos; és az által, hogy a kiadók, üzleti érdekekben, gyakran régebben megjelent kiadványaik címeit is fölvéttetik a jegyzékbe, tévedésekre adhat alkalmat. A Nemzeti Múzeum könyvtára késznek nyilatkozik a hozzá beérkezett könyvek jegyzékeit is a »Corvina« rendelkezésére bocsátani.”⁶⁷ A Corvina szerkesztője,⁶⁸ a korábbi kurrens bibliográfiák többségénél is szerepet játszó Aigner Lajos annak érdekében, hogy az újdonságok rovata ne kizárólag a kiadók által beküldött művekre támaszkodjék, „egymás támogatása céljából” egyezséget kötött Fraknói Vilmostal.⁶⁹

Az egyesület választmányának megbízásából Aigner kísérletet tett egy önálló bibliográfiai folyóirat létrehozására is. Részben a Corvina anyagára támaszkodva, fel kívánta éleszteni a korábbi Magyar Könyvészet című lapját olyan havi közlönyként, „mely lehetőleg teljesen sorolja fel a hazai (magyar és nem magyar) termékeket, valamint külföldre hazánkra vonatkozó jelenségeit.” Az előfizetésre felhívó, 1878 decemberi tájékoztató kiter arra is, hogy a „cél elmozdítandó szíves volt a nemzeti múzeumi-könyvtár igazgatója megígérni, hogy az oda beküldendő művek jegyzékét közölni fogja velünk.”⁷⁰ Arra gondolhatunk, hogy Aigner elképzelése a Magyar Könyvszemlénél gyakrabban megjelenő, megfelelő - könyvkiadói, illetve a Széchényi Könyvtár révén nyomdai - dokumentumbázison alapuló kurrens nemzeti bibliográfiai kiadvány létrehozása volt. Ilyen kiadványra azonban úgy látszik ez idő tájt még nem volt igény, s elegendő számú előfizető hiányában a megjelenés elmaradt.⁷¹

(Ugyanezen a címen később, 1895 januárja és 1918 decembere között jelent meg egy havilap a Corvina mellékleteként. Szerkesztői azonosak voltak az újdonságrovat összeállítóival. Tehát a tíznaponként megjelenő Corvinának a kiadók, közreadók szerint csoportosított újdonságközlését havonta összefoglalta a Magyar Könyvészet című mellékletben egy szerzői betűrendes kumuláció, a teljes évi anyagot pedig a szintén Magyar könyvészet című éves bibliográfiai kötet tartalmazta.)

*

Az éves Magyar könyvészet még a Corvina megindulása előtt keletkezett. A Budapesti Könyvkereskedő-Segédek „Csak Szorosan” Egylete 1876 elején, az egylet keretén belül magyar könyvészeti bizottságot alakított, melynek az alapszabályban is rögzített célja volt „egy lehetőleg teljes jegyzék összeállítása azon könyvekről, melyek hazánkban magyar, német és latin nyelven megjelentek, valamint mindazokról, melyek külföldön vagy magyar nyelven jelentek meg, vagy Magyarország viszonyait tárgyalják.”⁷² A bizottság elnökévé az ötletadó Makáry Gerőt⁷³ választották. Mint korábban említettük, e bizottság gyűjtötte össze az Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz bibliográfiai rovata számára 1876-tól a magyar nyelvű anyagot. A leírásokat, a könyvárusi forgalomban előfordult könyvek alapján Makáry Gerő készítette. Az egylet úgy döntött, hogy kiadja a bécsi szaklapban közölt tételek éves kumulációját, kiegészítve a hírlapokból és folyóiratokból kigyűjtött (de a szerkesztő kezébe nem került), főként szerzői kiadásban és terjesztésben megjelenő művekkel. Megnyerve a hazai kiadók anyagi támogatását,⁷⁴ 1877 első negyedévében jelent meg a Magyar könyvészet 1876 című bibliográfia, Jegyzéke az 1876. évben megjelent új, vagy újjólág kiadott magyar könyveknek és térképeknek, az alakok, lapszámok, megjelenési helyek, kiadók és árak főlemlítésével és tudományos szakmutatóval alcímmel.⁷⁵ Borítóján a Bibliographia hungarica 1876 főlcím található. (Lényegében tehát egyidejűleg, de egymástól függetlenül indultak meg mind a könyvtári mind a könyvkereskedelmi részről az 1876. évre vonatkozó kurrens könyvészzel kapcsolatos hazai munkálatok!)

A jegyzék a tankönyveket, a naptárakat és az évkönyveket is tartalmazza, de megtalálhatók a szakfolyóiratok és a különlenyomatok leírásai is. (Külföldi kiadású magyar nyelvű könyvek leírásánál feltünteti a hazai könyvbizományost.) Szerkezete a Hinrichs-féle német könyvjegyzéket követi. A művek rövid leírásait (a főrész oldalszáma való hivatkozással) először egy 21 csoportból álló Tudományos szakmutatóba rendezi, ezt követi a szerző (hiányában a cím) szerint betűrendezett Magyar könyvjegyzék. A betűrendben utalót kapnak a társszerzők, a szerkesztők, de a fordítók vagy átdolgozók nem. A sorozatok önálló, teljes leírást kapnak, a szerző nevénél a betűrend megfelelő helyén utaló található a sorozat címére. A bibliográfiát függelékként az 1877-ben megjelenő Magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke zárja, id. Szinnyi József összeállítása nyomán.

A Magyar Könyv-Szemle, ismertetve a „derék egylet” kiadványát, egy javaslatot is megfogalmaz: „Ha az egylet jövőben nemcsak a magyar nyelven megjelent könyveket, hanem a többi Magyarországon élő nemzetiségek irodalmi termékeit is minél részletesebben közölné, úgy, hogy ily módon Magyarország egy évi összes irodalmi működésével megismerkedhetnénk, ez által az említett egylet könyvészetünknek igen nagy szolgálatot tenne.”⁷⁶ Az éves könyvészet azonban a későbbiekben nem alakult át a hungarika irodalom területi szempontú orgánumává, hanem (1879-től már a Magyar Könyvkereskedők Egylete kiadványaként, majd 1890-től az egylet évkönyvének részeként) megmaradt főként a nyelvi hungarikumokat tartalmazó, elsősorban kereskedelmi tájékoztató kiadványnak, e területen 1891-ig konkurálva a Széchényi Könyvtárban összeállított Magyarországi könyvészet megfelelő részeivel.

Példák az 1891. évre vonatkozó jegyzékből:

Családi könyvtár, magyar nemzeti (8-r.) Budapest. 1891. Ráth Mór.

I. II. kötet **Eötvös** József báró. A falu jegyzője. Negyedik kiadás. 3 kötet. (8-r. 328, 288, 290 lap.) 4 ft 50 kr. Díszkötésben 7 ft.
[...]

Eötvös József báró. A falu jegyzője. Negyedik kiadás. 3. kötet. (8-r. 328, 288, 290 lap). Budapest, 1891. Ráth Mór. A három kötet ára 4 ft 50 kr. Díszkötésben 8 ft.
[...]

- Falu jegyzője. Ld: *Családi könyvtár*.

Összevetve a Magyarországi könyvészet címleírásával, rögtön szembetűnik, hogy míg a Széchényi Könyvtár bibliográfiája egy művet ír le, a kereskedelmi bibliográfia a műnek egy sorozat tagjaként megjelenő (a sorozati szám itt nyomdahibás!), egy sorozaton kívül megjelenő, valamint mindkettőnek díszkötésű kiadásváltozatáról is tájékoztat.

Mintaként megvizsgálva az 1891. tárgyévi könyvkereskedői Magyar könyvészetet, rögtön észrevehető, hogy első tétele egy akadémiai kiadásban megjelent *latin nyelvű* munka. (Bár az 1876-ban közzétett gyűjtőkori elveknek ez nem mond ellent, mégis mutatja, hogy a bibliográfia címe nem pontosan nevezi meg a tartalmát.) Szaporítja az anyagot, hogy a folyóiratok minden egyes száma külön tételként jelentkezik. A naptárak közül - a könyvészet tárgyévének megfelelően - az 1892. szököévre szólók szerepelnek, feltüntetve leírásukon az 1891. évi megjelenés ténye. Egyetlen egy iskolai értesítő található a könyvjegyzékben.

Kiválasztva a „Ba” kezdetű betűcsoportot azt láthatjuk, hogy az ide tartozó 45 tételből 14-nél a tárgyévet megelőző éveket, vagy a következő, 1892-es kiadási évet találunk, vagyis e csoportból mindössze 31 a valóban 1891. évvel jelölt kiadvány. Az is megállapíthatjuk, hogy a Magyar Könyvszemle melléklete, a Magyarországi Könyvészet 1891. évre vonatkozóan, a magyar nyelvű könyvek között, ugyanebben a betűcsoportban 51 tételt, a naptáraknál 3 magyar nyelvű tételt, az értesítőknél pedig további 14 tételt ír le. E mintában tehát a könyvtári jegyzékhez képest a kereskedelmi könyvészet mindössze 46%-os teljességű. Több év globális adatait áttekintve hasonló, bár valamivel jobb eredményre jutunk: 1886-1889 között a könyvkereskedői éves könyvészetek összesen 5247 tételt közöltek,⁷⁷ 60 %-át a Széchényi Könyvtárban szerkesztett bibliográfia azonos időszakának 8725 magyar nyelvű tételének. Nem igazolható tehát Fejérpataky László állítása, miszerint a könyvárusi jegyzékek sokkal nagyobb teljességet mutattak volna föl mint a Magyar Könyv-Szemle bibliográfiai melléklete.

A Magyar könyvészet éves köteteiből a *térképek* a Tudományos szakmutató Földrajz. Népisme. Utazások. Térképek szakcsoportjából kereshetők vissza, de például 1901-ben, 1902-ben stb. a „Térképek” vezérszó alatt is megtalálhatók betűrendben egybegyűjtve.

A Corvina 1879-től rendszertelenül, de alkalmanként önálló rovatban közzétette az újonnan megjelent hazai *zeneműveket* is. E kiadványok kezdetben nem szerepeltek a Magyar könyvészet köteteiben, illetve a Magyar Könyvkereskedők Egylete évkönyvének első három évfolyamában. A kurrens éves zenemű-bibliográfia az évkönyv 4. évfolyamában, 1893-ban jelentkezett először Vevér Oszkárnak, a Rózsavölgyi és Társa cég alkalmazottjának⁷⁸ összeállításában. A bibliográfia két részből áll. Az „ABC rendszerinti beosztás”-ban található a részletes leírások: szerző, cím, kiadó (bizományos) székhelye és neve (terjedelem, méret megjelölése nélkül), a „Systematikailag beosztott jegyzék”-ben pedig szakrendi csoportosításban ismétli meg a tételeket, csak a szerzőt és a címet tüntetve fel. 1896-tól szintén a Rózsavölgyi cég munkatársa,⁷⁹ katonai Magyar Gábor, 1902-ben pedig Altstädter Győző szerkesztette az évkönyv zenemű-bibliográfiáját. Ezt követően a zeneművek regisztrálása és

közzététele elmaradt. Feltámasztására 1904 júniusában történt kísérlet akkor, amikor a Rózsavölgyi és Társa cég fölkérésére Petrik Géza, a Corvina akkori szerkesztője elvállalta a lapban a zeneműújdonságok folyamatos összeállítását a kiadók bejelentései nyomán.⁸⁰ Petrik az év végével lemondott a lap szerkesztéséről, a zeneművek összeállítása abbamaradt, s így nem teremődött meg az éves bibliográfia alapja sem. A Corvina hasábjain legközelebb 1907 szeptemberében kifogásolta Zeidler Rezső, hogy „1902 óta Magyarországon megjelent zeneművekről semmiféle nyomtatott lajstrom nem létezik. [...] Főleg azonban a vidéki könyvárusok viselik ezen visszas helyzet áldatlan következményeit. [...] Eltekintve azonban a gyakorlati értéktől, úgy érzem, erkölcsi kötelesség egy magyar zenemű-bibliográfia létezése.”⁸¹ Az egyesület elnöksége ezt követően lépéseket tett a hiány pótlására: felszólította a zeneműkiadókat, hogy az utolsó négy évben megjelent kiadványaikat saját maguk katalogizálják, s a jegyzékeket a Corvina, majd az egyesületi évkönyv közzéteszi.⁸² Az 1909. évi évkönyvben valóban közlésre került az 1903-1907 közötti évek elmaradt anyaga, s felkértek a kiadók, hogy a jövőben rendszeresen küldjék meg az egyesületnek új zeneműkiadványaikat, további kurrens zenemű-bibliográfia megjelenésére azonban korszakunkban nem került sor.⁸³

Feltételezhető, hogy a Magyar könyvészet éves kötetei a könyvkereskedői szakmán kívül nem váltak közismertté. Bár a Magyar Könyv-Szemle 1877-ben és 1879-ben is közölt róla ismertetést, az 1894. évre vonatkozó könyvészetet Dézsi Lajos mégis olyan kiadványként ismertette, mint ami a Magyar Könyv-Szemle megszűnt bibliográfiai mellékletének nyomdokába lépett volna. Hiányának tekinti, hogy sok vidéki kiadvány kimaradt, mert leginkább csak az egyesületnek beküldött nyomtatványok felsorolására szorítkozik.⁸⁴ Az 1895. tárgyévi könyvészetről is hasonló kritikát közölt Barcza Imre. A hiányok említésén túl kifogásolja, hogy inkább a könyvárusok és nem a „tudomány művelői” számára készül: a gyűjteményes munkák tartalma nincs részletezve; nincsenek feldolgozva a tudományos évkönyvekben és a középiskolai értesítőkben megjelent dolgozatok; a közölt szakrend helyett hasznosabb lenne egy tudományos tárgymutató, speciális tárgyak szerint osztályozva.⁸⁵

A könyvjegyzék azonban megmaradt saját keretei között, s a Magyar Könyv-Szemle kurrens bibliográfiai mellékletének megszűntével a Corvina újdonságrovataira épülő, elsősorban könyvkereskedői érdekű éves Magyar Könyvészet a könyvkereskedő-egyesület évkönyvének részeként (illetve önálló címlappal ellátott különlenyomatként) egészen 1914-ig,⁸⁶ a Könyvtári Szemle bibliográfiai mellékletének megindulásáig, egyedüli fóruma volt a magyar nyelvű könyvek, térképek és zeneművek hazai kurrens bibliográfiájának.

Törekvések a könyvek kurrens nemzeti bibliográfiája érdekében

A Széchényi Könyvtár szervezeti szabályzataiban a feladatok között sem közvetlenül, sem közvetve nem szerepelt a nemzeti bibliográfia szerkesztésének vagy közreadásának kötelezettsége. A Nemzeti Múzeum könyvtárának Fraknói Vilmos által megfogalmazott rendeltetése, hogy nemcsak megőrzője legyen a hazai irodalom termékeinek, hanem ezen irodalom ismeretét is terjessze (vagyis retrospektív és kurrens bibliográfiák révén a hazai tudományos közművelődés ügyét szolgálja), az 1890-es évekre már beépült a tudományos köztudatba, s a Magyar Könyv-Szemle teret adott az erre vonatkozó megnyilvánulásoknak. Az 1890. augusztus 7-9-én Antwerpenben rendezett nemzetközi bibliográfiai kongresszuson, melynek témái a bibliográfia, könyvtudomány, könyvkiadás, könyvkereskedés, nyomdászat, könyvkötészet, nemzetközi könyvtári és könyvárusi forgalom és más rokon diszciplínák voltak, a Széchényi Könyvtár részéről Csontos János vett részt. A kongresszus munkájáról a Magyar Könyv-Szemlében közzétett beszámolójában Csontos ismertette a kongresszus által hozott határozatokat, melyek közül az egyik így szól: „Kimondatott a nemzeti bibliographiák kiadásának szükségessége [...]”⁸⁷

Javaslatok a kurrens nemzeti bibliográfia létesítésére

A nemzeti bibliográfiák kiadásának szükségességét, még mint lehetőséget írta le Ferenczi Zoltán, a kolozsvári egyetemi könyvtár igazgatója, külföldi tanulmányútjának a Magyar Könyv-Szemlében 1894-ben közzétett tapasztalatai alapján. Beszámolt arról, hogy minden országban, illetve tartományban van egy úgynevezett országos, vagy gyűjtő könyvtár, amely kötelezpéldányként minden sokszorosított kiadványt gyűjt, bármennyire viszonylagos lenne is a nyomtatvány pillanatnyi értéke. A külföldi gyakorlatot azonnal hazai lehetőségként gondolta tovább: „Természetesen, ha a budapesti Magyar Nemz. Múzeum könyvtára ily gyűjtő könyvtárrá változnék át, okvetlenül szükséges volna, hogy a Magyar Könyv-Szemlé-nek egy kiegészítő bibliografiai melléklapja jelenjék meg a Bibliographie de France, vagy esetleg a Hinrichs' Catalog mintájára, mely minden Magyarországon megjelent önálló nyomtatványt, zeneművet és képet felsorolna s az év végén betűrendes és szakkatalógust adna. Ilyen nálunk egyáltalán nincs; minden ilyféle évi bibliografiai mű nagyon hiányos, tökéletlen és bibliografailag pontatlan, s a mi legfőbb hiányuk, többnyire csak a magyar nyelvű nyomtatványokra szorítkoznak, holott mindaz, a mi magyar földön megjelenik, egyaránt kifejezője a hazánkban létező kultúra azon évi állapotának.”⁸⁸

Jankovich Béla, aki államtudományi doktorátusát követően hosszú külföldi utazást tett, hazatérése után, túllépve a lehetőség emlegetésén, a Magyar Könyv-Szemlében 1895-ben megjelent tanulmányában már konkrét javaslatot tett arra, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára valódi önálló nemzeti könyvtárrá alakuljon át, megfelelő helyet, személyzeti létszámot és dotációt kapva a hungarikumok beszerzésére, a megnövekvő kötelezpéldányok földolgozására, valamint a szükséges külföldi anyag beszerzésére. Indoklásában országos és nemzetközi érveket is felsorakoztat: „Ha egyszer fővárosunkban ily nagyobb keretű modern könyvtár felett rendelkezünk, úgy egyidejűleg üdvös tevékenységet fejthetünk ki a vidéken is a könyvtári ügy fejlesztésére. A nemzeti könyvtár nyilvántarthatja a köteles példányok alapján az egész országban megjelenő irodalmat; arról feldolgozott jegyzékét megküldheti összes nyilvános könyvtárainknak, [...]”.⁸⁹ Jankovich tehát a létrehozandó Magyar Nemzeti Könyvtár természetes feladatának tekintette a kurrens nemzeti bibliográfiai szolgáltatást, amelyre a Széchényi Könyvtár az akkori állapotában képtelen volt, hiszen maga Jankovich is azt állapítja meg, hogy az intézmény 11 tisztviselőjéből a nyomtatványok osztályára, a tulajdonképpeni könyvtárra mindössze négy jut. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az 1896-ra vonatkozó költségvetési előterjesztésében Jankovich tanulmányát is figyelembe vette, amikor a Széchényi Könyvtár létszámemelésére tett javaslatát azzal indokolta, hogy „az évi átlagos 10-12 000 db gyarapodásának feldolgozása, a külföldi irodalom figyelemmel kísérése, magyar vonatkozású könyvek felkutatása, a lajstromozás s a hézagpótlás a legnagyobb erőfeszítés mellett is annyira hátramarad, hogy jelenleg is a nyomtatványoknak nagy tömege vár még feldolgozásra”.⁹⁰

Létszám hiányában nemcsak hogy egy kurrens bibliográfiai szolgáltatás beindítására nem lehetett gondolni a könyvek vonatkozásában, hanem még az új szerzemények feldolgozásakor keletkezett elmaradás bepótlása is kezdett reménytelenné válni. Az 1893 szeptemberétől 1894 szeptemberéig tartó időszak könyvgyarapodásának közel egyharmadáról,⁹¹ az 1894. szeptember 1-je és 1895. december 31-e közötti gyarapodásnak kevesebb mint a feléről,⁹² az 1896. évinek pedig szintén a felénél kevesebbjéről készült csak címleírás.⁹³ Számszerűen ez azt jelenti, hogy az említett időszakban beérkezett összesen 34 036 db könyvből (melyből 14 148 volt a kötelezpéldány) 17 155 darabnak a címleírására nem került sor, annak ellenére, hogy más osztályok tisztviselői alkalmanként besegítettek a feldolgozás folyamatába.

Kísérlet egy magyar bibliográfiai társaság létrehozására

1896-ban, a Magyar Könyvszemlében, Esztegár László,⁹⁴ a Széchényi Könyvtár fiatal tisztviselője ismertette az 1895. szeptember 2-a és 4-e között megtartott brüsszeli nemzetközi bibliográfiai kongresszust, amelyen Paul Otlet és Henri Lafontaine kezdeményezésére elhatározták egy egyetemes általános repertóriumnak nemzetközi /államok közötti/ összefogással, katalóguscédulák által történő szerkesztését, a Dewey-féle tizedes osztályozási rendszer alapján. Alapszabálya nyomán bemutatta a repertórium létesítése érdekében, brüsszeli székhellyel létrejött Institut Internationale de Bibliografie-t (Nemzetközi Bibliográfiai Intézetet), valamint irodáját az ugyanott állami hivatalként működő Office International de Bibliografie-t, továbbá tájékoztatta az olvasót a tizedes osztályozás lényegéről. Esztegár pozitívan értékeli az eszmét: „Van valami lélekemelő abban, hogy épen a nemzeti öntudat erőteljes fejlődése idején a szellemvilág sorompóinak eltávolítására szövetkezik az emberiség. [...] A dolgok természetében rejlik, hogy ily egyetemes feladatok megoldásánál általános lelkesedésre s minden művelt nemzet buzgalmára és érdeklődésére van szükség.” Ígéri, hogy a saját nemzeti feladataink „kifejtésében” a Magyar Könyvszemle kellő időben ki fogja venni a részét.⁹⁵

A nemzeti feladatra való utalás Esztegár cikkének a végén célzás volt arra, hogy a főváros tudományos köreiből, éppen a brüsszeli nemzetközi vállalkozásból merítve az ötletet, szervezkedés indult meg egy olyan tudományos társaság létesítésére, mely elsősorban a hazai nemzeti bibliográfia tudományos alapokon történő elkészítését szorgalmazná. A Nemzetközi Bibliográfiai Intézet képviselőjében Henri Lafontaine 1896 telén látogatott Budapestre, s tárgyalt a társaság megalakításán tevékenykedő gróf Teleki Sándor országgyűlési képviselővel, Fejérpataky Lászlóval, a múzeumi könyvtár vezetőjével és Schönherr Gyulával, a Könyvszemle szerkesztőjével. A megbeszéléseken részt vett Mandelló Gyula egyetemi magántanár, a brüsszeli kezdeményezés lelkes híve is. (Korábban ő hívta fel Otlet figyelmét Dewey tizedes rendszerére.)⁹⁶ A látogatásnak is része lehetett abban, hogy Paul Otlet, a Nemzetközi Bibliográfiai Intézet főtitkára, 1897. június 30-án kelt levelében mint a Nemzetközi Bibliográfiai Intézet Magyarországi Bizottsága elnökét, illetve titkárát hívta meg gróf Teleki Sándort és Schönherr Gyulát a brüsszeli második nemzetközi konferenciára.⁹⁷

A konferenciára a Széchényi Könyvtár is meghívást kapott. A könyvtár vezetője, Fejérpataky László július 1-én, a meghívással kapcsolatban készített előterjesztésében Szalay Imre múzeum-igazgató számára felvázolja a brüsszeli kezdeményezés lényegét, majd megállapítja, hogy e „nagy mozgalomban, melyet e nagyszerű terv okozott, hazánknak eddig vajmi csekély része volt.” Beszámol arról, hogy Lafontaine-en kívül az intézet bécsi titkárságának vezetője, Karl Junker is ellátogatott a Széchényi Könyvtárba, „mely hívatva van Magyarországon ez irányban a vezető szerepét vinni.” Elérkezettnek látja az időt arra, hogy e mozgalom erkölcsi támogatásán túl a támogatás tetteiben is megnyilvánuljon: „a szélesebb körű actio a jelen év ősztén fog megindulni, mikor a társadalmat, könyvtárakat, könyvkedvelőket, könyvkiadókat közreműködésre egy, a brüsszeli központtal összeköttetésben álló bibliographiai társaság létesítésére fogjuk felhívni.” Gondoskodni fog arról, hogy működésében az intézmény vezető szerepe megmaradjon. „E társaság feladata lesz Magyarország teljes bibliographiáját, a hírlapok és folyóiratok cikkeit is beleértve, egységes rendszer szerint feldolgozni és beleilleszteni a brüsszeli központ által tervezett és évek óta serényen előrevitt nagy alkotásba.” Az ügy érdekében Fejérpataky arra kéri Szalayt, hogy a minisztérium - a múzeumi költségkeret kimerülése miatt - 300 forintnyi úti segéllyel tegye lehetővé azt, hogy a második nemzetközi bibliográfiai konferencián az intézményt Esztegár László képviselhesse, „a ki képzettségével, fogékonyságával és tárgyyszeretetével garantiát nyújt arra, hogy az ott elsajátított ismereteknek buzgó hirdetője, a létesítendő nagy vállalat szorgalmas munkatársa lesz.”⁹⁸

A bibliográfiai társaság létrehozására induló akció nem a Fejérpataky által említett őszi időpontban, hanem az előterjesztés keletkezésével szinte egy időben indult meg. A fővárosi lapok 1897 júliusának közepén hozták nyilvánosságra egy magyar bibliográfiai társaság alakításának az elképzelését, ismertették célkitűzését, és gróf Teleki Sándort, Fejérpataky Lászlót, Mandelló Gyulát és Schönherr Gyulát nevezték meg a mozgalom élén álló hazai személyekként. Utaltak arra is, hogy a brüsszeli Nemzetközi Bibliográfiai Intézet elvei alapján létesítendő társaságot a múzeumi könyvtárral is szoros összefüggésbe kívánják hozni, ezért a könyvtár egyik tisztviselője, Esztegár László hamarosan Brüsszelbe utazik a nemzetközi bibliográfiai konferenciára.⁹⁹ (Esztegár nemcsak a könyvtárat, hanem mint leendő ügyvivő titkár, az alakulóban lévő magyar bibliográfiai társaságot is képviselte a meghívott Teleki és Schönherr helyett.¹⁰⁰)

Az 1897. augusztus 2-a és 4-e között megrendezett konferencia témája a nemzetközi bibliográfiai repertórium megvalósíthatósága volt. Esztegárra nagy hatással volt Otlet előadása, mely a tizedes osztályozás rendszeréről, a katalóguscédulák tartalmáról és az egyetemes nemzetközi bibliográfiai repertóriumról szólt. Személyes élményeit is közzétette: „La Fontaine és Otlet urak [...] a konferenciára következő héten külön külön részesítettek becses útbaigazításaikban, megjelölve a mi létesítendő társaságunk legelső feladatait arra az esetre, ha az Institut-vel, illetve az Officesszel egybehangzóan akarjuk a magyar nemzeti bibliográfia kérdését megoldani”.¹⁰¹ Nem hallgatta el a Magyar Könyvszemlében megjelent beszámolójában a tervet ért támadásokat sem, sőt a kongresszus határozatainak ismertetése során hivatkozik Ferdinand Eichlerre, aki a kor bibliográfiai helyzetét összefoglalóan értékelő, Lipcsében megjelent dolgozatában annak a nézetének adott hangot, mely szerint „nagy kár volna a brüsszeli törekvéseket, melyek az egyetemes repertorium megteremtését célozzák, már eleve elítélni. Haszna lesz ezekből a bibliográfiának még akkor is, ha nem sikerül az egyetemes repertorium tervét megvalósítani.”¹⁰²

A konferencia határozataiban az 5. pont „hasznosnak nyilvánítja, ha a nemzetközi intézet keretén belül nemzeti csoportok szervezkednek”.¹⁰³ Még a konferencia évében a Magyar Könyvszemle szerkesztőségi cikkben fejti ki az alakulóban lévő magyar bibliográfiai társaság leendő tevékenységével kapcsolatos nézeteit, mely szerint elismeri az egyetemes repertorium aktualitását a kor tudományos életében, de véleménye szerint „nemzeti bibliográfiára még akkor is szükségünk van, ha a nemzetközi ábrándok nem is csábítanak különösebben. [...] a magyar bibliográfiai társaság programjában a legfontosabb helyek egyikét foglalhatja el a nemzeti bibliográfia, a teljes magyar repertorium kérdése. [...] a társaságnak gondoskodni kell arról, hogy tudományos társaságok, könyvtárak, érdeklődők, szóval a bibliográfiai munkásság tényezői az előkészítés munkájában minél tevékenyebb részt vegyenek. Ideális végcél gyanánt pedig egy központi bibliográfiai hivatal szervezése, illetőleg ennek kieszközlése lebeghet a társaság előtt.”¹⁰⁴ Ez utóbbi javaslatban - mely itt jelentkezett először - szintén tetten érhető a brüsszeli kezdeményezés termékenyítő hatása, s jelentőségéből az sem von le semmit, hogy ha a rövidéletű Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet, illetve az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ csak a tárgyalt korszakunk után jött létre. A javaslattevő személyében, stílusa, szóhasználata alapján Esztegár Lászlót gyaníthatjuk; ő volt az, aki későbbi írásaiban is rendszeresen agítált egy bibliográfiai intézet létesítése érdekében.

Elképzelésével nem volt egyedül. Kollégája, id. Szinnyei József is hasonló véleményt fogalmazott meg 1898 decemberében: „Nézetem szerint a legégetőbb szükség arról gondoskodnunk, hogy egy teljes, lehetőleg olcsó magyarországi bibliographiánk készüljön. Ez pedig csak úgy lesz elérhető, ha e célra is oly intézet vagy társaság alakul, mint péld. a statisztikai hivatal.”¹⁰⁵

A magyar bibliográfiai társaság nem tudott kibontakozni. (Schönherr Gyula iratai között mindössze két érdeklődő levél maradt fenn: Mocsáry Miklós, Ungváron lakó tudományegyetemi hallgató kívánt a tagsági és belépési szabályokkal megismerkedni, továbbá Székely Dezső, a Kilián könyvkereskedés segéde ajánlotta fel kiadásra az 1712 és 1897 közötti időszakra vonatkozó hazai színműjegyzékét, melynek összeállításán éppen akkor dolgozott.¹⁰⁶) Esztegár László még 1902-ben is sajnálattal utalt arra, hogy a bibliográfiai társaság még mindig nem tudott létrejönni.¹⁰⁷

A kötelespéldányokról szóló, 1897. évi XLI. törvénycikk hatása

Wlassics Gyula miniszteri indoklása szerint a nyomdai kötelespéldányok beszolgáltatásának tudományos célja a nemzeti irodalom és művészet sokszorosított termékeinek gyűjtése, megőrzése és közhasználatra bocsátása nyilvános könyvtárakban a nemzeti közművelődés érdekében. Sem az országgyűlési tárgyalás során, sem a törvényben, valamint a végrehajtási utasításban nem említődik egy esetleges nemzeti bibliográfiai szolgáltatás, mint a tudományos célok egyike.¹⁰⁸ Ez tökéletesen érthető, hiszen egy ilyen kötelezettség teljesítésének költségei a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot terhelték volna.

A Nemzeti Múzeum könyvtára teljes kötelespéldány-jogot kapott a gépi sokszorosítás útján készült minden nyomdatermékre (kivéve néhány, tudományos célt nem szolgáló nyomtatványtípust). A Széchényi Könyvtár vezetője, Fejérpataky László joggal írhatta az 1898. évi jelentésében, hogy a kötelespéldány-törvény és végrehajtási rendelete a könyvtárt „abba a kedvező helyzetbe juttatja, hogy az a hazai irodalmi termékeknek a törvény hatályba lépésének napjától, 1897. december 11-ikétől kezdve valódi letéteményese legyen.”¹⁰⁹ Elérkezett látta az időt a Magyar Könyvszemle új folyamának megindításakor megfogalmazott óhaj teljesülésére, mely szerint a könyvtárnak a remények szerint lehetősége lesz majd arra, hogy „az évi gyarapodás pontos jegyzékének kiadásával más alakban pótolhassa az elmaradt könyvészeti rovatot”.¹¹⁰ Az 1898. évi jelentésben a Nyomtatványi osztály munkáját ismertetve Fejérpataky kitér arra is, hogy a kötelespéldány-törvény pontos végrehajtásából adódóan a nyomtatványok feldolgozásában visszaesés következett ugyan be, viszont „a könyvtár előkészítette az ezentúl rendszeresen kiadandó évi járulékkatalógus anyagát, mely első sorban az új törvény alapján beküldött nyomdatermékeket foglalván magában, egyúttal Magyarország évi irodalmi termelésének bibliográfiája is lesz.”¹¹¹ Az előkészítés azt jelentette, hogy a beérkezett és állományba került nyomdatermékekről - az aprónyomtatványokat kivéve - „bibliográfiai czédula is készült ugyanakkor, a midőn a növedéknaplóba bevezettetett”.¹¹² A Magyar Szalon 1898. decemberi számában id. Szinnyi József szinte már tényként közölte, hogy a múzeumi könyvtárban „a jelen évtől kezdve beküldött nyomtatványokról rendes évi katalógus készül és ez nem csak azon évi gyarapodást fogja kimutatni, hanem évről-évre teljes magyarországi bibliografiát fog nyújtani”.¹¹³

Fejérpataky a leendő kurrens nemzeti bibliográfia anyagi fedezetét is megtalálni vélte a könyvtár éves költségvetésében, a levéltári osztály anyagának kiegészítésére fordítható húsz-ezer forintos tétel részletében. Az összeg felhasználásával kapcsolatban Fejérpataky, 1899. április 4-én javaslatot juttatott el Szalay Imréhez, a múzeum igazgatójához, melynek 6. pontjában fogalmazza meg a könyvtárnak a kötelespéldány-törvényből adódó feladatait: „A törvény életbeléptetése korszakot alkot a könyvtár életében, és oly kötelességeket ró rá, melyeknek teljesítése elől ki nem térhetünk. A M. Nemz. Múzeum könyvtárának kötelessége beszámolni a nyilvánosság előtt a szellemi termékek évi mennyiségéről, beszámolni évi gyarapodásáról, számot adni a törvény végrehajtásáról és üdvös hatásáról.” Ezt követően ismerteti röviden elképzelését: „Ezért tervbe vettem, s erre a szükséges előmunkálatokat meg

is tétettem, hogy az új törvény életbe lépésétől, 1898-tól kezdve a könyvtár évi gyarapodásai rendszeresen, nyomtatott katalógusokban lássanak napvilágot. Fölösleges ez újításnak irodalomtörténeti és bibliographiai nagy fontosságát bővebben indokolnom, [...] A mintegy 35-40 ívre terjedő járulék-kötet szerkesztői és nyomtatási költségeire a 20.000 frtos tételből 2100 frtot kérek fordítani.” A javaslat végén kéri az igazgatót, hogy programjának elfogadását a miniszter úrnál „kieszközlőni méltóztassék”.¹¹⁴

A Széchényi Könyvtár vezetése tehát - ugyanúgy, mint Fraknói idején - ismét az intézmény kötelező feladatának tekintette a kurrens nemzeti bibliográfia elkészítését és folyamatos közzétételét. A megvalósításhoz szükséges pénzhez viszont, mint költségvetési intézmény, csakis a vallás- és közoktatásügyi minisztérium révén juthatott. Fejérpataky javaslatára a választ nem ismerjük, de abból, hogy a bibliográfia nem jelent meg, az következik, hogy vagy a múzeum vezetése, vagy a minisztérium nem támogatta a bibliográfia kiadását. Pedig az igény létezett a kurrens nemzeti bibliográfiára. Váradi Ödön¹¹⁵ - 1900 nyarán - egy évenkénti általános cikkrepertórium, valamint a nyomdai kötelezpéldány-szolgáltatáson alapuló éves könyvészet megjelentetése érdekében nyújtotta be indítványát a Magyar Tudományos Akadémia I. Nyelv- és Széptudományi Osztályához. Indítványában a cikkrepertórium mellett szükségesnek tart egy olyan évenkénti bibliográfiát, „amely a Magyarországon megjelent minden egyes sajtóterméknek alapos könyvészeti leírását tartalmazza”. A bibliográfia kiadása az Akadémia feladata lenne, „mely hivatva van arra, hogy a tudomány szempontjából jelentőségteljes olyan műveket is kiadjon, melyekre magán áldozatkészség nem vállalkozik”. Bizonyára tájékozódott a Széchényi Könyvtárban is, mert mint írja: „A magyar nemzeti múzeumnak számos kiváló író embere készséggel magára vállalná [sic!] a bibliografia összeállítását s a nagytekintetű magyar tudományos Akadémiára e kérdés anyagi oldala hárulna.”¹¹⁶

A magyar bibliográfiai intézet létesítésének szorgalmazása

Váradi Ödön indítványa nem talált visszhangra. Esztegár László, az 1900. augusztus 16-18-án tartott párizsi nemzetközi bibliográfiai kongresszusról szóló jelentésében időszerűnek látta, hogy felelevenítse a három évvel korábbi javaslatát: „A köteles példányokról szóló, nemrég hozott törvényünk többé-kevésbé módot nyújt, hogy az évenkénti irodalmi termelés rendszeresen feldolgoztassék. Most már csak szervezni kell azt az intézményt, a mely azt a munkát kellő alapossággal elvégezhesse. Mert ha teljes elismerés illeti is meg a könyvkereskedői-egyletet a Magyar Könyvészetért, ezzel a feladatot megoldottnak nem tekinthetjük.” Valószínű, hogy nemcsak az Akadémiára, hanem a könyvkereskedők egyesületére is gondolva vélte, hogy „az anyagi és szellemi erők egyesítéséről is lehetne gondolkodni. Annyi bizonyos, hogy a kérdést sokáig elintézetlenül hagyni nem lehet.”¹¹⁷

Heller Ágost, az Akadémia főkönyvtárosa, a matematikai és természettudományi világirodalom bibliográfiai feldolgozásáról Londonban, 1900 júniusában tartott harmadik nemzetközi konferenciáról 1901 januárjában számolt be az Akadémiai Értesítőben. Úgy gondolta, hogy a hazai tudósoknak „szép kötelessége lesz támogatni azon intézetet, melyet már a legközelebbi hetekbe életbe kell léptetni: a magyar katalógusintézetet, a Hungarian Bureau, mely a magyar matematikai és természettudományi irodalom gyűjtője és rendezője lesz, s annak a világirodalomba való beillesztését közvetíti.”¹¹⁸

A Heller által készített jelentés ismertetésében a Magyar Könyvszemle recensensének (minden bizonnyal Esztegárnak) nincs adata ilyen intézet működéséről, szervezetéről, de nem hallgathatja el a már többször megpendített gondolatát, „hogy egy általános központi bibliográfiai intézet szervezését úgy a hazai tudományosság, mint ennek a külfölddel való közvetí-

tése szempontjából mennyire kívánatosnak tartjuk. Egy jól szervezett ilyen intézet megoldhatja egységes elvek alapján az összes hazai bibliografiai feladatokat, [...] A »Hungarian Bureau« ötletéből nem lehetne-e komoly formában felvetni illetékes helyen ezt a kérdést?»¹¹⁹

Nem lehetett, és Esztegar László, 1901 elején továbbra is csak azt állapíthatta meg a Magyar Könyvszemlében, hogy „egy kissé lehangoló, hogy irodalmunk rendszeres és szakadatlan bibliografiai feldolgozására még mindig nem történtek kellő intézkedések. [...] Pedig a magyar bibliografiai intézetnek felállításával sokáig nem késhetünk. Elodázhatatlan egy olyan intézmény létrehozása, a melynek feladata egyrészt az eddigi könyvészeti munkák revidiálása, másrészt az évi termelésnek rendszeres, komolyan megfontolt elvek alapján történő bibliografiai feldolgozása volna.”¹²⁰

Látható, hogy Esztegar László minden alkalmat megragadott egy nemzeti bibliográfiai intézet szükségességének hangoztatására. Véleményével most sem maradt egyedül! Gyalui Farkas, aki a könyvtári tudományok magántanára volt a kolozsvári egyetemen, 1903-ban arról írt, hogy nemcsak nemzetünknek és tudományunknak teszünk szolgálatot, hanem az általános kultúrának is, ha elvégezzük nemzeti irodalmunk retrospektív és kurrens lajstromozásával a nemzetközi bibliográfiának reánk eső részét. Mint magától értetődő dolgot említi meg, hogy a nemzeti bibliográfiai munkálatokra „melylyel egyuttal az Institut International de Bibliographie nagy tervéhez a magunk részét megvalósítottuk s melyet végezni, valamint a későbbi repertóriumokat állandóan szerkeszteni, egy létesítendő magyar bibliografiai intézet legalkalmasabb, [...]”¹²¹

A tudományos igényű kurrens nemzeti általános bibliográfiát előállító és közreadó szervezet a századforduló idején valóban csakis a könyvkereskedők egylete, az Akadémia és nem utolsósorban a Széchényi Könyvtár anyagi és szellemi erőinek összefogásával működhetett volna. A három testület összefogására nem került sor, így egy adott téma iránt érdeklődő kutatónak nem volt lehetősége a hazai irodalom teljes körű áttekintésére. Igényeit a különféle szakfolyóiratok könyvészeti, bibliográfiai rovatai elégítették ki, melyek közül némelyek a téma teljes hazai sajtórepertóriumát is tartalmazták, mint például az Egyetemes Philológiai Közönyben, Hellebrant Árpád által évente összeállított magyar philológiai irodalom, mely gyűjtőkörébe vonta az önálló műveket, a hírlap- és folyóiratcikkeket, a verses műfordításokat és a könyvismertetéseket.

Esztegar 1905-ben bekövetkezett halálával elmaradtak a Magyar Könyvszemléből a bibliográfiai intézet felállítását szorgalmazó közlemények, viszont két évvel később, ha más formában is, de újra felelevenedett a kurrens teljes nemzeti bibliográfia eszméje.

Az Akadémia indítványa a magyar irodalom bibliográfiájára

Az 1711-ig megjelent magyar nyelvű, magyarországi, illetve magyar szerzőktől külföldön megjelent, nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészete, a Régi magyar könyvtár I-III. kötete 1879 és 1898 között jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában. A III. kötet nyomdai költsége utolsó részletének törlesztésére 1901-ben került sor.¹²² Az Akadémia I. osztályának keretében működő Irodalomtörténeti bizottság 1907-ben látta elérkezettnek az időt az 1712-től az 1900. év végéig megjelent hazai nyomtatványok, valamint a magyar szerzők külföldön megjelent munkái korszerű, teljes bibliográfiájának elkészíttetésére. A bizottság indítványában az szerepel, hogy az Akadémia kérje fel a belügyminisztert, továbbá a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy a bibliográfia megírása érdekében a Széchényi Könyvtárban egy szakbizottság jöjjön létre, s a működése során elkészült bibliográfia kötetei állami költségen adassanak ki. A bizottság javaslatához Ferenczi Zoltán, az Akadémia

levelező tagja, az Egyetemi Könyvtár igazgatója a következő kiegészítést indítványozta: „kéressenek föl a nagym. belügy- s vallás- és közoktatásügyi miniszter urak, hogy gondoskodni méltóztassanak arról, hogy a köteles példányok törvény szerinti beszolgáltatása és földolgozása alapján ugyancsak a M. N. Múzeumban készíttessék el évenként a teljes és hiteles magyar bibliographiai pontos jegyzék.” Az Akadémia az 1907. december 16-i „összes ülésén” mindkét indítványt elfogadta.¹²³ A könyvkereskedők egyesületének lapja, a Corvina tartózkodó örömmel üdvözölte Ferenczi indítványát: „Már most csak az a kérdés, hogy a két minisztérium magáévá teszi-e ezt az irodalmi, kulturális és könyvkereskedelmi szempontból egyaránt rendkívül fontos indítványt.”¹²⁴

A minisztériumok reagáltak az Akadémia előterjesztésére, s az ügyben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kikérte a Múzeum véleményét. A Széchényi Könyvtár álláspontját Fejérpataky László, a könyvtár vezetője, 1908. június 5-én fogalmazta meg. Az Akadémia elképzelését három pontban foglalta össze: 1. a magyar irodalom teljes bibliográfiájának elkészíttetése 1712-1900 közötti időszakra vonatkozóan; 2. a bibliográfia folytatása 1901-1910-ig terjedő évekre; „3. kiadatnék egy bibliografiai havi folyóirat, esetleg a Széchényi orsz. könyvtár folyóiratának, a Magyar Könyvszemlének kibővítésével, mely a köteles példányok hivatalos adatai alapján adná évenként a folyó magyar irodalom termékeinek jegyzékét.” Fejérpataky úgy a nemzeti tudományosság, mint a hazai könyvtárügy szempontjából szükségesnek tartotta a „szép terv” végrehajtását. Külföldi példákkal bizonyította, hogy „ily nemzeti bibliografiai munkásság” állami feladatként, és „csakis a M. N. Múzeum Széchényi orsz. könyvtárának igénybevétele mellett és annak keretében oldható meg”. A nagy bibliográfia munkálat megindításának akadályát a helyiség, a személyzet és a pénz hiányában látta, s ez okból a nagyszabású terv végrehajtása, egy magyar bibliografiai iroda felállítása nagy nehézségekbe ütközik. A megoldás a Széchényi Könyvtár helyiségeinek bővítésével, illetve egy új könyvtárárpület létesítésével lenne kapcsolatba hozható. Támogatta az Akadémia javaslatát arra vonatkozóan, hogy a leendő bibliografiai iroda szervezéséről, a végzendő munka alapelveiről ki kell kérni egy ad hoc szakbizottság véleményét is.¹²⁵

A miniszter a 73.283/1909 számú leiratában kért konkrét javaslatot a Múzeumtól az ad hoc bizottság összetételére vonatkozóan. A javaslattevés ismét Fejérpatakyra hárult, aki 1910 decemberében, Szalay Imre múzeumigazgatóhoz címzett javaslatában - visszautalva az ügyre vonatkozó előző évi jelentésére - ismét kiemelte „azokat a nehézségeket, melyek a szép tervnek a m. n. múzeum ezidőszerinti helyiségében és alkalmazottainak munkaerejével leendő megvalósítását lehetetlenné teszik”. Ugyanakkor, mivel továbbra is szükségesnek tartotta, hogy a „bibliografiai mű összeállításánál követendő elvek szabatosan megállapíttassanak,” azt javasolta, hogy a szakértői előkészítő bizottságba a budapesti nagy közkönyvtárak, a Széchényi Könyvtár, az Egyetemi Könyvtár, az Akadémia, valamint a Múzeum könyvtára, továbbá a Fővárosi Könyvtár mindenkori vezetőit jelöljék ki. Fejérpataky elképzelése szerint az „előkészítő bizottság munkája a program megalkotásával sem szűnnék meg, amennyiben ez volna hivatva a majdan meginduló bibliografiai mű fölött irányítást és ellenőrzést gyakorolni”.¹²⁶

Nincs nyoma annak, hogy e bizottság megalakult volna. Szabó Ervin, a Fővárosi Könyvtár igazgatója Az Irodalom című folyóiratban 1911 elején megjelent tanulmányában, foglalkozva a hazai bibliográfia szükségességével, említést sem tett arról, hogy egyáltalán létezne az 1712 utáni retrospektív, továbbá a kurrens nemzeti bibliográfia megvalósításának a terve. Meggyőződése viszont, hogy „sehol a világon nem kelne el annyira az olvasóközönség intenzívebb bibliografiai kiszolgálása és iskolázása, mint épen Magyarországon. [...] A jó bibliográfia nem csupán üzleti dolog, reklám alkalom a kiadók és könyvkereskedők számára [...] hanem ennél sokkal több: a szellemi élet és különösen a tudományos munka nélkülözhetetlen segéd-

eszköze.” Bemutatva a pozitív külföldi példákat, arra a következtetésre jut, hogy „egyik legnagyobb hiánya a magyar bibliográfiának, hogy a kurrens irodalmat nem regisztrálja tárgyi szempontból. És ez főként a könyvkereskedők és a kiadók kára. De kára a magyar kultúrának is [...]”¹²⁷

A Széchényi Könyvtár bibliográfiai célulái

Bár hazai viszonylatban megrekedni látszott egy korszerű, a tudományos szempontokat is kielégítő kurrens nemzeti könyvészet megvalósításának az ügye, nemzetközi szintű javaslatok továbbra is születtek. A Magyar Könyvszemlében Áldásy Antal, a Széchényi Könyvtár öre számolt be a Brüsszelben, 1910. augusztus 28-31-e között megrendezett nemzetközi levéltári és könyvtári kongresszusról. Többek között leírta, hogy a kongresszus könyvtári szakosztályában Paul Otlet, a kötelespéldány törvényi szabályozásának kérdéséhez nyújtott be egy indítványt. Az indítvány arra vonatkozott, „hogy minden államban történjék intézkedés arra nézve, hogy az újonnan megjelenő nyomdatermékekről lehetőleg teljes jegyzék készüljön. Ez a jegyzék, illetve központi nyilvántartás (enregistrement) bibliográfiai célokat, a szerzők jogvédelmét és a könyvtárak érdekeit volna hivatva szolgálni.”¹²⁸

Hazánkban az Otlet által indítványozott állami intézkedésre nem került sor, s a Széchényi Könyvtár továbbra sem volt önmaga erejéből alkalmas a kötelespéldányként beérkező, újonnan kinyomtatott könyvek, térképek, vagy zeneművek teljes bibliográfiájának rendszeres közzétételére. Valójában a folyamatos könyvtári feldolgozásra sem volt képes, mert például az 1907 eleje és 1909 vége között eltelt három évben a könyvtár Nyomtatványi osztálya - az apró nyomtatványokat nem számítva - összesen 43 577 db dokumentummal gyarapodott (ebből 35 876 db, vagyis 82% volt a kötelespéldány) de ezen három év alatt a feldolgozott nyomtatványok száma a gyarapodásnak nem egészen a felét, mindössze 21 277 db dokumentumot tett csak ki.¹²⁹

Ebben az időszakban a nyomdaktól kötelespéldányként beküldött könyvek átlagosan csak a beérkezéstől számított egy év múlva álltak a használók rendelkezésére. A közbeeső idő a következő munkafolyamatokkal telt el: a beérkezett nyomdatermékek átvétele a földszinten, a kötelespéldányok átvételére kialakított irodában; a beszolgáltatás tényének és időpontjának bejegyzése a törzskönyvbe; ezt követően történt - az aprónyomtatványokat kivéve - a dokumentumoknak a növedéknaplóba való bejegyzése; a köteteknek a növedéknapló számát mutató bélyegzővel való lebélyegzése; az úgynevezett bibliográfiai cédula megírása. (Ez utóbbi művelet 1898 óta része volt az állományba vétel munkafolyamatának, az esetleg kiadásra kerülő kurrens könyvészet anyagának biztosítására). Ezután jutottak a könyvek a könyvtár munkaszobáiba, ahol betűrendbe sorolva kerültek feldolgozásra, ami a Barna Ferdinánd által megtervezett „címlap” (katalóguscédula) rovatainak kitöltéséből, szakosztályozásból és a raktári jelzet megadásából állt, majd szükség szerint következett a könyv bekötetése.¹³⁰

A könyvfeldolgozás lassúságának oka elsősorban a személyzet csekély létszámából adódott. 1908-ban a Nyomtatványi osztályon az egy fő tartós betegsége miatt kilencre apadt munkaerőből három kizárólag a kötelespéldányokkal kapcsolatos ügyekkel foglalkozott. A megmaradó hat munkaerőből egyikük váltakozó sorrendben állandóan felügyelt a nyilvános olvasóteremben, egy másik a kölcsönzéssel, a vásárlásra beküldött könyvek és könyvjegyzékek átvizsgálásával, valamint a vásárlási napló vezetésével volt elfoglalva, egy harmadikat pedig teljesen lekötött a nem kötelespéldányként érkezett anyag növedéknaplójának vezetése, a könyvkötetések intézése és a belső látogatókkal való érintkezés. A valóságban tehát a könyvek feldolgozására mindössze három munkatárs jutott.¹³¹

Az eddigiekből kiderül, hogy 1898-tól kezdődően a Széchényi Könyvtár állományába bekerült könyvekről, térképekről és zeneművekről, az állományba vételt követően azonnal leírások készültek a kíváncsú kurrens bibliográfia számára! A 8° nagyságú fehér bibliográfiai cédulára a szerző neve, a munka címe, a nyomtatás helye és éve, a nyomdász neve, a könyv nagysága, valamint a kötet- és lapszáma került följegyzésre.¹³² Ám hiába teremtdőtt volna meg a kiadvány szerkesztésére anyagi és személyi fedezett, a címleírások csakis egy betűrendes jegyzék készítésére lehettek alkalmasak. A tárgyi feltárás lassú folyamata akkor sem tette volna lehetővé egy tudományos igényeket is kielégítő nemzeti bibliográfia folyamatos közreadását.

A magyar tudományos könyvészet terve

Esztegar László halála után a könyvtár munkatársai közül főként Gulyás Pál¹³³ írt a Magyar Könyvszemlében a bibliográfiai munka körébe tartozó kiadványokról alapos recenziókat, s foglalkozott a katalógizálás különböző kérdéseivel. Elsősorban Hollandiában tett tanulmányútjának tapasztalatait felhasználva hozta nyilvánosságra 1912-ben egy cédularendszerű magyar tudományos bibliográfiára vonatkozó tervezetét.

Gulyás szerint a bibliográfia jelentőségét, szükségességét és fontosságát „minden szónál ékeesebben bizonyítja azoknak a munkálatoknak szinte beláthatatlan sora, amelyek nagy anyagi és szellemi áldozatok árán törekedtek és törekszenek ma is repertorizálni egy-egy szűkebb vagy tágabb tudománykör irodalmát az érdeklődők vagy továbbkutatók tájékoztatására.” Fel fogása szerint a tudományos magyar könyvészet fogalmába nemcsak az önállóan megjelenő eredeti tudományos munkák, hanem a folyóiratokban, évkönyvekben és iskolai értesítőkben megjelenő eredeti tudományos cikkek is beletartoznának. Kizárná a feldolgozásból a napi- és a nem tudományos jellegű hetilapok ismeretterjesztő tárcáit, az ott közölt fordításokat, az alsó- és középfokú tankönyveket, valamint minden szépirodalmi kiadványt és közleményt. Kihagyná a nem tudományos jellegű nyomtatványokat (pl. alispáni jelentések, egyházmegyéek, kamarák jegyzőkönyvei, agitációs beszédek stb.). A könyv alakú bibliográfiák általában csak több évi késéssel látnak napvilágot, használatuk körülményes, hosszadalmas és nehézkes, ha például több évre vonatkozó irodalmat keresünk egy évkönyv jellegű bibliográfiából. Az ilyen munkáknak a közkönyvtárakban van a helyük, s „ritkán találnak utat az egyes kutatók dolgozószobájába”. Mindezek a hátrányok kiküszöbölhetőek a cédularendszerű „kiadvánnyal”, aminek teljes tartalmára csak a közintézetek fizetnének elő, míg a magán-személyeknek elegendő lenne az őket érdeklő tudományág tételeit megrendelni. A bibliográfia egy (ingyenes) példányát a brüsszeli Institut International de Bibliographie-nek kellene átadni, ennek megfelelően a cédulákon szükséges lenne szerepeltetni a brüsszeli intézetnek által továbbfejlesztett tizedes osztályozás megfelelő szakjelzeteit.

A tervezet valójában tehát nem egy kurrens nemzeti általános bibliográfia, hanem egy kurrens nemzeti szakbibliográfia előállítását célozta meg, részben tudományágra orientált szétsugárzó cédula-szolgáltatással. Gulyás konkrét javaslatot tett a bibliográfia lehetséges készítőjére is - lényegében felelevenítve az Esztegar László által szorgalmazott magyar bibliográfiai intézet létesítésének ideáját - amikor úgy vélekedett, hogy, „az e fajta bibliográfia megvalósítására elsősorban a M. N. Múzeum Országos Széchényi Könyvtára volna hivatott, melynek keretén belül, esetleg a kötelezpéldányok átvételére szolgáló irodával kapcsolatban, minden nehézség nélkül lehetne létesíteni ezt a könyvészeti osztályt”. Az új osztály felállításához és a bibliográfia előállításához szükséges költségek egy részét a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége adhatná. A munkatársak bérét és az irodai szükségleteket nem számítva, a feltételezett évi ötezer cédula előállítási költsége 13 000 koronába került volna.¹³⁴

Gulyás tervezetének megszületése erőteljesen jelezte a hazai sajtótermékeket folyamatosan feldolgozó, korszerű módszerek alkalmazásával készülő kurrens nemzeti bibliográfia hiányát. Hiába történt meg azonban a leendő bibliográfia szükségességének, a várható tudományos előnyöknek a bizonyítása, az előállítására kigondolt „könyvészeti osztály” nem jött létre a Széchényi Könyvtárban. Dahlmann, Friedrich Christoph - Waitz, Georg: Quellenkunde der deutschen Geschichte című bibliográfia 1912-ben megjelent nyolcadik kiadásának kapcsán Lukinich Imre történészben joggal okozhatott lehangoltságot a németországi és a hazai viszonyok összevetése: „Nálunk a bibliográfia nem tudomány, a bibliografikus munkának tudományos értéket nem vagyunk hajlandók tulajdonítani, éppen ezért alig vannak bibliografusaink is.”¹³⁵

Az éves Magyar könyvészet reformjának sürgetése

A Magyar Könyvkereskedők Egylete által közzétett éves könyvészetet 1913-ban sorozatos támadások érték. A Magyar Könyvszemlében megjelent egyik recenziójában Gulyás Pál köztudomású tényként említette, hogy az egylet évkönyvében megjelenő bibliográfia mennyire hiányos.¹³⁶ Annak bizonyítására, hogy az éves könyvészet alapja, a Corvina tíznaponkénti kurrens bibliográfiája mennyire nem teljes, s így sem a kereskedelem, sem a tudományosság igényeit nem elégíti ki, a Könyvtári Szemle - demonstrálás céljából - Pikler Blanka¹³⁷ összeállításában alkalmanként közzétette a Corvina bibliográfiájából kimaradt művek leírásait.¹³⁸

Sömjén László a Corvina hasábjain emlegette fel azt a kellemetlenséget, amikor a könyvárus a könyvészetek átnézése után sem talál meg egy keresett kiadványt. A hiányoknak nem a mindenkori szerkesztők az okai, hanem az, hogy a magánkiadók, és a nyomdászok közül kevesen tudnak a Magyar Könyvészeztől, sőt olyan könyvkereskedők is vannak, akik újdonságaikat nem küldik be a szerkesztőségbe. Azt javasolta, hogy kérjék fel a Központi Statisztikai Hivatalt a könyvstatisztika készítésére, a hazánkban megjelent könyvek katalógizálására, „mert lényegében a könyvjegyzék is statisztika, tehát ha más ipari készítmények statisztikáját feldolgoztatja az állam, joggal elvárhatjuk ugyanezt a könyvipar termékeinél is.” Ez nem lenne nagy áldozat az államtól, hiszen a munkát egy vagy két bibliográfus elvégezhetné, a kiadvány költségei pedig megtérülnének az előfizetésekből. A javaslatához csatlakozó szerkesztői megjegyzés (a Corvina szerkesztője ekkor Wiesner Jakab volt) igazat adott Sömjénnek a hiányokkal kapcsolatban, de véleménye szerint „nem a statisztikai hivatal, hanem elsősorban a Nemzeti Múzeumnak volna kötelessége egy teljes Könyvészet redigálása.” A múzeumi könyvtár azonban - amint arról az egyik tisztviselő korábban tájékoztatta a szerkesztőséget - nem vállalkozhat egy éves könyvészet szerkesztésére „részben helyszűke miatt, részben, mert kicsi a személyzet, annyi a restancia, hogy sohasem képesek a beérkező anyagot idejében feldolgozni. Gyakran évek múlva kerülnek sorra a beérkezett könyvek. Ha a feldolgozás hétről-hétre megtörténhetne, csekély munka volna a bibliographiai folyóirat kérdése.” Wiesner szerint e folyóirat költségeit a Múzeum, illetve az Akadémia könyvtárainak kellene biztosítani: könyvkereskedelem joggal elvárhat az ingyenes kötelespéldányokkal szemben némi ellenszolgálatot is!¹³⁹

A Corvinában felvetett javaslatához a Könyvtári Szemlében jelent meg egy hozzászólás. A Bibliográfus álnevű szerző úgy vélekedett, hogy a nemzeti bibliográfia „elsősorban tudományos feladat, az Akadémia volna rá illetékes, de ha ő nem tudja, vagy nem akarja, akkor állami kötelesség és a Nemzeti Múzeum keretében kell megoldani.” A megoldás lehetőségét az Akadémiában látta, mert nézete szerint „ilyen természetű feladatok megoldását mindig

előbb lehet várnunk egy par excellencze tudományos célú intézettől, mint mai állapotában az állami Nemzeti Múzeumtól.”¹⁴⁰

Petrik Géza a Corvinában reagált a Sömjén-féle tervre: szép, de kivihetetlen teóriának tartotta. Ő azt indítványozta, hogy a könyvkereskedők egyesülete „némi segélylyel az Akadémiától, a Múzeumok és Könyvtárak alapjából, meg talán a nagyobb kiadóktól, [...] állandósíthat valakit megfelelő fizetéssel, a kinek egyéb dolga sem lenne, mint gyűjteni az anyagot és gondoskodni a kötetek rendes megjelenéséről.” Az indítványhoz fűzött megjegyzés szerint Petrik szavai is csak arról győzték meg a szerkesztőseget, „hogy teljes bibliográfiánk csak akkor lesz, ha azt a Nemzeti Múzeum Széchenyi könyvtára állítja össze. [...] minden más megoldás csak theoretikus lehet, mert sohasem fog vezetni egy teljes bibliografia összeállításához. [...] Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a Nemzeti Múzeum könyvtárának, mint az ország első könyvtárának az a hivatása, az a kötelessége, hogy gondoskodjék a teljes bibliográfiáról.”¹⁴¹

A Könyvtári Szemle, amikor közzétette a Bibliográfus álnévű szerző hozzászólását, jelezte, hogy az nem fedi teljesen a szerkesztőség álláspontját, s a későbbiekben a lap vissza kíván térni a témára. Valóban, 1913 decemberében Kőhalmi Béla¹⁴² kétrészes cikkben foglalkozott a magyar nemzeti bibliográfia kérdéseivel. Megállapította, hogy a nyomdatermékek tudományos célokra szolgáló kötelezpéldányainak beszolgáltatásáról szóló 1897. évi XLI. tc. életbe léptetése a magyar bibliográfia sorsán semmit sem változtatott. Statisztikai számítások alapján kimutatta, hogy az utóbbi tíz esztendő hazai nyomtatványterméséből - az apró nyomtatványként kezelt kötelezpéldányok tömegének részben értékes anyagát nem is számolva - közel kilencvenezer könyv és füzet, a hazai irodalmi termékek négyötöde maradt ki „a magyar irodalomtörténet és magyar kulturtörténet fő forrásművéből, a nemzeti bibliográfiából.” Legfontosabb bibliográfiai feladatnak az „aktuális szükséglet s a nagy közönség érdekeit tartva szem előtt” az újonnan megjelenő kiadványok teljességét minél gyorsabban tartalmazó, tudománysszakok szerint rendezett kurrens bibliográfia előállítását tartotta. Visszaulva Esztegár László és Gulyás Pál javaslataira, úgy gondolta, hogy a bibliográfia szerkesztésére felállítandó „állami bibliográfiai iroda mellett jutna még szerep egy Bibliográfiai Társaságnak is, a magyar bibliográfiának a multa visszamenőleg való tökéletesítésének s a kurrens bibliográfia kiegészítésének támogatásában s a készülő különlenyomatok és cédulák elterjesztésében.” A kurrens bibliográfia előállításának költségeiből az államnak - számításai szerint - mindössze évi ötezer koronát kellene fedeznie. „És ötezer korona miatt irodalmunk négyötödrésze már születésekor megholtnak tekinthető.”¹⁴³

Kőhalminak e cikke, kibővített szöveggel, különlenyomatként is megjelent Nincs nemzeti bibliográfiánk címmel, s ebben javaslatot is tett a kurrens nemzeti bibliográfiával kapcsolatos legsürgősebb tennivalókra: „Megszerkeszteni a havonként vagy kéthetenként megjelenő kurrens magyar bibliográfiát, vagyis minden friss magyar nyomdatermék jegyzékét gyászjelentések, falragaszok, műsorok, színlapok kivételével, és olcsó pénzen, vagy levélbeli kérésre ingyen is, állami apparátussal mindenkinek a kezébe játszani. Ha nem volna erre a célra tízezer korona, bizonyos ellenérték fejében a Magyar Könyvkereskedők Egylete mindig szívesen vállalkoznék a kiadására. Csak nyissák meg a Nemzeti Múzeum köteles példányainak hétlakattal őrzött raktárát!”¹⁴⁴

A könyvek, térképek, zeneművek kurrens nemzeti bibliográfiája 1914-1917

A Könyvtári Szemle melléklete: Magyarország Bibliográfiája

1913. évi megindulásakor a Könyvtári Szemle felkért egyes személyeket (Gulyás Pált, Ranschburg Viktort, Szabó Ervint és másokat), hogy mondjanak véleményt programjáról. Közülük László Gábor geológus, a Földtani Intézet könyvtárnoka tartotta volna szükségesnek, hogy a folyóiratban „legyen helye [...] a mindenkori könyvrepertoriumnak, de nem a nálunk dívó könyvárjegyzék modorában, hanem szigorú könyvészeti elvek alapján szerkesztve”. A szerkesztőség válaszából kiderül, hogy a folyóirat terjedelme nem tenné lehetővé egy általános könyvrepertorium közlését.¹⁴⁵ 1914 januárjától azonban, a korábbi kéthetenkénti megjelenésről a havi periodicitásra áttérve már mód nyílt Steinhofér Károly¹⁴⁶ szerkesztésében, Magyarország Bibliográfiája címmel, Bibliographia Hungariae alcímmel egy minden hónap 15-én megjelenő melléklet megjelentetésére, helyébe kívánva lépni ezzel a Corvina hiányos bibliográfiájának.¹⁴⁷ Megfogalmazott célja: „a Magyarországon megjelenő összes irodalmi termékekről pontos és teljes bibliográfiát nyújtani”. Ezt a teljességet a harmadik és negyedik füzetből ígérte a szerkesztő.¹⁴⁸ Az egyes számokban szöveges, értékelő áttekintést kapunk az időszak legfontosabb kiadványairól (az első két számban még pótlásokat közöl Pikler Blankától az 1913. évi Magyar könyvészethez), majd ezt követi a tényleges bibliográfiai rész. A tételek elrendezése a Dewey-féle tizedes osztályozás alapján történt! A bibliográfia elején feltüntetésre került a szakrendszer tíz főosztálya, továbbá a rövidítések feloldása. A két hasábian szedett, szakcsoportok szerint rendezett tételeket egy betűrendes név- és tárgymutató követi. Ebben a szerzők, hiányukban a címek találhatók, s közéjük vannak sorolva a szakcsoportok megnevezései. A hivatkozás az oldalszámra történik, mely a szakcsoportok megnevezése esetében kiegészül a szakjellel.

Az első szám megjelenését követően Ferenczi Zoltán írt értékelő sorokat a Könyvtári Szemle mellékletéről. Felhívta a figyelmet a programban megfogalmazott célok és a közölt bibliográfiai anyag ellentmondására: a Magyarország Bibliográfiája a hazai nyomtatványok teljességét ígérte, de mégis mellőzte a hazai nem magyar nyelvű kiadványokat, továbbá sem térképet, sem zeneművet nem közölt. Meggyőződése, hogy a kurrens nemzeti általános bibliográfiát csak a kormány támogatásával lehet elérni „mert a hazai bibliográfia e teljességét a köteles példányok beszédese nemcsak lehetővé teszi, hanem egyszersmind követeli is”.¹⁴⁹

A kívánt teljességet a Könyvtári Szemle mellékletének még megközelíteni sem állt módjában. A 2. számban a bibliográfiai rész szerkesztői elnézést kértek a címléírások különbözősége miatt. Okául az adatoknak különböző forrásokból való beszerzését jeölték meg. (A különbözőség a terjedelem és a méret adatainak elhelyezésében nyilvánult meg.) A 3. számtól a szerkesztői tisztet Steinhofér Károlytól Pikler Blanka vette át, aki egységes leírási formát alkalmazott.

Példa a 3. számból:

Grew, E. S. A modern geológia. Ford. B a l l e n e g g e r Róbert.
Bp.: Franklin 1914. 271 o. 25 kép. 8-r. (Ismeretterjesztő kv.)
Kötve 8.-

A Magyarország Bibliográfiája bibliográfia-módszertani választóvonal a hazai kurrens nemzeti bibliográfia történetében, ugyanis először fordult elő a művek tárgy szerinti elsődleges megközelítése!

Haraszi Károly, a Corvina június 20-i számában megjelent írásában úgy gondolta, hogy a kurrens bibliográfia hiánytalanságát úgy lehetne elérni, ha a kötelezpéldányokról szóló törvény kiegészülne azzal, hogy egy további példányt csakis a bibliográfia céljából kellene beszolgáltatni. Véleménye szerint a Könyvtári Szemle, ha valóban teljes magyar bibliográfiát akar adni, akkor nagyon nehéz feladatra vállalkozott, amennyiben csak a saját erejére kíván támaszkodni.¹⁵⁰

Haraszi még nem tudhatta cikkének megírásakor, hogy a Könyvtári Szemle szerkesztőjének, Kőhalmi Bélának, sikerült engedélyt kapni Buday Lászlótól, a Központi Statisztikai Hivatal igazgatójától a hivatal könyvtárába beérkező kötelezpéldányok átnézésére és feldolgozására. Igazolva látszódott az, hogy lehet jobb és teljesebb kurrens bibliográfiát készíteni az addigi éves könyvkereskedői könyvészeteknél. A Magyar Könyvkereskedők Egylete elnöksége - nem csupán üzleti szempontból, hanem az „idestova négy évtizedes bibliográfiájához fűződő kulturális érdekek” miatt is - megbízta Kőhalmi Bélát és Pikler Blankát, hogy 1914. július 1-jétől, a Központi Statisztikai Hivatal, valamint a Városi Nyilvános Könyvtár támogatásával, legyenek szerkesztői az egylet tíznapos, hónapos és éves könyvészetének.¹⁵¹ E megbízatással megszűnt a Könyvtári Szemle bibliográfiai mellékletének, a Magyarország Bibliográfiájának a létjogosultsága: a június 15-i, 6. szám jelent meg utolsóként.¹⁵²

A Corvina és a kurrens Magyar könyvészet

Kőhalmi Bélának és Pikler Blankának tehát a Sömjén László által felvetett ötletből kiindulva sikerült 1914-ben megteremtenie a kurrens nemzeti bibliográfia dokumentumbázisát. Bár a Statisztikai Hivatal könyvtára nem kapta meg a szépirodalmi műveket, azokról viszonylag könnyű volt tudomást szerezni a sajtóban megjelent közleményekből, és a Corvina továbbra is kérte az egylet minden tagját, hogy új kiadványaik egy-egy példányát juttassák el a könyvészet szerkesztőihez. Kőhalmi, a felkérést követően közzétette könyvészeti programját, melyben egyebek mellett kitért arra is, hogy más európai nemzetek kurrens bibliográfiái „hivatalos apparátussal készülnek már. Semmi kétség az iránt, hogy ezt a feladatot előbb-utóbb a Nemzeti Múzeum könyvtára fogja elvégezni, ha be fog bizonyosodni az, a mit hiszek, hogy az eddig készült könyvkereskedelmi bibliográfiából valódi értékek százai hiányoztak.” Kőhalmi úgy gondolta, hogy sikerült a „tökéletes magyar bibliográfia alapját” megvetnie. Tervei szerint a Corvina tíznaponkénti újdonságrovata marad a kiadók szerinti sorrendben, a Magyar Könyvészet című havi melléklet szerzői betűrendes formája kiegészül egy betűrendes tárgymutatóval, az éves könyvészet pedig továbbra is az évkönyv részeként jelenik majd meg. A program távlatilag a teljességet ígérte: „Három nagy hibája volt az eddig volt kurrens magyar bibliográfiának: hiányos volt, nem regisztrálta tárgyi szempontból a könyveket és nem vett tudomást a nem magyar könyvekről. Az első két hiányon immár segítettünk, a harmadik hiány kiküszöböléséért pedig mindent el fogunk követni.”¹⁵³

A Corvina július 10-i számában az Újonnan megjelent magyar könyvek rovatát már az új szerkesztők állították össze. Új jeleket vezettek be, részben figyelembe véve az Institut International de Bibliographie által, a modern nyomtatványok könyvészeti leírására kidolgozott szabályokat.¹⁵⁴ A [] (szögletes zárójel) azt jelentette, hogy a szerző neve nem szerepelt a címlapon, a ! (felkiáltójel) pedig azt, hogy a könyv nem került a szerkesztők kezébe. (A

felkiáltójel 1916. január 20-ától elmaradt; a lapokból, vagy hallomás útján értesült könyvek a Hiányos könyvcímek csoportban kerültek közlésre.)

A havi Magyar Könyvészet átalakult negyedévi mellékletté, a tételek és az utalók elrendezése a Gulyás Pál szerint is gyors és áttekinthető tájékozódást lehetővé tevő „szótárrendszer”¹⁵⁵ (szótárkatalógus) alapján történt: a szerzők, szerző hiányában a címek, a tárgyszók és a szépirodalmi művek címei egységes betűrendet képeznek. Köhalmi, 1918 augusztusában indítványt tett a rendszer átalakítására. Azt javasolta, hogy a háromhavi könyvészet csak a szerzők betűrendjében közölje a tételeket, de azok viszont kapjanak sorszámot. A jegyzékhez tartozzék egy szakmutató, amely a tételek sorszámaira hivatkozna.¹⁵⁶ Megvalósítására már nem kerülhetett sor. (A tételek sorszámmal való ellátása - javaslat formájában - már Márki Sándor Irodalmi Értesítőjében is felmerült.)

Az 1914-1917. évi nyomtatványokat magukba foglaló éves Magyar könyvészetek a Magyar könyvkereskedők évkönyve részeként jelentek meg, hasonlóan a korábbi évekhez. A két szerkesztő, Köhalmi és Pikler eltértek a porosz instrukció szerinti leírásoktól: a szerző nélküli könyvcímeket az eredeti és természetes alakjukban közölték. A bibliográfia beosztása lényegében nem változott, viszont jelentősen módosult a betűrendes rész azzal, hogy a szerkesztők a negyedéves könyvészetnél alkalmazott, módszertani szempontból korszerű szótárkatalógus rendszerét alkalmazták. A tematikai, földrajzi, testületi tárgyszavaknál megtalálható a vonatkozó tételek szerzőire vagy címeire való utalás, s ez által megvalósult a műveknek (Szabó Ervin által is igényelt) egyedi tartalma szerinti visszakereshetősége. A sorozatba tartozó művek a sorozat címe alatt lettek összegyűjtve, a szerzőkről, vagy szükség szerint a címekről a betűrend megfelelő helyén utalás történik. Szintén utaló található a művek társszerzőiről, közreműködőiről.

Az éves könyvészetek a dokumentumtípusok széles skáláját regisztrálják. A „hagyományos” könyveken kívül a tankönyvek, naptárak, térképek, egy-két egyházi névtár, néhány kotta mellett viszonylag sok hivatalos nyomtatvány és különlenyomat található. Alkalmanként rábukkanhatunk latin, német vagy például román nyelvű kiadványra is. Fellelhetőek 1901-es, 1906-os, 1909-es stb. évjelzésű, sőt é. n. (év nélkül) jelzésű tételek is, de nincs jelezve az esetleges borítékkiadás vagy az új lenyomat, illetve az új kiadás ténye.

A szerkesztők nyíltan beismerik, hogy a könyvészet a magyar nyelvű nyomtatványok megközelítő teljességét sem tartalmazza, mivel „egy első sorban könyvkereskedelem célját szolgáló könyvjegyzék nem rendelheti alá a kereskedelmi érdekeket a tudományosnak. [...] Sok címet hagyunk ki magunk.”¹⁵⁷ Hiányosan kerültek felvételre azon művek, melyek adatai csak az újságok közleményeiből váltak ismertté. Véleményük szerint „a könyvészet teljessége csak egyféleképp érhető el, ha a Nemzeti Múzeum nyomtatványi osztályával kapcsolatosan társadalmi szervek s elsősorban természetesen a Magyar Könyvkereskedők Egyletének bevonásával készülne az állami könyvészet.”¹⁵⁸ Valóban ez lehetett volna az egyedüli járható út, hiszen amíg a Magyar könyvészet 1914. évre vonatkozóan 1928 könyvcímet sorolt fel, addig a Széchényi Könyvtárba ugyanebben az évben - az aprónyomtatványokat nem számítva - 12 197 db kötelezpéldány érkezett be!¹⁵⁹

Az 1918-ban megjelent 1917-es tárgyévi könyvészet volt a dualizmus korszakának utolsóként megjelent éves kurrens kereskedelmi általános bibliográfiája.

A Magyar Bibliográfiai Intézet koncepciója

Gulyás Pál, aki 1916-tól már a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének másodelőadója volt, Könyvtári problémák című, 1917-ben megjelent munkájának harmadik, Egyetemes repertoriumok című fejezetében egy olyan iroda megszervezését javasolta, melynek a következő feladatai lennének: 1. Elkészítené és gondozná hazánk husz legnagyobb közkönyvtárának betűrendes központi katalógusát; 2. Ebből lelőhely-tájékoztatót nyújtana a kutatóknak; 3. Megcsinálná a központi katalógus tárgymutatóját; 4. Közreadná a központi katalógus anyaga alapján a retrospektív nemzeti bibliográfiákból hiányzó művek jegyzékét; 5. Szerkesztené és kinyomtatná a hazai folyóiratok általános repertóriumát; 6. „Kiadná a hazai sajtótermékek teljes évi bibliográfiáját.”

Gulyásnak volt elképzelése is az előbbieken felsorolt tevékenységet folytató szervezetről: „Az irodát, melyet legtalálókban Magyar Bibliográfiai Intézetnek lehetne elnevezni, önálló osztálynak képelem a M. N. Múzeum keretében, melynek élén egy osztályigazgató állana.” Ez a koncepció - anélkül, hogy utalna rá - Esztegár Lászlónak, a századforduló időszakában felvetett gondolatát elevenítette föl, kiegészítve egy központi katalógus létrehozásával és működtetésével. Mivel Gulyás már nem a könyvtár alkalmazottja volt, az állami felügyelet szintjéről meglehet, hogy mintegy a Széchényi Könyvtár társintézményeként jelölje ki az általa javasolt intézet leendő helyét, megfelelő érvekkel alátámasztva leendő tevékenységének fontosságát: „A Bibliográfiai Intézet megvalósítása s az itt vázolt egyetemes jegyzékek megteremtése és kiadványok megindítása rendkívüli mértékben emelné könyvtáraink teljesítő-képességét és megkönnyítené a tudományos kutatást.”¹⁶⁰

Gulyás koncepciójával kapcsolatban a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa 1918 elején átiratot intézett a Nemzeti Múzeum igazgatójához, Fejérpataky Lászlóhoz, a javaslatok megfontolását kérve. Az elképzelésekre Melich János, a Széchényi Könyvtár nyomtatványi osztályának igazgatója adott, március 25-i keltezéssel szakvéleményt. A kurrens nemzeti bibliográfia előállításával kapcsolatban visszautalt Fejérpatakynak, a könyvtár vezetőjeként 1908-ban, az Akadémia javaslata nyomán készített szakvéleményére, amelyben az OSZK által is szükségesnek tartott könyvészeti munkálatok megkezdésének akkori lehetőségét a megfelelő helyiség, személyzet és pénz biztosításában látta. Ezek a feltételek 1918-ban is hiányoztak. Melich arra kérte felettesét, hogy a jelenlegi átirat alkalmából a nemzeti bibliográfiára vonatkozóan tegyen a vallás- és közoktatásügyi miniszternek előterjesztést „az Orsz. Széchényi-könyvtár által többször inaugurált, a M. T. Akadémiától is javasolt magyarországi és magyar szerzők nyomtatványainak tudományos bibliográfiája munkálatainak megszervezésére [...] Ezeket a munkálatokat csakis az Orsz. Széchényi-könyvtár kebelében a köteles példányok átvételére rendezett helyiség kibővítésével kapcsolatban lehet megoldani.”¹⁶¹

A javaslatok megvalósítására, a tudományos munka igényeinek megfelelő kurrens nemzeti bibliográfia megteremtésére a Széchényi Könyvtár keretein belül, a feltételek hiányában - ugyanúgy, mint tíz évvel ezelőtt - ezúttal sem került sor.

A hírlapok és folyóiratok kurrens nemzeti bibliográfiái

Amikor 1869-ben megkezdődött a Széchényi Könyvtár állományának újjárendezése a müncheni szakrendszer alapján, a rendezésre, feldolgozásra váró dokumentumok között ott voltak a folyóiratok és a hírlapok is. A folyóiratok mennyiségéről nincs adatunk, mivel korszakunkban e nyomtatványtípust nem különítették el; címleírásukat, osztályozásukat a könyvekkel együtt végezték, és raktározásuk is a könyvek szakcsoportjaiban történt.¹⁶² Az elkülönített hírlapállományról viszont rendelkezünk adatokkal: 1868 nyarán Mátray Gábor könyvtárőr kb. 3 600 kötetre becsülte mennyiségüket.¹⁶³ A könyvállomány müncheni szakrendszerben történő feldolgozása 1876-ban befejeződött, a könyvanyag (a folyóiratokkal együtt) használhatóvá vált, a hírlapok rendezése azonban csak ezt követően kezdődött el.¹⁶⁴ Az 1878 második félévétől 1879 első félévéig terjedő időszakra vonatkozó jelentés már arról számolt be, hogy „a rendezetlenül heverő régibb hírlapoknak rendezése munkába vétetett”.¹⁶⁵

A fentiek ismeretében érthető, hogy a Széchényi Könyvtár csak az újjárendezést követően vált képessé kurrens nemzeti bibliográfiai szolgáltatás - köztük a hírlapok és folyóiratok jegyzékének - megindítására, a Magyar Könyv-Szemle hasábjain. A megjelenő hírlapokról, folyóiratokról való tájékozódás igénye természetesen folyamatosan fennállt az olvasóközönség részéről, a tájékoztatás formái a kiegészítést megelőzően már kialakultak.

*

Ahhoz, hogy a hírlapok és folyóiratok kurrens nemzeti általános bibliográfiájának (kurrensnek tekintve az évenkénti megjelenést is) fejlődését folyamatában tudjuk bemutatni a dualizmus korára vonatkozóan, ugyanúgy, mint a könyvek, térképek, zeneművek esetében, vissza kell nyúlnunk az 1860-as évek elejére. (Az összefüggések feltárása érdekében más nézőpontból, de újra kell foglalkoznunk a korábban ismertetett bibliográfiai kiadványok egy részével is.)

A bécsi udvari posta rendszeresen közzétette német nyelven, a birodalomban megjelenő újságok és periodikus nyomtatványok jegyzékét, előfizetési árak feltüntetésével. Példaként megvizsgálva az 1861. évi jegyzéket¹⁶⁶ láthatjuk, hogy a politikai lapok és a nem politikai lapok megnevezéssel felosztott anyag táblázatos formában, nyelvek szerinti csoportosításban közli az újság nevét, a megjelenés helyét, a heti megjelenési gyakoriságot, az előfizetés időszakát és az előfizetési árat. A politikai lapok nyelvek szerinti csoportjai a következők: I. német, II. szláv (a/ cseh, b/ lengyel, c/ szerb, d/ horvát, e/ illír, f/ rutén), III. olasz, IV. magyar, V. román, VI. görög. A nem politikai lapok között feltűnik a szláv nyelvek között a szlovén és a szlovák nyelvű újságok alcsoportja is. A január 1-jei keltezésű alapjegyzéket október 4-ig összesen hat kiegészítés követte, mely az időközben újonnan megjelenő, a megváltozott, valamint a megszűnt lapok jegyzékét ismertette. Mivel az utcai árusítás ebben az időben még nem volt engedélyezett, így a postai jegyzékek, bár szegényes adattartalommal, de teljes körű tájékoztatást nyújtottak a birodalom (s benne Magyarország) területén megjelenő hírlapokról.

A magyar időszaki kiadványok részletesebb ismertetését adta a Girókuti P. Ferenc szerkesztésében Pesten megjelent, 1861-re szóló *Országos nagy képes-naptár*, mely a Hazai intézetek, társulatok, egyletek működése, azok hivatalnokai s ügyvivői című fejezetének, Magyar irodalmi intézetek, hírlapok, folyó-iratok a két testvér-hazában alcímű szakaszában - egyebek mellett - 48 magyar nyelvű hírlap, továbbá 10 folyóirat leírását közli, a következő csoportosításban: Politikai lapok, Képes (encyclopaediai) lapok, Közhasznú heti lapok,

Szépirodalmi- s kritikai lapok, Gazdászati lapok, Ipar- s kereskedelmi-lapok, Egészségügyiek, Egélyiek, Különfélék, Humorisztikus lapok, Folyóiratok.¹⁶⁷ Példa egy lap leírására:

„Kolozsvári Közlöny” 5-dik évfolyam. Politikai lap, megjelenik hetenkint háromszor. Kiadója Stein János. Ára negyed évre 3 ft. Tulajdonos és szerkesztő: Makfalvi Dózsa Dániel. Külföldész: ft. Kriza János.

Az adatelemeiben majdnem teljesnek mondható leírások közlésének indokaként a naptár funkciójából adódó tájékoztatás mellett, a nemzeti nyelvű irodalom használatára való buzdítás gyanítható. Egy másik orgánus viszont, ugyanebben az időszakban a magyarországi időszaki sajtó egészének utólagos, illetve egyidejű számbavételére vállalkozott.

Az 1861-1862. évi sajtóbibliográfia a Magyar Tudományos Értekezőben

Az 1862-ben megjelent Magyar Tudományos Értekező című, tudományos könyvészeti és kritikai folyóirat könyvészeti részét - mint már ismeretes - Aigner Lajos állította össze.

Az 1861-ki magyarországi könyvészet című bibliográfia az 1. kötet 1-5. füzetében, illetve az a 2. kötet 1-2. füzetében jelent meg. Aigner a könyvészet XXI. fejezeteként, Folyóiratok címmel közölte a tárgyévben megjelent hírlapokat és folyóiratokat.¹⁶⁸ A Magyarországon és Erdélyben megjelent 69 magyar, 2 magyar-német, 32 német, 4 román, 3 szerb és 8 szlovák nyelvű (összesen 118) időszaki kiadvány a következő csoportosításban található: 1. Politikai lapok, 2. Törvényhozási lap, 3. Nyelvészeti lap, 4. Egyházi lapok, 5. Nevelési és ifjúsági lapok, 6. Természettudományi s gyógyászati lapok, 7. Kereskedelmi s iparlapok, 8. Gazdasági lapok, 9. Szépirodalmi és divatlapok, 10. Humorisztikus lapok, 11. Zenészeti lap, 12. Vegyes tartalmú lapok.

A csoportosítás egyféle felosztási elv, a tartalmi szempontok figyelembevételével történt. Az egyes csoportokon belül elkülönül a magyar, illetve a hazai nem-magyar nyelvű anyag, a betűrend általában a porosz katalogizálási szabályzat megoldásait követi. A leírások a lehető legteljesebben írják le, és a leghívebben kívánják tükrözni a kiadványokat (bár mint látni fogjuk sajtóhiba - Pákh helyett Páckh - előfordult), minden lényeges adat (a nyomda neve is) felvételre kerül. Hivatkozás történik az előzményre, a melléklapra, első évfolyam estében az indulás dátumára, az év közben történt nyomdaváltozásra, vagy a megszűnésre. Példák a leírásokból:

Alföld. Politikai napilap. I. évfolyam. Felelős szerkesztő: *Márton Ferenc*. Kiadó-tulajdonos: Bettelheim Vilmos. Nyomt. Réthy L. *Aradon*. Megjelenik 1-1½ íven kis ívrétben. Előfiz. ára: 5 óra 6 ft. 25 kr., 2 óra 2 ft. 80 kr. Megindított aug. 1-én.

Concordia. Diurnalu politiku si literariu. (Politikai s irodalmi napilap román nyelven.) I. évfolyam. Felelős szerkesztő Popu Zsigmond. Nyomt. Beimel J. és Kozma V. Pesten. Megjelenik naponként 1 íven ívrétben. Előf. ára: 1 évre 8 ft., ½ évre 5 ft., ¼ évre 3 ft. Megindított május elején.

Vasárnapi újság. VIII. évfolyam. Felelős szerkesztő: *Páckh Albert*. Kiadó tulajdonos: Heckenast G. Nyomt. Landerer és Heckenast *Pesten*. Megjelenik hetenkint 1½-2 íven 4-rétben. Előf. ára: ½ évre 3 ft., a „Politikai újdonságok”-kal együtt 5 ft.

Az 1862-ki magyarországi könyvészet a 2. kötet 3-6. füzetében szintén részletekben jelent meg. A XVIII. fejezet (5-6. füzet p. 502-513.) ismét Folyóiratok címmel tartalmazza a hazai időszaki kiadványok bibliográfiáját. A 103 tétel (64 magyar, 23 német, 4 román 5 szerb és 7 szlovák nyelvű kiadvány) csoportosítása és leírása hasonló módszerekkel készült, mint az előző évi. A leírásban történt némi változtatás: a nem magyar nyelvű lapok leírása - a terjedelem és az előfizetés adatait kivéve - az eredeti nyelven készült.

A Magyar Tudományos Értekező 1862 végén megszűnt. Az olvasóközönség, az érdeklődők azonban nem maradtak tájékoztatás nélkül a hazai sajtóval kapcsolatban. Egy másik lap, az 1854-ben megindult Vasárnapi Újság nagyjából ugyanezen időben érezte hazafias kötelességének azt, hogy év elején közzétegye a magyar nyelvű hírlapok jegyzékét.

A Vasárnapi Újság kurrens sajtóbibliográfiája 1861-1867

A kiegészítést megelőző időszakban a Pákh Albert által szerkesztett és Jókai Mórt főmunkatársként foglalkoztató hetilap (Miklóssy János megfogalmazása szerint) „nálunk eddig nem ismert létszámú olvasóközönséget teremtett. Sokfelé ágazó, múltat, jelent, jövőt látkörbe vonó közleményeit, a társadalom- és természettudomány új eredményeit a nemzet széles rétegeihez juttatta el. [...] Egy nemzet ellenállását erősítette a műveltség nyújtotta eszközökkel.”¹⁶⁹

A lap az 1861. január 6-i számában, A magyar hírlapirodalom 1861 elején címmel, a Tárház című rovatban jelentette meg először a magyar nyelvű lapok listáját. Bevezetőjében magyarázattal is szolgál: „Az év elején érdekesnek véljük az összes magyar lapok jegyzékét összeállítani, hogy olvasóink az irodalom iránti folyton növekvő részvét élő bizonyosságait szemlélhessék. Ez is a magyar életrealitás azon bizonyítványai közé tartozik, melyekre örömmel utalhatunk.”¹⁷⁰

A jegyzék összesen 52 magyar nyelvű hírlapot sorol fel a következő csoportosításban: I. Politikai napilapok, II. Politikai hetilap, III. Encyklopaediai képes lapok, IV. Szépirodalmi és divatlapok, V. Néplapok, VI. Szaklapok, VII. Humorisztikus lapok, VIII. Vidéki lapok, IX. Külföldi lap. (Ez a csoportosítás váltogatja a felosztási szempontokat, egyszer a lap tartalmát, máskor a megjelenés időszakát, vagy helyét veszi alapul.) Az egyes tételek a lap címét, a pesti lapok kivételével a megjelenés helyét, a szerkesztőt és a kiadót nevezték meg. Az összeállítás lehetséges forrását vizsgálva az állapítható meg, hogy a jegyzék nem egyszerű átvétele valamilyen már meglévő listának, hanem a Vasárnapi Újság munkatársainak saját gyűjtése. Ha feltételezzük és elfogadjuk, hogy az 1861. évre szóló Országos nagy képes-naptár a tárgyévét megelőzően jelent meg, akkor mondhatjuk azt, hogy a lapok csoportosításán lehet ugyan érezni a naptár hatását, a tartalmat tekintve viszont az látható, hogy a Vasárnapi Újság több tételt közöl mint a naptár, avval együtt, hogy ez utóbbiban egy német nyelvű (Pesther Lloyd), továbbá egy 1860 végén megszűnt lap (Napkelet) is szerepel. A bécsi postai árjegyzék sem lehetett kizárólagos forrás, hiszen a január 6-i Vasárnapi Újságban olyan tételek is találhatók (Budapesti Képes Újság, Garabonciás Deák, Magyar Izraelita, Népbarát), melyek újonnan induló lapként csak a postai jegyzék január 30-i kiegészítésében szerepelnek először. A Vasárnapi Újságban rendszeresen találkozhatunk az induló új lapok programját ismertető, előfizetésre buzdító híradásokkal, hazai lapok megrendelését reklámozó hirdetésekkel. A Vasárnapi Újság szerkesztősége így frissebb információkkal rendelkezhetett, mint a bécsi postahivatal.

A hazai időszaki sajtóról az előző évtizedben is jelentettek meg egyes lapok alkalmanként összeállítást, de a Vasárnapi Újság abban tért el a korábbi gyakorlattól, hogy az 1861. évi első közlést követően több mint három évtizeden keresztül rendszeresen teret adott a hazai magyar nyelvű időszaki sajtó nemzeti általános kurrens bibliográfiájának.

Az 1862. évi januári közlemény,¹⁷¹ elhagyva a Külföldi lap csoportját, a megmaradt nyolc szakcsoportba rendezi az év elejére hirdetett és megjelenő lapokat, az esetleges előfizetni szándékozók tájékoztatására közli azonban már a félévi előfizetési árakat is. Ezt az alapjegyzéket - folytatólagosan - három további összeállítás egészíti ki. Az első azokat a lapokat sorolja fel, melyek az előző év folyamán keletkeztek, de még az évben meg is szűntek, így sem a tavalyi újévi, sem a jelenlegi kimutatásban nem szerepelhettek. A második azokat a lapokat tartalmazza, melyek az 1861. év eleji jegyzékben szerepeltek ugyan, de az év folyamán megszűntek. Végül a harmadik azoknak a listáját közli, melyek az 1862. évi jegyzékben mint „egészen új czégek jelennek meg”. (Közülük hét valóban egészen új lap, míg három csak nevet változtatott.) A három kiegészítés azt bizonyítja, hogy a hírlapjegyzék meg nem nevezett összeállítója bibliográfiai igényességgel kívánta ellátni feladatát. A következő években lényegében a fentiekben ismertetett szerkezet alkalmazására került sor.

A hírlapok évfolyamjelzésének közlése először az 1863. év eleji bibliográfia¹⁷² tételeiben fordulnak elő, s ezzel kialakult a hírlapok leírásának az a formája, melyet több éven át követett a Vasárnapi Újság. A séma a következő: cím, (előbbi cím), (vidéki megjelenési hely), évfolyam, szerkesztő, kiadó, éves előfizetési ár. Szükség esetén a melléklap feltüntetése is megtörtént. Példák az 1863. évi leírásokból:

Pesti Napló. 14-ik évfolyam. Szerk. B. Kemény Zsigmond. Kiadó Emich. Ára 21 ft. egy évre.

Jövő. (azelőtt Trombita) 2. évf. kiadó Kövér Lajos. 8 ft.

Vasárnapi Újság. 10. évf. Szerk. Pákh Albert. Kiadó Heckenast. Ára 6 ft. (a Polit. Újdonságokkal együtt 10 ft.)

Bihar. (Nagyvárad.) 2. évf. Szerk. Győrffy Gyula. Kiadó Hollósy. 8 ft.

Az első négy évben kizárólag a havonta többször megjelenő magyar nyelvű (hír)lapokra terjedt ki a gyűjtőkör. Folyóiratokról először 1864-ben történik (egyelőre nemleges) említés, amikor a jegyzék végén a magyar lapok számának összesítése azzal a megjegyzéssel zárul, hogy „nem számítva be a folyóiratokat”.¹⁷³ A következő évben azonban már ott találjuk a hírlapok római számmal ellátott nyolc csoportja után a folyóiratok betűrendes felsorolását,¹⁷⁴ s ez a forma egészen az 1860-as évek végéig fennállt. A Vasárnapi Újság sajtóbibliográfiája a kiegyezés évének elején is megjelent,¹⁷⁵ ugyanebben az időben azonban - minden bizonnyal az osztrák-magyar kiegyezés érdekében 1866 végén megindult érdemi tárgyalások hatására - egy olyan könyvészeti elképzelés született mely magába kívánta foglalni a hazai időszaki kiadványok bibliográfiáját is.

Az Irodalmi Értesítő sajtóbibliográfiája 1867

A Demjén József által kiadott és szerkesztett, 1867 márciusában megindított Irodalmi Értesítő - mint ismeretes - a kiadó szándéka szerint rendszeresen regisztrálni óhajtotta „a megjelenő összes irodalmi és művészeti termékeket”.¹⁷⁶ A teljességet célként kitűzve, a szerzőket és a kiadókat kérte új termékeik egy példányának beküldésére, míg az új hírlapokból elegendőnek tartotta a program s egy mutatószám beküldését.¹⁷⁷ A folyóirat első száma - egyebek mellett - Magyar időszaki irodalom címmel 99 tétel leírását adja egységes betűrendben, néhánynak a rovatait is felsorolva. A melléklapok önálló tételként is szerepelnek. A leírások gondos szerkesztői munkáról vallanak, megállapítható az egységes megoldásokra való törekvés, a közlésre szánt adatcsoportok körének hiánytalan fölvétele, ugyanakkor nem használja ki a rövidítésekből adódó terjedelemsökkentés lehetőségét. Példa egy leírásra:

Hon. Politikai és közgazdászati napilap. Ötödik évfolyam. Felelős szerkesztő s kiadó tulajdonos Jókai Mór Pesten. Előfizetési díj: félévre 10 ft. 50 kr. negyedévre 5 ft. 25 kr, egy hóra 1 ft. 75 kr. (Az esti lappal együtt félévre 12, negyedévre 6, egy hóra 2 forint).

A második szám egy 12 tételes kiegészítést ad még az előző szám időszakai irodalmához. Aigner eredetileg úgy tervezte, hogy tavasztól már lehetősége lesz belefolygni a munkálatokba, később pedig teljesen át kívánta venni a lap szerkesztését, de a harmadik szám megjelenésére már nem került sor, így a dualizmus korszakának kezdetén az Irodalmi Értesítő csak szerény, korai kísérlete maradt egy olyan önálló nemzeti bibliográfiai orgánumnak, mely a könyvek mellett az időszak kiadványokat is regisztrálni kívánta.

A Magyar Könyvészet sajtóbibliográfiája 1869-1870

Az Aigner és Rautman könyvkereskedés által Pesten, 1869 januárjában meginduló Magyar Könyvészet című havi folyóiratban a szerkesztő, Aigner Lajos, rögtön az első számtól kívánta megindítani az 1869-ki magyarországi hírlapirodalom című rovatot. A rovat anyagának összeállítására barátját, Szinnyei Józsefet, a már közismert hírlapgyűjtőt és -bibliográfust kérte föl, január 13-i levelében: „A »Magyar könyvészet« [...] meg fog indulni és Téged kedves barátom, ezennel ünnepélyesen fölkérlek tiszteletbeli *munkatársnak*! Nevezetesen kérnélek a hírlapirodalmi szakmát elvállalni szíveskedjél, mivel azt náladnál jobban úgy sem készítheti senki.”¹⁷⁸ A biztosítótársasági hivatalnokként Pozsonyban dolgozó Szinnyei, elfogadva a fölkérést, a fölkérő levélben kapott címleírási minta alapján nagy szorgalommal látott neki az Aigner által küldött hírlapok feldolgozásához.¹⁷⁹ Minden lehetséges további forrást is felhasznált az anyag teljesség tételéhez, így például a pozsonyi postán, az „expeditor” szívességéből több frissen megjelent lap leírását készíthette el.¹⁸⁰

Az 1869-ki magyarországi hírlapirodalom című bibliográfia, az összeállító, Szinnyei József nevének föltüntetésével jelent meg a lap első három számában. (Szinnyeinek ez volt az elsőként megjelent kurrens hírlap-bibliográfiai munkája!) Különválasztva a magyar, illetve a nem magyar nyelvű irodalom csoportját, címük betűrendjében tartalmazza nemcsak a hírlapok, hanem a folyóiratok címleírásait is. A teljesség érdekében a szerkesztő az első számban a lapkiadókhoz és -szerkesztőkhöz fordult, kérve őket az „itt föl nem említett lapjaik egy-egy számának mielőbb való beküldésére, mert - hitelesség okáért - csakis azon lapok címei közöltetnek, melyeket színről színre láttunk.”¹⁸¹

A leírások a lehető legteljesebb tartamát adják az időszak kiadvány jellemzőinek, s következetesen alkalmazott tipográfiai megoldásai kiválóan vezetik az olvasó szemét. A melléklapokról a betűrend megfelelő helyén rövid visszautalás található a főlap címére. Példa egy magyar nyelvű lap leírására:

Orvosi Hetilap. Honi s külföldi gyógyászat és kórbuvarlat közlönye. XIII. évfolyam. Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos **M a r k u s o v s z k y L a j o s** tr. Nyomatik Khór és Wein könyvnyomdájában **P e s t e n**.

Megjelenik minden vasárnap 4drét egy íven, „S z e m é s z e t” és „K ö z e g é s z s é g ü g y és t ö r v é n y s z é k i o r v o s t a n” című, felváltva havonként megjelenő melléklapokkal. Előf. ára: helyben félévre 4 ft 50 kr, vidéken 5 ft. (Keletkezett 1867. június 4-dikén.)

A nem magyar (horvát, német, olasz, rutén, román, szerb, szlovák) nyelvű sajtó esetében is ugyanolyan teljes leírást készült:

Pestbudinske Vedomosti. (Pestbudai tudósítások.) Politikai tót lap. IX. évfolyam. Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos Feriencik M. István. Nyomatik a m. kir. Egyetem nyomdájában B u d á n.

Megjelenik minden szerdán és szombaton, kis ívrét egy íven. Előfiz. ára: egész évre 10 firt; félévre 5 firt 10 kr., negyedévre 2 firt 60 kr. (Keletkezett 1861-ben.)

Az 1869. évi utolsó számában Aigner sajnálkozva vallotta be, hogy a folyóirat a programban kitűzött összes célt nem tudta megvalósítani, de büszkén állapította meg azt, hogy „a hazai hírlapirodalom jegyzéke eddig nem létezett pontossággal nyújtott, a miért irodalmunk nevében, Szinnyei József barátomnak ezennel köszönetet szavazok”.¹⁸²

A Magyar Könyvészet 1870. évi január-márciusi, illetve június-augusztusi (összevont) számai ismét közölték az az évi magyar, valamint a német nyelvű hírlapok és folyóiratok betűrendes jegyzékét, de Aigner már egészen egyszerű, rövidre összevont leírásokat kért Szinnyeitől.¹⁸³

A Magyar Könyvészet, melynek hírlapirodalmi rovata a teljes körű hazai kurrens nemzeti sajtóbibliográfia figyelemre méltó, korai előfutára volt, 1870 végén megszűnt.

A Vasárnapi Újság sajtóbibliográfiája 1869-1894

Az 1867-es kiegyezést követően a sajtószabadságot kimondó 1848. évi XVIII. tc. lépett ismét hatályba, s ennek, valamint a politikai viszonyok megváltozásának következtében a hírlapok száma az év folyamán ugrásszerűen megemelkedett, mintegy megkétszereződött. A Vasárnapi Újság nem is vállalkozott 1868 elején a hírlap-bibliográfia közzétételére, csak egy hírlapirodalmi statisztikát jelentetett meg augusztus 23-i számában.¹⁸⁴ A cikk szerzője, az Aigner által kiadott Magyar Könyvészet című folyóirattal kapcsolatban már bemutatott Szinnyei József volt, aki korábban, egyéb cikkei mellett, a hazai hírlapirodalmat a kezdetektől 1853-ig bemutató sorozatával szerepelt a Vasárnapi Újságban. A kurrens hírlapirodalom adatait ismertető mostani munkájában így indokolja témaválasztásának fontosságát: „A szabad sajtó, s az annak szárnyai alatt fölvirágzó hírlap-irodalom egyik legbiztosabb mérve a nemzetek haladásának, mert biztos mutatója - a mi azzal együtt jár - a köz-dolgok iránti érdekelt-ségnek.” Az összeállítás a földrészek, valamint az európai államok 1826. és 1868. évi hírlap-statisztikai adatait tartalmazza, majd az 1868-ban Magyarországon (és a társult Horvátországban) megjelenő lapok és folyóiratok megoszlását ismerteti megjelenési helyük betűrendjében, azon belül nyelvi megoszlásban. Szinnyei tehát a Vasárnapi Újság korábbi jegyzékeinek hazai megjelenésű, de csakis a magyar nyelvre korlátozott gyűjtőköri elvét - statisztikájában - kitágította a nemzeti bibliográfia területi elvére. Összegzésül megállapítja, hogy „az egész magyar birodalomban megjelenik jelenleg 49 városban 259 hírlap és folyóirat, és pedig: magyar 135, német 63, tót 5, román 13, horvát 21, szerb 12, ruthén 3, olasz 5, héber 1 és latin szintén 1”. A statisztikai összeállításához fűzött szerkesztőségi megjegyzés szerint a hazai hírlapirodalom - különösen vidéken - oly mértékű fejlődésnek indult, hogy az első félév folyamán keletkezett kimutatás alig mutathatja be hitelesen a jelenlegi állapotot. Az alkalmat felhasználva, az újság szerkesztője (Nagy Miklós), nyilvánosan felkérte az arra illetékeseket, hogy „szíveskedjenek a megjelenő lapokból egy számot szerkesztőségünkhöz beküldeni, hogy e közérdekű kimutatást jövőre minél nagyobb teljességben állíthassuk össze”.¹⁸⁵

A Vasárnapi Újság tehát, a hírlapok megnövekedett számának ellenére sem mondott le arról, hogy helyet biztosítson a későbbiekben is szokásos sajtóbibliográfiájának. A legközelebbi lista 1869 elején jelent meg, és ismét csak a magyar nyelvű időszak kiadványokat tartalmazta. Az egy éves kihagyást az összeállító azzal indokolta, hogy mivel az 1868. év folyamán szüntenül új meg új lapok keletkeztek, ezért így kívánják teljessé tenni „e vállalatok sorozatát”.¹⁸⁶ A bibliográfia először az 1868. évi anyagot közli szakcsoportonként, másodlagos besorolási elvként az évfolyamjelzés csökkenő rendjét véve figyelembe. A tematikus szakcsoportok rendje és elnevezése némileg módosult a korábbiakhoz képest: I. Politikai napilapok, II. Politikai hetilapok, III. Vegyes tartalmú képes lapok, IV. Egyházi és iskolai lapok, V. Szépirodalmi s divatlapok, VI. Humorisztikus lapok, VII. Szaklapok, VIII. Vidéki lapok (nem politikai vagy szaktartalommal), IX. Hirdetési lapok. A listát a számozatlan Folyóiratok csoportja zárja. A leírások a korábbiakhoz hasonló elvek alapján készültek, de szükség szerint feltüntetésre került a megjelenés gyakorisága. Mivel ez a bibliográfia - eltérően a korábbiaktól - nem előzetes tájékoztatás, hanem a tárgyévi anyag számbavétele céljából készült, így az egyes tételeknél az év közben történt megszűnés ténye is közölhető volt. Az 1869. évi anyag már csak az újonnan megindított lapokat, a korábbi lapok címváltozását, illetve melléklapok önállóvá válásának tényét rögzíti.¹⁸⁷

Mintegy a bibliográfia kiegészítéseként az év decemberében ismét megjelent Szinnyei statisztikai kimutatása a fenti két év folyamán a „magyar birodalom korona-országaiiban” bármilyen nyelven megjelent hírlapokról és folyóiratokról.¹⁸⁸

Az 1870. év korszakos változást hozott a Vasárnapi Újság évente közzétett hírlap-bibliográfiája szempontjából. A hírlapgyűjtőként és -bibliográfusként már közismert, de továbbra is biztosítótársasági hivatalnokként dolgozó Szinnyei, 1869 májusában Pozsonyról Pestre költözött, s személyes barátságba került Nagy Miklóssal, a lap szerkesztőjével. Ez is közrejátszott abban, hogy 1870 elején Szinnyei megbízást kapott tőle, az az évi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok szokásos jegyzékének összeállítására.¹⁸⁹ (A korábbi években a szerkesztőség belső munkatársai készítették - nevük közlése nélkül - a hírlapirodalmi jegyzékeket,¹⁹⁰ a továbbiakban viszont Szinnyei lett az állandó összeállítója a lap kurrens sajtó-bibliográfiájának.¹⁹¹)

Nagy Miklós - Szinnyei rábeszélésére - hozzájárult ahhoz, hogy a gyűjtőkör területi szempontúvá alakuljon át, vagyis a Magyarországon és Horvátországban megjelent minden hírlapra és folyóíratra kiterjedjen.¹⁹²

A folyóiratok, római számmal ellátott szakcsoportként, teljes jogú részévé váltak a bibliográfiának, amely azonban továbbra is megtartotta címében a szűkebb értelmű „hírlapirodalom” meghatározást. A címleírásokban újdonságként megjelent a keletkezés dátuma; az egyes szakokban a lapok a keletkezési idejük alapján rendeződtek úgy, hogy a szakcsoport élén a legkorábban megjelent kiadvány állt. Az 1870. évre vonatkozó anyagból elsőként a *magyar nyelvűeket* tartalmazó rész jelent meg.¹⁹³ Példák a címleírásra:

Alföldi Hírlap. (Debreczen.) Szerk. és kiadja Telegdi László. Megjelenik hetenként 3-szor. Új folyam. IV. évf. Ára helyben 8 frt. vidékre 9 frt. (Keletkezett 1867. július 1-én; a régi folyam 1848-49-ben jelent meg.)

Orvosi Hetilap. Szerk. Markusovszky Lajos. XIV. évfolyam. Ára helyben 9 frt., vidékre 10 ft. Melléklapjai a „Szemészet” és „Közegészség és törvényszéki Orvostan”. (Keletkezett 1857. jún. 4-én.)

Századok. A magyar történelmi társulat közlönye. Szerk. Thaly Kálmán. IV. évf. Évenként 10 füzet. Ára nem tagoknak 6 frt, társulat tagjai tagdíj (5 frt) fejében kapják. (Keletkezett 1867. júliusban.)

A tételeket az 1869-ben megszűnt lapok és folyóiratok betűrendes jegyzéke követi. A második közlemény, hasonló szerkesztési elveket alkalmazva, a *német nyelvű* kiadványokat sorolja fel.¹⁹⁴ Példa a címléírásra:

Neue Temesvarer Zeitung. (Temesvár.) Szerk. Strasszer Albert, kiadja Förk Gusztáv és Strasszer Albert. III. évf. Ára helyben 11 frt. postán 15 frt. (Keletkezett 1868. jan. 2-án.)

A példából megállapítható, hogy a leírás csakis a címet tükrözi az eredeti német nyelven, a szerkesztés, kiadás adatait magyar fordításban közli. Az 1870. évre vonatkozó anyag záró közleménye a *szlovák, a román, a szerb, a horvát, a rutén, az olasz és a latin nyelvű* újságok, illetve folyóiratok bibliográfiája.¹⁹⁵ Leírási példák:

Narodne Hlasznik. (Nemzeti híradó.) Politikai lap. Szerk. és kiadja Feriencsik Miklós. III. évf. Megjelen havonként 1-szer Budán. Ára 1 frt.

Transilvania. (Erdély.) Az erdélyi román irodalmi egyesület közlönye. Szerk. a társulat első titkára. III. évf. Megjelen havonk. 3-szor Brassóban. Ára tagoknak 2 frt, nem tagoknak 3 frt.

Maticza. (Méh.) Szépirodalmi és tudományos folyóirat. Szerk. Hadzsics A. Kiadja a szerb Maticza társulat. V. évf. Megjelen havonk. 3-szor Újvidéken. Ára 4 frt.

Svjet. (Világ.) A szent Bazil társaság közlönye Ungvárt. Szerk. Fedorov Viktor. IV. évf. Megjelen hetenként 1-szer. Ára 4 frt.

Részben a példákból is látható, hogy az alapítás dátumán kívül e leírások is minden lényeges adatra kitérnek, bár a korábbiakhoz képes előfordulnak eltérések is. Az adatok elrendezése nem pontosan követi az eddig kialakított formát: a megjelenési hely hol az időszakosság, hol a közreadó adatát követi. A szlovák, szerb, és rutén címek nem a kiadvány nyelvének megfelelő betűkkel, hanem a magyar kiejtés betűivel íródtak.

E harmadik közleményt a „magyar korona-országokban” 1870 elején létező hírlapok és folyóiratok összesített, több szempontú statisztikai kimutatása zárta, melynek végén Szinnyi utal arra, hogy kimutatásának lehetnek hiányai, ezért a szerkesztőség kézséggel fogadná „ha újonnan meginduló lapjaink - bármilyen nyelven írássanak is azok - legalább az első számot beküldenék jövőre, hogy mi képesek lehetnénk ezentúl kifogástalan hírlapstatisztikát adni”.¹⁹⁶ A felhívás nyomán beküldött újságok alapján - 1870 és 1876 között - a lap, a Tárház című rovatban rendszeresen közreadta az évi alapjegyzék lezárása után keletkezett időszaki kiadványok leírásainak alkalmi pótlásait.¹⁹⁷

Az 1871. év¹⁹⁸ ismét változásokat hozott a bibliográfia szerkezetében és gyűjtőkörében. Szinnyi XI. szakcsoportként kiemelte a vegyes melléklapokat; a csoportokon belül továbbra is a keletkezési idő maradt a besorolás alapja, pontosabban az évfolyamjelzés, mivel a keletkezés dátumának közlése ettől kezdve ismét elmaradt a leírásokból. Lényegesebb (és sajnálatosabb) változás volt viszont az, hogy megszűntek, és ezt követően a Vasárnapi Újságban többé nem jelentkeztek, a hazai nem magyar nyelvű időszaki kiadványok jegyzékei. Az enciklopédikus jellegű hetilap egyik fő célja (ahogy szerkesztője, Nagy Miklós megfogalmazta) az volt, „hogy hű tükre legyen a magyar közéletnek”.¹⁹⁹ Bár ideológiai megfontolások

is elképzelhetők, de bizonyára a terjedelmi korlátok játszhattak döntő szerepet abban, hogy elmaradt, s később sem tért vissza a hazai nem magyar nyelvű sajtó bibliográfiája. Létezése azonban nyilván volt tartva: a hazai nem magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok továbbra is szerepeltek a jegyzékeket lezáró részletes statisztikai kimutatások számadataiban.

Az 1871-es évvel tulajdonképpen kialakult a többé-kevésbé végleges szerkezet és leírási forma. A tételek a keletkezési idejük alapján rendeződnek a tizenegy, elsősorban műfaji szempontok szerinti csoportban. A másodlagos rendezőelvről (a kiadvány kora), a lapalji jegyzetből értesülhet az olvasó. A csoportok 1874-től a budapesti, valamint a vidéki kiadványok alcsoportjára osztódnak, melyekhez 1883-tól - a gyűjtőkör kiegészítésével - a külföldi magyar nyelvű sajtó alcsoportja csatlakozik. (A megjelenés helye csak a vidéki, illetve a külföldi kiadványok tételeiben szerepel.) A leírások láthatóan autopszia alapján készültek. Címleírási példák az 1876. évből.²⁰⁰

politikai napilap Budapesten

Pesti Napló. Szerk. Urváry Lajos; kiadó-tulajdonos az »Athenaeum« irodalmi és nyomdai részvénytársulat. XXVII. évfolyam. (Reggeli és esti kiadás, közgazdasági havi melléklettel.) Ára egész évre 24 ft.

szaklap Budapesten

Orvosi Hetilap. Szerk. és tulajd. Markusovszky Lajos tr.; főmunkatárs Balogh Kálmán tr. XX. évfolyam. Ára 10 ft.

vidéki lap (nem politikai tartalommal)

Székesfehérvár és Vidéke. (Székes-Fehérvár.) Szerk. és kiadó-lap-tulajd. Csitári Kálmán. III. évf. Megjelenik hetenként 2-szer. Ára 8 ft.

folyóirat Budapesten

Századok. A magyar történelmi társulat közlönye. Szerk. Szilágyi Sándor. X. évf. Megjelenik minden hó 12-én. (aug. s szept. hónapokat kivéve.) Ára 6 ft; a társulat tagjai tagdíj (5 ft.) fejében kapják.

Az alapjegyzéket az előző évben megszünt, továbbá az előző évben, illetve a tárgyév elején keletkezett lapok és folyóiratok felsorolása következik, szakcsoportok szerinti bontásban. A bibliográfiát egy Összevont átnézet című kimutatás zárja, mely a hazai (és a külföldi magyar nyelvű) hírlapok és folyóiratok többszemponút statisztikai számadatait foglalja magába, a kezdetektől a tárgyévig bezárólag, kiemelten összehasonlítva a tárgyév és az előző év adatait.

A bibliográfia elsősorban a lap olvasóközönségét kívánta szolgálni, így bizonyos mértékig érthető, hogy az általános tájékozódáshoz elegendőnek gondolták a periodikumoknak a kezdetektől alkalmazott szakrendszerét, s mellőzték az egyéb szempontú visszakeresést elősegíthető mutatókat. A teljességre való törekvés ugyanakkor mindvégig fontos szempont volt: a lap több alkalommal is fölhívást tett közzé a megjelenő lapok beküldésére, hiszen elsősorban ez adta mindig az alapot a jegyzékek elkészítéséhez. Az 1895. január 19-i fölhívás így hangzott: „A »Vasárnapi Újság«-ban minden év elején rendszeren közöljük »Magyar hírlap-irodalmunk« kimutatását; a lapok szaporodtával azonban ennek összeállítása mindinkább nehezebbé válik; ezért a kimutatás teljessége s minden reklamáció elkerülése végett kérjük az illető szerkesztő urakat, hogy lapjaikból vagy folyóiratukból egy idei számot beküldeni szíveskedjenek.”²⁰¹ A fölhívásra azonban ezúttal mindössze öt hírlapszám érkezett, s ebből csak kettő volt igazi újdonság. A kimutatás pontos összeállítására így nem volt reális lehetőség, s Nagy Miklós a kurrens sajtóbibliográfia végleges beszüntetése mellett döntött.²⁰²

A kurrens nemzeti sajtóbibliográfia közlésének több mint harminc éven át tartó folyamata ezzel szerencsére nem szűnt meg. Folytatásához - Szinnyi elkötelezettsége mellett - a Magyar Könyvszemle új folyamának megindulása, az Országos Hírlapkönyvtár 1884-ben történt létrehozása, s a Széchényi Könyvtárban, e hírlapkönyvtár keretében folyó gyűjtő és feltáró munkálatok eredményessége nyújtotta a biztos hátteret.

A sajtóbibliográfia intézményes műhelye, a Hírlapkönyvtár létrejötte

Előzmények

A többnyire napi, aktuális eseményekről tájékoztató újságok, elolvasásuk után érdektelenné váltak, s általában a megsemmisülés valamilyen formája várt rájuk. Hiába készültek nagy példányszámban, idők folyamán a régi hírlapszámok ritkaságok lettek, s felkeltették az érdeklődést: egyesek gyűjteni kezdték ugyanúgy, mint a régi kéziratokat, római kori pénzeket stb. Voltak, akiket csak gyűjtési vágyuk hajtott, de voltak szép számmal olyanok is, akiknek szenvedélye tudományos értékű közhasznot eredményezett. Az utóbbiak közé tartozott idősebb Szinnyi József, aki midőn 1864-ben a forradalom és szabadságharc hírlapirodalmának történetét kutatta a Széchényi Országos Könyvtárban, úgy látta, hogy e korszakból csak igen kevés hírlap áll rendelkezésére, s tapasztalhatta, hogy „azok is, melyek megvoltak, igen mostoha sorsban részesültek, így egyrésze kötetlenül összezsomagolt s hiányos példányokból állott”.²⁰³ A későbbi évek vonatkozásában sem volt kedvezőbb a helyzet a könyvtárban. Már utaltunk arra, hogy 1868-ban kb. 3 600 kötetre becsülték a könyvtár rendezett, de feldolgozatlan hírlapállományát, melynek több mint a fele kötetlen állapotban volt. A kiegyezést követően a nagyméretű hírlapok száma ugrásszerűen megemelkedett, ezek ellenőrzése, kezelése nem volt megoldható a könyvtári személyzet csekély létszáma, valamint a szűkös raktári viszonyok következtében.²⁰⁴

A tudományos kutatással foglalkozók többségének számára a hírlapok még nem jelentettek forrásértékű dokumentumokat, de jelentkeztek már olyan sajtótörténészek, bibliográfusok, könyvtárosok, akik fontosnak tartották a hírlapoknak - mint nemzeti dokumentumoknak - teljes körű összegyűjtését és megőrzését. Ezek egyike volt Eötvös Lajos,²⁰⁵ aki a Vasárnapi Újság 1871. szeptember 3-i számában, bemutatva idősebb Szinnyi József hírlapgyűjteményét, úgy véli, hogy nem kell különösebben bizonygatnia a hírlapokról, „hogyan egy nemzet *mindennapi* kül- és beléletének ezek a legfontosabb forrásai, mondhatnók: a nemzetek napló jegyzetei, a melyek hűen visszatükrözik *egészükben* a kor gondolkodását, a nemzetek műveltségi fokozatát, süllyedését és emelkedését, egyszóval működésöknek minden irányát és kiterjedését. Éppen ezért nagy veszteség nemcsak egy nemzet irodalmára, hanem a világ műveltség-történetére nézve is, midőn megsemmisíttetni, illetőleg nyomtalanul elenyészni látjuk lapjainkat. Mi tehát csak örvendeni tudunk, ha koronként akad egy-egy hírlapbarát, a ki az irodalom eme háttérbe tolt hamupipókéinak védelmére kel s igyekszik megmenteni mindent, a mi menthető. S ha valahol szükség van ilyen egyénekre: hazánk mindenekelőtt igényli az egyesek gondosságát, miután közintézeink, országos könyvtáraink - eddig legalább - vajmi keveset törődtek e tárggyal és vajmi kis mértékben iparkodtak a tátongó hézagokat betölteni, a hiányokat kipótolni.”²⁰⁶

A jól felépített gondolatmenet egyértelművé teszi a hírlapok teljes körű gyűjtésének jelentőségét, s jelentkezik a kritika országos könyvtáraink (beleértve a múzeumi könyvtárt is) ezzel kapcsolatos tevékenységével kapcsolatban. Eötvös Lajos, aki napidíjas alkalmazottként 1869-ben a Széchényi Könyvtárban dolgozott, még csak elvi szempontból fogalmazta meg véleményét, idősebb Szinnyi József viszont - sajtótörténészként, hírlap-bibliográfusként - a

gyakorlatban is közvetlenül érdekelt volt a könyvtárak hírlapgyűjtésének és -kezelésének terén mutatkozó „tátongó hézagok” eltüntetésében. Teljesen érthető tehát, hogy amikor 1872 elején megbízást kapott az Akadémiától egy magyar tudományos repertórium (folyóiratok, gyűjteményes munkák és hírlapok tudományos közleményeinek bibliográfiája) tervének összeállítására, ugyanaz év nyarán (ekkor kezdődött el az egyetemi könyvtár új épületének az építése és folyt még a múzeumi könyvtár rendezése) elérkezettnek látta az időt arra, hogy a Reform című lap június 2-i számában, külföldi példákra is hivatkozva azt javasolja, hogy „gyűjtsük össze hírlapjainkat, míg nem késő, s őrizzük meg azokat az utókor számára külön könyvtárakban.” Arra is volt javaslata, hogy hol legyen ez a „külön” könyvtár: „A nemzeti múzeum könyvtára, ha a hiányok pótoltnak, egy országos hírlapkönyvtárnak megvetheti alapját; azonban addig is tömördek a teendő, mi országos segély és a kormány morális támogatása nélkül hiú törekvés.”²⁰⁷ Idősebb Szinnyei József, elsőként megfogalmazva egy országos hírlapgyűjtemény szükségességét, érzékeltette cikkében azt is, hogy e téren bízik Pulszky Ferencnek, a Nemzeti Múzeum igazgatójának várhatóan hasznos reformjaiban. Azzal is tisztában volt, hogy az állami költségvetés anyagi támogatása nélkül terve nem kivitelezhető, de arra bizonyára nem számított, hogy elképzelése majd csak több mint tíz év múlva valósulhat meg. Ugyanakkor az is kimutatható, hogy a javaslatban nyilvánosan közzétett igény, a Széchényi Könyvtár fejlesztésével kapcsolatos elképzelésekben ezt követően evidenssé vált.

Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter összehívására 1873. október 20-án ülésezett az a szakbizottság, melyet egy két évvel korábbi képviselői indítvány nyomán az országgyűlés azért hozott létre, hogy megvizsgálva az országos közkönyvtárak és gyűjtemények állapotát, véleményt adjon szervezésükről, vagyonuk biztonságáról és hiányaik pótlásáról. A nemzeti múzeum könyvtárát a Horváth Árpád (egyetemi könyvtárőr), Hunfalvy Pál (akadémiai könyvtárnok) és Szabó Károly (erdélyi múzeumi könyvtárnok) összetételű albizottság vizsgálta meg tüzetesen. A könyvtárral kapcsolatos ajánlások d) pontja szerint „a magyar napi sajtó és folyóiratgyűjteményt okvetlenül mielőbb szervezendőnek és minden rendelkezésre álló úton kiegészítendőnek véli a bizottság”.²⁰⁸ A belső rendezés munkálataival elfoglalt könyvtár azonban nem volt akkor abban a helyzetben, hogy figyelembe vehesse a bizottság javaslatának ezt a pontját.

1874-ben K. Papp Miklós, a kolozsvári Történeti Lapokban Mikor lesz hírlap-könyvtárunk? címmel arra figyelmeztetett, hogy az Akadémia elkészítette ugyan Szinnyeivel a hírlapok és folyóiratok tudományos repertóriumát, de milyen keserves lesz majd azt tapasztalni, hogy a repertórium alapján keresett cikket tartalmazó lap már nem található meg a könyvtárakban. Különösen lesújtó a véleménye a Széchényi Könyvtárról: „A pesti múzeumban kazal számra van felhalmozva a sok lap, de egytől egyig hiányos, s egész bizonyossággal állíthatjuk, hogy nincsen az egész gyűjteményben még húsz darab sem, mely tökéletesen teljes példány lenne.”²⁰⁹

1875-ben a Vasárnapi Újság sajtóbibliográfiájának végén idősebb Szinnyei József (ekkor már az Egyetemi Könyvtár munkatársa), nem tartotta fölöslegesnek fölemlíteni, és példákkal illusztrálni azt, „hogy mily keveset törődnek nálunk a hírlapok összegyűjtésével”. Utal a kiadók és a nyomdászok hanyagságára, akik közül „sokan a köteles példányokat vagy épen nem, vagy hiányosan küldik be a hazai elsőrendű könyvtárakhoz; így a nemzeti múzeumba a megjelenő lapoknak alig jár fele, ami jár is részben hasznavehetetlen csonka példány; az egyetemi könyvtárba évről évre kevesebb küldetik, úgy hogy jelenleg már csak 65 hazai hírlap és folyóirat jár oda”. Megjegyzését - visszautalva korábbi javaslata sorsára - a következő mondattal zárja: „Sajnos, hogy a hírlap-könyvtárak felállításának szükségéről, a külföld hason

irányú igyekezeteit tekintve, bármennyire legyünk is meggyőződve: annak kivitele, saját magunk lanyhaságán, hajótörést szenved.”²¹⁰

Több mint öt év múlva A Hon 1880. október 16-i számában Alapítsunk hírlap-könyvtárakat! című cikkében Szinnyi ismét csak azt állapíthatta meg, hogy a múzeumi könyvtár országos hírlapkönyvtárára vonatkozó, nyolc évvel azelőtt tett javaslata nem talált igazi visszhangra. A könyvtárban továbbra is mostohán bánnak a hírlapokkal: a bekötöttek már betűrendben állnak ugyan, de feldolgozatlanok, a kötetlenek viszont „összecsomagolva halomban hevernek. Ez országos intézetünk lenne pedig első sorban hivatva egy hazai teljes hírlap-könyvtár felállítására”.²¹¹ A Hon cikkét teljes terjedelemmel átvette a Figyelő is. A szerkesztő, Aigner Lajos, a cikkhez csatolt megjegyzésében egyetértését fejezi ki Szinnyi eszméjével kapcsolatban, „mert nem egyszer volt alkalmunk meggyőződni a könyvtárainkban levő hírlapok hiányosságairól; ezen baj orvoslására felhívjuk a kormány figyelmét is”.²¹²

A közzétett javaslatra való reagálás tartózkodó, vagy elutasító volt Szinnyi ismeretségi körében. Fraknoi Vilmos, az Akadémia főtitkára nem találta hazánkban kivitelezhetőnek.²¹³ A múzeumi könyvtárban Csontos János, a Magyar Könyv-Szemle szerkesztője kifejezetten ellenezte.²¹⁴ Szinnyi főnöke, az Egyetemi Könyvtár igazgatója, Szilágyi Sándor szerint valóban tenni kellene a hírlapkönyvtárak ügyében, de úgy vélte, hogy a kormány nem fog kezdeményezni semmit sem.²¹⁵

A „Hírlap a Hírlapokról” terve

Az érdektelenség láttán Szinnyi merész vállalkozásra szánta el magát! A hírlapok, a hírlapkönyvtár ügyének propagálására kétheti szaklapot kívánt megindítani Hírlap a Hírlapokról címmel. Az előfizetési felhívást - benne a lap programjával - november elejére készítette el:

Előfizetésre felhívás.

Hírlap a Hírlapokról.

Szaklap a hírlapirodalom-történet és hírlapkönyvtárak érdekében.

Száz éves nemzeti hírlapirodalmunk oly kiterjedést nyert, hogy azt figyelemmel kísérni, áttekinteni csaknem a lehetetlenséggel határos. Hogy azt ismerjük, mindenekelőtt az anyagot kell összegyűjteni és hogy ezt tehessük, az anyagot előbb jegyzékbe kell szednünk és azután feldolgoznunk.

Hazánkban eddigelé már tízezer évfolyam, vagy kötet hírlap és folyóirat jelent meg. Irodalmunk ezen jelentékeny ágának elhanyagolása nemzeti bűn; annál is inkább, mert szellemi termékeink jelentékeny része ebben van mintegy elrejtve, eltemetve.

A hírlapok megóvására, megbecsülésére és gyűjtésére, valamint az anyag feldolgozására legcélszerűbbnek tartottam oly szakközlöny megindítását, mely egyúttal repertóriumul szolgál a hírlapok használatánál.

Jelen hírlap tartalmát képezik:

1. Hírlapirodalom-történet. (Az egyes hírlapok története, valamint egyes kor hírlapjainak és szakfolyóiratainak jellemzése és a journalistikai életből vett képek, rajzok, leírások.)
2. Életrajzok. (Szerkesztők, kiadók és hírlapírók életrajzai, különös tekintettel journalistikai működésükre.)

3. Hírlap-könyvtárak. (A hírlapgyűjtést illető cikkek, a nyilvános és magán könyvtárak hírlapgyűjteményének ismertetése.)
4. Hírlapirodalmunk 1881-ben. (A megjelenő magyar és idegen nyelvű hírlapok és folyóiratok jegyzéke és statisztikája; a fővárosi három nyilvános könyvtárnak (az akadémiai, egyetemi és múzeumi) megjelölésével, a hol azok találhatóak.)
5. Hírlapirodalmunk könyvészete. (Az egyes hírlapok teljes bibliographiai leírása, a főváros három nyilvános könyvtárának megjelölésével, a hol azok teljesen vagy csonkán feltalálhatóak.)
6. Írók munkálatai. (Egyes íróknak hírlapokban és folyóiratokban megjelent cikkei az „Akadémiai Almanach” mintájára.)
7. Álnevek magyarázója. (A hírlapokban és folyóiratokban előforduló álnevek alatt rejlő írók megnevezése, a kútfők megjelölésével, melyekben azok nyilvánosságra hozattak.)
8. Repertórium. (A folyamatban levő hírlapok és folyóiratok tárgymutatója.)
9. Vegyes közlemények. (Hírlapirodalmi apróbb adomák, statisztikai közlemények sat.)
10. Kútfők: Hírlapirodalom-történetek, hírlapkönyvtárakat és hírlapgyűjtést illető önálló művek és cikkek repertórium.
11. Közvetítő. (Hírlapok eladására vagy kiegészítésére szolgáló rovat.)
12. Hírlap-, név- és helymutató, mely az év végén a hírlaphoz csatoltatik és ez által hasznos kézikönyvvé fog válni.

A „Hírlap a Hírlapokról egyelőre minden hó 15-én és utolsóján fog megjelenni nagy 8rét fél íven 16 hasábbal. Előfizetési ára félévre 2 frt, egész évre 4 frt. Ha a pártolás lehetségessé teszi, hetilappá alakul át és egyes ritkább lapok hasonmásaival és jelesb hírlapírók arczképével fog megjelenni.

Felkérem az ügy iránt érdeklődőket, és különösen a hírlapok t. szerkesztőit és kiadóit, hogy jelen vállalatomat a fenn kijelölt irányban munkálataikkal támogassák és a lapot körükben terjesszék. A megismertetés végett beküldött régibb és újabb hírlapokat, - ha a beküldő részéről más intézkedés nem történt - megőrzés végett az egyetemi könyvtárban helyezem el, ha pedig a lap egy példányban már megvan, átküldöm a nemz. múzeum vagy a m. tud. akadémia könyvtárának.

Budapest, nov. 7. 1880.
(Egyetemi Könyvtár-épület.)

Idősb Szinnyei József
szerkesztő és kiadótulajdonos²¹⁶

A program a lehető legteljesebben fogja át a hírlapokkal és folyóiratokkal kapcsolatosan elképzelhető témaköröket. Komplex egységben ígéri a sajtótörténeti, hírlapgyűjtési irodalmat, illetve annak bibliográfiáját; teret kíván adni a kurrens és retrospektív nemzeti sajtóbibliográfiának, továbbá (az Írók munkálatai című rovat) a cikcrepertóriumnak; a lelőhely feltüntetésével a három nagy fővárosi könyvtár központi hírlap- és folyóirat-katalógusa lenne; a tárgy-, név- és helymutatóval biztosítani szeretné a sajtóanyag többszemponú visszakereshetőségét.

Szinnyei az előfizetési felhívás szövegét több ismerősének is megmutatta, véleményüket tudakolva. Szilágyi Sándor tartózkodóan nyilatkozott, Fraknói Vilmos kritizálta a címét, a megjelenés gyakoriságát, és kétségeit fejezte ki a lap iránti előfizetői érdeklődéssel kapcsolatban. Azt javasolta, hogy jobb lenne a Magyar Könyv-Szemléhez csatolva kiadni. Aignerhoz is elvitte, aki tisztaban lévén egy magánvállalkozásként megjelenő lap kiadási, szerkesztési nehézségeivel, a program rövidítését indítványozta. Felvetette azt is, hogy szerencsésebb lenne, ha lapjának, a Figyelőnek részeként jelenne meg s Sinnyei csak közreműködő szerkesztőként venne részt a munkában.²¹⁷

Az ötlet ezzel tulajdonképpen hamvába holt. Sinnyei lapja, megvalósulása esetén megteremthette volna a kurrens és retrospektív nemzeti sajtóbibliográfia alapjait, elősegíthette volna későbbi korok sajtótörténeti kutatásait.

A Hírlapkönyvtár létrejötte

A képviselőház 1881-ben létrehozott egy bizottságot a Nemzeti Múzeum ügyeinek megvizsgálására. A bizottság, a könyvtár újjászervezésével kapcsolatban egyebek mellett arra tett javaslatot, hogy a könyvtár gyűjteménye osztódjék két részre: kéziratokra, valamint a könyvtárra. Az utóbbi a tényleges nyomtatványok (könyvek, hírlapok, egyéb nyomtatványok és metszetek) gyűjteménye legyen, egy könyvtárőri, négy segédőri (három könyvtárnok és egy hírlapőr), valamint két írnoki státussal. Az indoklás szerint: „Csak ily rendezés mellett tétetik lehetővé a személyzet munkakörének szakszerű és arányos beosztása, a hírlap osztály felállítása és rendezése, [...]”²¹⁸ A hírlapok vonatkozásában tehát az országgyűlés által felkért bizottság, most már konkrétabban megfogalmazva, de lényegében megismételte az 1873. évi bizottsági ajánlást! Ezúttal - mint látni fogjuk - több eredménnyel. A képviselőház 1881. május 13-án tárgyalta a jelentést, és arra utasította a kultuszminisztériumot, hogy „már az 1882. évi költségvetés szerkesztésénél a lehetőségig vegye figyelembe és a javaslatba hozott reformokat fontolóra véve, a szükséghez és körülményekhez képest intézkedjék”.²¹⁹

Szinnyei erőfeszítései a hírlapkönyvtár létrehozatala ügyében tehát nem voltak haszontalanok. A Széchényi Könyvtár 1881. június 30-ával záruló éves jelentésében már fellelhető a változás nyoma, ugyanis a nyomtatványokkal kapcsolatban Majláth Béla könyvtárőr már „hírlapi osztály”-ról beszélt, melyben „betűrendben és évszám szerint a lefolyt évben ideiglenesen felállított [!] 567 féle hírlap 3407 kötetben”.²²⁰ A következő könyvtári évben már „Hírlapi csarnok”-ról olvashatunk, amely végleges kialakításakor, a könyvek és egyéb nyomtatványok, a kéziratok és az oklevelek mellett az állomány negyedik csoportját képezhetné.²²¹

A Sinnyei és mások által felemlített hiányok pótlásáról viszont nem történt említés. Ez indíthatta Sinnyeit arra, hogy ismét lépjen az általa szorgalmazott hírlapkönyvtár ügyében. Kezdeményezésére az Egyetemi Könyvtár 1884 elején azzal a javaslattal fordult a VKM-hez, hogy a három nagy budapesti könyvtár (múzeumi, egyetemi, akadémiai) anyagából hozzon létre a minisztérium egy hírlapkönyvtárt.²²² A miniszter, Trefort Ágoston intézkedései nyomán 1884 nyarán létrejött és megkezdte működését az Országos Hírlapkönyvtár. (Kezdetben a múzeum önálló osztálya, de 1889-től már a Széchényi Könyvtár egyik részlege volt.) Az intézmény vezetésére, a könyvtár folyóiratában, a Magyar Könyv-Szemlében csak „ismert hírlapstatistikus”-ként²²³ jellemzett idősebb Sinnyei József kapott megbízatást, aki két napi-díjas munkatárs és egy szolga segítségével látott hozzá a régebbi hírlapok összegyűjtésével, rendezésével, feldolgozásával, továbbá a kurrens gyarapodással kapcsolatos tennivalóknak.²²⁴

A hírlapkönyvtári nyilvántartó munka szempontjából újabb funkciót kaptak a Vasárnapi Újság éves sajtóbibliográfiái: 1889 első negyedévi jelentésében Szinnyi arról számolt be, hogy megindult az évenkénti növedéknapló vezetése, „melybe az 1889-ben létező hírlapok jegyzetnek, t. i. azok melyek beérkeznek és azok melyek reclamáltak. E célból készült a folyó évi hírlapkimutatás is a Vasárnapi Újságban”.²²⁵ A feldolgozó munka során az egyéb nyilvántartások, katalógusok kiegészítéseként, 1894-ben kezdődött meg egy betűrendes cédula-katalógus évenkénti készítése, mely részben a nyilvántartó naplók mutatójaként is szerepelt.²²⁶ A feldolgozó munka kiteljesedése, de legfőképpen a korábban bizonytalan időszakonként megjelenő Magyar Könyv-Szemle új folyamának megindulása is közrejátszott abban, hogy a Szinnyi által összeállított éves hírlap-bibliográfia 1895-től kezdődően átkerülhetett a Magyar Könyv-Szemle mellékletébe.

A Magyar Könyvszemle kurrens sajtóbibliográfiája

1876-1877

A Széchényi Könyvtár szakfolyóirata, a Magyar Könyv-Szemle, 1876-os indulásakor rögtön az első számában megkezdte a területi, nyelvi és tartalmi szempontú kurrens nemzeti bibliográfia közlését. A bibliográfia (az aprónyomtatványok kivételével) a dokumentumtípusok teljes körére kiterjedt, így - a többivel egy blokkban, de elkülönítve az egyéb dokumentumtípusoktól - a hírlapok és folyóiratok regisztrálása is megtörtént. A Hírlapirodalmunk 1876-ban című sajtóbibliográfia összeállítója idősebb Szinnyi József volt.²²⁷ Fraknoi Vilmos, a folyóirat szerkesztője régről ismerte Szinnyeit és munkásságát. (Tagja volt annak a bizottságnak, melyet 1873-ban az Akadémia nevezett ki a Szinnyi által szerkesztendő Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriumára ügyében.²²⁸) Amikor egyik alkalommal, 1876 januárjának elején Szinnyi meglátogatta Fraknoit a repertórium második kötetének ügyében, a beszélgetés a leendő Könyv-Szemlére terelődött. Szinnyi ekkor ajánlkozott az éves hírlapjegyzék megszerkesztésére.²²⁹ A megbízás után azonnal munkához látott. Forrásként felhasználta a Vasárnapi Újság számára készült jegyzékét, s ezt kiegészítette a múzeumi könyvtárba kötelespéldányként beérkező időszaki kiadványokkal. Mivel a vidéki nyomdák csak negyedévenként küldték be a hírlapokat,²³⁰ a magyar nyelvű vidéki anyag a folyóirat második számában került közlésre. A szerkesztés módszertani kérdéseit Fraknoival tárgyalta meg,²³¹ de találkozott Tipray Tivadarral, a kurrens bibliográfia könyvészeti részének szerkesztőjével is.²³²

Szinnyi olyan összeállítást készített a Magyar Könyv-Szemle számára, amely egységet alkotott a többi dokumentumtípus gyarapodási jegyzékével. A három részletben megjelenő, 1876. évi anyagot tartalmazó sajtóbibliográfia nem említi az összeállítás forrását, nem tesz említést a nyomdai kötelespéldányokról sem, hanem csak lapalji jegyzetben kéri fel a szerkesztőket és a kiadókat, „a netalán kimaradt lapoknak és folyóiratoknak beküldésére a Nemzeti Múzeum könyvtárába”. Az első rész a Budapesten, a második rész a vidéken megjelenő magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok jegyzékét tartalmazza, címük szerinti betűrendben, míg a harmadik rész a német nyelvűeket adja fővárosi és vidéki csoportosításban, a csoportokon belül szintén a címek betűrendjében. A melléklapok önálló tételként szerepelnek. A Magyar Könyv-Szemle kurrens könyvészetének jól átgondolt szerkesztési elveit jellemzi, hogy a könyvtárban egyébként a könyvekkel együtt kezelt folyóiratok kizárólag Szinnyi anyagában szerepelnek.

Az egyes tételek az időszaki kiadvány minden lehetséges adatalemét leírják, kötött sorrendben: cím, alcím, szerkesztő, kiadó, évfolyam, nyomda, megjelenés, méret, előfizetési ár, keletkezés. Példák a leírásokra:

magyar nyelven Budapesten

Pesti Napló. Szerk. Urváry Lajos. XXVII. évfolyam. Nyom. a kiadótulajdonos Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat nyomdájában. Megjelenik reggeli kiadása hetenkint hatszor ívrét egy íven, esti kiadása szintén hatszor félíven. Ára 24 frt. (Keletkezett 1850. márcz. 9.)

Pesti Napló (A). Közgazdasági melléklete. II. évfolyam. Megjelenik minden hó 15-én ívrét egy íven. (Keletkezett 1875-ben.)

Orvosi Hetilap. Honi s külföldi gyógyászat és kórbuvárlat közlönye. Szerk. és tulajdonos Markosovszky Lajos tr.; főmunkatárs Balogh Kálmán tr. XX. évf. Nyom. Khór és Wein könyvnyomdájában. Megjelenik vasárnap 4-rét egy és fél íven. Ára 10 frt. (Keletkezett 1857. ju. 4.)

Századok. A magyar történelmi társulat közlönye. A választmány megbízásából szerkeszti Szilágyi Sándor titkár. X. évfolyam. Nyom. az Athenaeum nyomdájában. Megjelenik 8-rét 6 íves 10 füzetben minden hó 12-én augusztus és szeptember hónapokat kivéve. Az alapító és évdíjas tagok tagdíj-illetmény fejében kapják (5 frt). Nem tagok 6 frtéért. (Keletkezett 1867. júliusban.)

magyar nyelven vidéken

Székesfehérvár és Vidéke. Társadalmi, közművelési és szépirodalmi közlöny. (Székesfehérvár.) Szerk. és kiadó tulajdonos Csitári Kálmán. IV. évfolyam. Nyomatott Szammer Imrénél. Megjelenik szerdán és szombaton kis ívrét egy íven. Ára 8 frt. [Keletkezett 1874. júl. 4-én, mint a Vértesalja és Székesfehérvári Figyelő folytatása. II. évf. 41. számmal.]

német nyelven vidéken

Neue Temesvarer Zeitung. Organ für Politik und Volkswirtschaft (Temesvár.) Szerk. Strasser Albert. IX. évf. Nyom. a kiadótulajdonos Steger Ernő nyomdájában. Megjelenik hetenként hatszor ívrét egy íven. Ára 16 frt.

Megfigyelhető a példákon, hogy a leírások láthatóan tömörítés nélkül tükrözik a fejléc érdemi szövegét, az is kitűnik, hogy a rövidítések használata nem következetes. Megállapítható, hogy Szinnyei - a Vasárnapi Újság január 23-i számában közreadott jegyzékéhez viszonyítva - egészen más leírásokat készített a márciusban meginduló Magyar Könyv-Szemle számára, nemcsak az adatsortok gyarapodása, hanem az adatelemek másféle megfogalmazása tekintetében is. (A Magyar Könyv-Szemle sajtóbibliográfiai tételeinek leírási mintája elsősorban az Aigner által kiadott Magyar Könyvészet című havilap (Szinnyei által készített) 1869. évi sajtóbibliográfiájában keresendő.)

Érdeemes kitérni a cím besorolását meghatározó rendszó kiválasztásának kérdésére. A Széchényi Könyvtár, a müncheni szakrendszer alapján történt rendezés során, a címleírások készítésekor, az ún. porosz instrukció előírásait vette figyelembe, vagyis a szerző nélküli művek esetében a leírás első rendszava a cím alanyesetben álló főneve lett, s ez határozta meg a betűrendi helyet is. (Ha nem is következetesen, de ezt alkalmazta a Magyar Könyv-Szemle kurrens könyvbibliográfiája is.) Szinnyeinek viszont az volt a véleménye, hogy a hírlapok és

folyóiratok teljes címét kell rendszónak tekinteni,²³³ és - hasonlóan korábbi sajtóbibliográfiáihoz - jelenleg is az általa helyesnek tartott megoldást választotta.

Míg az ugyanekkor megjelenő kurrens könyvbibliográfia a hazai nem magyar nyelvű irodalom teljes körére kiterjedt, addig a sajtóbibliográfia ebből a körből, csak a német nyelvűeket közölte, ebben tehát a teljességre törekvés csorbát szenvedett. (Szinnyeinek a Vasárnapi Újság számára készített statisztikája szerint 1876 elején a 240 magyar és a 71 német nyelvűn kívül, a szláv nyelveken 30, román nyelven 12, héber (valójában jiddis), illetve olasz nyelven 1-1 időszaki kiadvány jelent meg.²³⁴) Nem szűnt meg a párhuzamosság: a Vasárnapi Újság 1877 elején továbbra is közzétette Szinnyei újdonságértékű sajtóbibliográfiáját. Feltehetően ez is közrejátszott abban, hogy a Budapesten kiadott magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok szintén Szinnyei által összeállított jegyzékének a Magyar Könyv-Szemle 1877. évi első számában történt megjelentetése után, indoklás nélkül megszakadt a kurrens sajtóbibliográfia folyama. A bibliográfiai folyóirat csak 18 év múlva vállalta fel újra a kurrens sajtóbibliográfia ügyét.

1895-1913

Amikor az 1890-es évek elején egyre pontatlanabbul megjelenő Magyar Könyv-Szemle új folyamának megindítására és szerkesztésére 1893-ban Schönherr Gyula múzeumi könyvtári segédőr kapott megbízatást, a múzeum igazgatója előzetes vélemény kért a levéltár Fejérpataky Lászlótól, a levéltár vezetőjétől és idősebb Szinnyei Józseftől a folyóirat szerkesztési elveivel kapcsolatban. Érdekes, hogy Szinnyei, aki a hírlapkönyvtár vezetése mellett ekkor a könyvtár vezetésének feladatait is ellátta, az általa javasolt programban nem tett említést a kurrens sajtóbibliográfia lehetséges átvételéről.²³⁵ A Magyar Könyv-Szemle új folyama bár elhagyta a Magyarországi könyvészet című, korábbi mellékletét, de Schönherr, az új szerkesztési elveket ismertető írásában azt a reményét fejezte ki, hogy a folyóiratnak lesz még lehetősége arra, „hogy az évi gyarapodás pontos jegyzékének kiadásával más alakban pótolhassa az elmaradt könyvészeti rovatot”.²³⁶ Ha a könyvészet nem is, de a kurrens sajtóbibliográfia közreadása 1895-ben, a folyóirat mellékleteként, megkezdődött.

Amikor a Vasárnapi Újság beszüntette a évi hírlapirodalom jegyzékének közzétételét Szinnyei igen elkeseredett, s az is megfordult fejében, hogy végleg abbahagyja a kurrens sajtóbibliográfiával való foglalkozást. Titokban azonban reménykedett, hogy az olvasóközönség majd igényelni fogja a jegyzéket, s ezért folytatta az anyag szerkesztését.²³⁷ Munkamódszere általában a következő volt: a Vasárnapi Újság előző évi hírlapirodalmi jegyzékének hasábkivágatait egy keménytáblás füzetbe ragasztotta be úgy, hogy a lapon elegendő hely maradjon a kiegészítéseknek, javításoknak. (Amit lehetett azt az alapszövegen javított.)²³⁸ Amikor munkahelyén, a Széchényi Könyvtárban az újonnan beérkező hírlapokat beírta a szerzeményi naplóba, egyúttal elvégezte a keménytáblás füzetében is a szükséges módosításokat. 1895 februárjának közepén éppen egy ilyen alkalommal ment be hozzá Schönherr, s látva a készülő hírlapjegyzéket, felajánlotta a Magyar Könyv-Szemlében való megjelentetését.²³⁹

Szinnyei örömmel fogadta a lehetőséget, s azonos címmel, változatlan tartalommal és formában helyezte át a Magyar Könyv-Szemlébe az 1895. évi sajtóbibliográfiát.²⁴⁰ A lapalji megjegyzésben utalás található az előzményre, minden különösebb magyarázkodás nélkül: „Ez összeállítás, mely 1894-ig a Vasárnapi Újságban jelent meg, a folyó évtől kezdve a Magyar Könyv-Szemle rendes mellékletét fogja képezni.” A gyűjtőkör most is csak a magyar nyelvű kiadványokra terjedt ki, s nem változtak a megszokott szakcsoportok sem: I. Politikai napilapok, II. Politikai hetilapok, III. Vegyes tartalmú képes hetilapok, IV. Egyházi és iskolai lapok, V. Szépirodalmi és vegyes tartalmú lapok, VI. Humorisztikus lapok, VII. Szaklapok, VIII. Vidéki lapok (nem politikai tartalommal), IX. Hirdetési lapok, X. Folyóiratok, XI.

Vegyes melléklapok. Az egyes csoportokon belül az évfolyam számának csökkenő rendjében helyezkednek el a tételek. A kéthasábos szedéssel kinyomtatott jegyzéket - mint korábban is - az előző évben megszűnt, illetve az előző év folyamán és a tárgyév elején keletkezett lapok és folyóiratok felsorolása, továbbá Összevont átnézet címmel, a hazai magyar és nem magyar nyelvű periodikumok többszempontú statisztikai kimutatása követi.

Érdemi változás következett be 1896-ban azzal, hogy Szinnyei hagyományos bibliográfiája²⁴¹ mellett a folyóirat 2. számú mellékleteként, Az idegennyelvű hazai hírlapirodalom 1896-ban címmel²⁴² megjelent Kereszty István²⁴³ hírlapkönyvtári segédőr összeállítása is. Ezzel a kiegészítéssel a Széchényi Könyvtár gyűjtőkörével megegyező, a nyelvi mellett a területi szempontokat is figyelembe vevő kurrens nemzeti sajtóbibliográfia jött létre. Az olvasók lapalji megjegyzésként tájékoztatást kaptak arról, hogy az összeállítás a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába beérkezett kötelespéldányok alapján készült. (A kötelespéldányokra vonatkozó hivatkozás a továbbiakban rendszeresen megjelent a megjegyzés részeként.) Az idegen nyelvű anyag a Többnyelvű lapok csoportjával indul, ahol a teljesség kedvéért (csillaggal megjelölve és rövidített leírással) a Szinnyei jegyzékében is megtalálható, részben magyar kiadványok is helyet kaptak. A további csoportok az egyes nyelvek szerint alakulnak. A nyelvi csoportok a lehetőség szerint három alcsoportra bontódnak: a) Politikai tartalmúak, b) Szaklapok és vegyes tartalmúak, c) Folyóiratok. Az alcsoportokon belül szükség szerint elkülönülnek a budapesti, valamint a vidéki megjelenésűek. Maguk a tételek évfolyamuk csökkenő száma szerint rendeződnek. A nem latin betűkkel nyomtatott lapok címei írásmódjuknak megfelelő betűkkel kerültek közlésre. A következő évben Szinnyei és Kereszty összeállítása továbbra is külön-külön, de egy mellékletként, A hazai hírlapirodalom 1897-ben közös összefoglaló címmel jelent meg, s ez a cím egészen 1909-ig megmaradt. Szinnyei a kurrens sajtóbibliográfiát a szolgáltató-tájékoztató szerepén túl az intézmény s benne a Hírlapkönyvtár propagandájának is szánta. Amint 1898-ban megfogalmazta: „Nem csekély mértékben segítette elő a m. n. múzeumban levő hírlap-könyvtár használhatóságát az évenként kiadatni szokott hírlapjegyzék [...]”.²⁴⁴

A Magyar Könyvszemle - hasonlóan a Vasárnapi Újsághoz - eddig lényegében az év elején megjelenő időszak kiadványokat figyelembe vevő, mintegy perspektivikus sajtóbibliográfiát közölt, az év közbeni változásokról a következő évi jegyzékben tájékoztatva az érdeklődőket. A kötelespéldányokról szóló, 1897. évi XLI. tc. rendelkezései jelentős változást idézett elő a lapok nyomdai beküldésének idejében, ebből adódóan a feldolgozás folyamatában. Szinnyeiéknek így nem állt módjukban elkészíteni és az 1898. évi folyam szokásos mellékleteként közzétenni az évi sajtóbibliográfiát, de tájékoztatták a potenciális érdeklődőket arról, hogy a hazai hírlapok és folyóiratok bibliográfiája „1899-től kezdve a folyóirat első füzeté mellékleteként, az előző év összes változásait feltüntető jegyzék alakjában fog megjelenni”.²⁴⁵

Az új kötelespéldány-törvény tehát, közvetetten bár, de megváltoztatta a kurrens sajtóbibliográfia funkcióját: a korábban perspektivikusnak mondható jegyzék ezt követően a tárgyév teljes tartamára vonatkozóan regisztrálta a periodikumokat, s egyben informált azok esetleges év közben előfordult változásáról. Egyéb változások is tapasztalhatók az 1898. tárgyévi anyagban: a nyomtatványi osztályon napijas gyakornokként tevékenykedő Kováts László²⁴⁶ szerkesztésében önálló, harmadik részként jelentkezett a Folyóiratok című összeállítás, s ezáltal idősebb Szinnyei József: A magyar hírlapirodalom, illetve Kereszty István: A hazai nem-magyar nyelvű hírlapirodalom című első és második rész valóban már csak a hírlapokat tartalmazta. (A hírlaptár gyűjtőköri elhatárolásának megfelelően az egy hónapban többször megjelenő periodikumot tekintették hírlapnak, függetlenül tartalmától és formájától; a folyóiratokat továbbra is a Nyomtatványi osztály kezelte.) A hírlapok két csoportjának (a folyóiratok kiemelését nem számítva) lényegében ugyanaz maradt a felépítése mint korábban.

A folyóiratok rendje a második rész szerkezetéből származtatható: a magyar nyelvű, a többnyelvű, és az egyes nem magyar nyelvű csoportok további bontása a budapesti, illetve vidéki megjelenés alapján történt. Ezekben az alapegységekben viszont - eltérően az eddigiektől - már nem az évfolyam időrendje, hanem a címek betűrendje határozta meg a tételek sorrendjét! Mindhárom részben megjelenik a tételekben a nyomda adatának közlése, s ez a későbbi években is a leírás adata marad. Az egyes részeket a dokumentumokra vonatkozó statisztikai Összegzés zárja, az egész végén pedig egy Függelék található, amely idősebb Szinnyei József összeállításában a magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok statisztikáját tartalmazza 1780-tól a tárgyévvel bezárólag.²⁴⁷

A fentiekben ismertetett alapszerkezet az elkövetkező években változatlan maradt, s csupán másodlagos szempontú módosításokra került sor: az 1899-es tárgyévben A hazai nem-magyar nyelvű hírlapirodalom, az 1900-as tárgyévben pedig A magyar hírlapirodalom című rész tért át a tételeknek a csoportokon belüli betűrendjére. Szerkesztőváltás történt az 1901-es tárgyévben: a folyóiratok bibliográfiájának szerkesztését a Levéltárba áthelyezett Kováts Lászlótól, a Nyomtatványok osztályához tartozó kötelespéldány iroda vezetője, Horváth Ignác²⁴⁸ vette át.

Bemutatásra mintaként kiemelve az 1904. tárgyévi irodalmat,²⁴⁹ azt láthatjuk, hogy a Szinnyei által szerkesztett első rész 943 hazai és külföldi magyar nyelvű hírlapot tartalmaz. Példa egy vidéki magyar nyelvű politikai napilap címleírására:

Nagyvárad **Napló.** (Nagyvárad.) fel. szerk. dr. Dési Géza, szerk. Fehér Dezső és Ady Endre; Nyomt. Boros Jenő. VII. évf. Ára helyben 24 kor., vidékre 28 kor.

Kereszty István összeállítása összesen 237 hazai német, horvát, szerb, román, tót (szlovák), orosz (valójában rutén), cseh, lengyel, francia, olasz, angol és héber (valójában jiddis) hírlap leírását közli. Példa egy vidéki szerb nyelvű lap leírására:

3ACTABA. (Újvidék.) Főszerk. Tomits Jása; fel. sz. Bradvarovits Konstantin. Ny. Miletits Szvetozár. XXXVIII. évf. Napilap. Ára 28 kor.

A hazai magyar, német, olasz, szerb, tót (szlovák), horvát, román, bunyevác, vend és eszperantó nyelvű folyóiratokat Horváth Ignác közölte, összesen 464 tételben. (A folyóiratokkal mindig a kötelespéldányokat átvevő iroda munkatársa foglalkozott, mivel a sajtóbibliográfia számára, a könyvekkel együtt kezelt folyóiratok elkülönítésére és feldolgozására ott nyílt lehetőség.) Egy Budapesten megjelenő magyar nyelvű folyóirat leírása így nézett ki:

Századok. A magyar történelmi társulat közlönye. Szerk. Nagy Gyula. Nyom. az Athenaeum r. társ. XXXVIII. évf. Megjelenik évenként 10 füzetben. Ára 12 kor. Tagok a tagdíj (10 kor.) fejében kapják.

A Magyar írók élete és munkái című, nagy műve minél előbbi befejezése érdekében idősebb Szinnyei József, 1905 áprilisától felmentést kapott a Hírlapkönyvtár hivatalos teendőinek ellátása alól; így az 1905. és az 1906. évi magyar nyelvű hírlapok jegyzékét Zászló János,²⁵⁰ a Hírlapkönyvtár napidíjas munkatársa állította össze. Az első évben változatlanul alkalmazta az örökölt szerkezetet, de a második évben módosítást hajtott végre: az I-VII. szakcsoport változatlan címmel és tartalommal megmaradt, de azokat a VIII. Nem politikai tartalmú lapok, IX. Hivatalos lapok, X. Hirdetési lapok, XI. Vegyes melléklapok, XII. Alkalmi lapok című szakcsoportok követték.

1906-ban közel 2 300 hazai hírlap és folyóirat jelent már meg, a sajtóbibliográfiai melléklet 109 oldalt tett ki. A terjedelem (és a költségek) csökkentése érdekében, 1907. évi anyag közlésekor érdemi módosításra került sor: az 1906. évi bibliográfiát alapnak tekintve, csak a megszűnt, illetve az új hírlapok és folyóiratok közlése történt meg, a lehetőség szerint figyelembe véve a korábbi elrendezési megoldásokat. A hírlapi anyagot Kereszty István, a folyóirat-anyagot Horváth Ignác állította össze. A megszűnt periodikumok csak rövidített leírással szerepelnek, de az újonnan indulók továbbra is teljes leírást kaptak.²⁵¹ A következő két évben az 1906-os alapról kiindulva és az azóta közzétett változásokat figyelembe véve lehetett tájékozódni az adott tárgyév periodikumairól.

Az 1910. évi vonatkozásban viszont ismét a tárgyév teljes bibliográfiáját kapjuk; visszaállt a korábbi szerkezet és minden dokumentum teljes leírást kapott. Kereszty István állította össze a magyar nyelvű és a hazai nem magyar nyelvű hírlaplapirodalmat (függelékében először jelentkezik a hazai nyomdákban, bér munkában készített külföldi lapok jegyzéke), a kötelespéldány-irodán dolgozó Fitos Vilmos²⁵² pedig a hazai folyóiratok jegyzékét készítette el. Fejezetenként továbbra is megkapjuk a hírlapok, illetve a folyóiratok tárgyévre vonatkozó, többszemponút statisztikai kimutatását, a bibliográfia függelékeként pedig idősebb Szinnyei József összeállítása nyomán - ugyanúgy, mint eddig - a magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok 1780-tól kezdődő statisztikája található. Változott és ez által pontosabb lett a kurrens sajtóbibliográfiai melléklet címe, mivel „A hazai hírlapirodalom” helyett „A hazai időszaki sajtó” megnevezést tüntette föl.²⁵³

A Magyar Könyvszemle 1912 és 1914 között megjelenő sajtóbibliográfiai mellékleteiben (A hazai időszaki sajtó változásai címmel) ismét csak az 1911-1913. év folyamán megszűnt, és keletkezett hírlapok és folyóiratok jegyzéke található Kereszty István, illetve Fitos Vilmos összeállításában. Ezt követően a Magyar Könyvszemle többé nem tett közzé korszakunkban kurrens nemzeti általános sajtóbibliográfiát. A dokumentumtípus kurrens nemzeti általános bibliográfiája iránti igény azonban továbbra is létezett. Amikor 1917-ben Gulyás Pál, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének előadójaként javaslatot tett a Magyar Nemzeti Múzeum keretében felállítandó Magyar Bibliográfiai Intézet létesítésére, elképzelt teendőinek felsorolásakor, 6. pontként a következő feladatot jelölte meg: „Kiadná a hazai sajtótermékek teljes évi bibliográfiáját”.²⁵⁴ Mivel Gulyás nem a könyvészet, hanem az általánosabb „sajtótermék” kifejezést használta, így az általa javasolt kiadványba a periodikumok bibliográfiáját is bele kell értenünk.

A könyvkereskedő egyesületek sajtóbibliográfiái

Bár a Vasárnapi Újság, majd a Magyar Könyvszemle éves hírlap- és folyóiratjegyzékei a dualizmus korszakában (az utolsó, háborús éveket nem számítva) betöltötték a nemzeti bibliográfia általános regisztráló, nyilvántartó s egyben tájékoztató funkcióját, mégsem tartjuk szükségtelennek röviden bemutatni azokat a könyvkereskedő egyesületi kurrens sajtóbibliográfiákat is, melyek módosíthatják, esetenként kiegészíthetik az eddig tárgyalt sajtóbibliográfiai adatait.

Az Oesterreichischer Catalog sajtóbibliográfiai vonatkozásai 1860-1870

A Verein der Oesterreichischen Buchhändler kiadásában megjelenő Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz című, tíznaponta, majd hetente megjelenő szaklap 1860-1878 között folyamatosan közzétette a birodalomban, illetve később a monarchiában kereskedelmi forgalomba kerülő új könyveket és folyóiratokat. Nyelvterületenként egy-egy könyvkereskedő

cég végezte az adatgyűjtést. A lap bibliográfiai anyagának kumulációi Oesterreichischer Catalog címmel, 1860 és 1870 közötti tárgyévekre vonatkozóan évente jelentek meg nyelvi, illetve tematikai részkötetekben. Az 1. rész a német nyelvű műveket tartalmazza, függelékben pedig a politikai hírlapok (köztük pesti, temesvári stb. német nyelvű lapok) legfontosabb adatait ismerteti. A 2. rész a cseh, szlovák, illetve a lengyel nyelvű kiadványok leírását adja, s közöttük néha-néha feltűnik egy-egy magyarországi lap is. Például az 1867. évre vonatkozó bibliográfiában.²⁵⁵

V e d e m o s t i, P e š t b u d í n s k é. Noviny pre politiku a literaturu. Odpovedný redaktor, vydavateľ a majiteľ: Mikuláš Št. Ferencík. Ročník VII. (Pest=Ofner Nachrichten. Zeitschrift für Politik und Literatur. Verantw. redakteur: Mik. St. Ferencik. 7. Jahrg.) V Budíne, Ferienčík; vychádza v utorok a piatok v týdeň v harku ve fol. a predplatná cena $\frac{1}{4}$ ročná 2 zl. 60 kr., mesíčná 90 kr.

(A 1860-as évek közepén más kurrens sajtóbibliográfiai közlés nem vonta gyűjtőkörébe a hazai nem magyar nyelvű hírlapokat!)

A katalógus 3. részeként kiadott magyar nyelvű jegyzék, - hasonlóan a német és szláv részhez - a „Tudományos átpillantás” című szakmutató után egységes betűrendben hozta a tárgyévben megjelent könyvek, hírlapok és folyóiratok tételeit, részben német nyelvű leírással. Az 1867. tárgyévi kötetben például ott található az akkor indult Századok című folyóirat is.²⁵⁶

Századok. A magyar történelmi társulat közlönye. A választmány megbízásából szerkeszti Thaly Kálmán. Első és második füzet. Pest, Ráth Mór. n 8r. 226 l. Biz. (Die Jahrhunderte.) Organ der ungarischen historischen Gesellschaft. 1. und 2. Heft.) gr. 8. (226 S.) In Comm. 3 frt.

A tárgyévben megjelenő kiadványok katalógusát a következő évre meghirdetett lapok és újságok jegyzéke követi. Címleírási példa az 1868. évre előfizethető hírlapok jegyzékéből.²⁵⁷

Hon. Szerk. és kiadó Jókai Mór. Pesten. VI. évfolyam. Erscheint täglich, mit Ausnahme der Sonn- und Feiertage. Preis ganzjährig 21 ft. Mit Abenblatt 24 ft.

A kurrens Magyar könyvészet sajtóbibliográfiája 1876-1913

Mint már említettük, a kurrens könyvkereskedelmi bibliográfia Magyar könyvészet 1876 címmel, 1877 első negyedében jelent meg először. A kötetben, a könyvészeti anyag közlése után Magyar hírlapok és folyóiratok 1877. címet viselő függelék következik, mely az 1877-ben megjelenni szándékozó magyar nyelvű periodikákat tartalmazza. Feltüntetésre került, hogy id. Szinnyei József összeállítása nyomán készült. A jegyzéket a csoportok mutatója vezeti be. A csoportosítás, kisebb módosítástól eltekintve a Szinnyei által alkalmazott tematikus rendszert követi, viszont a szakcsoportokon belül nincs Budapest és vidék alcsoport (megjegyzés tájékoztat arról, hogy ha nincs megjelölve a megjelenés helye, akkor budapesti kiadványról van szó), a besorolást pedig nem az évfolyam száma, hanem a címek betűrendje határozza meg. A leírások a Vasárnapi Újságban közölteknek felelnek meg.

A Magyar könyvészet, mely harmadik évfolyamától már a Magyar Könyvkereskedők Egylete kiadásában jelent meg, rendszeresen tartalmazta a fentiekben ismertetett függeléket. Amikor Szinnyei 1885-ben a könyvészet évfolyamainak egy-egy tiszteletpéldányát kérte az egylettől, a

választmány kézséggel teljesítette kívánságát, „annál inkább, miután a »Magyar könyvészet« szerkesztősége a Szinnyei úr által a »Vasárnapi Újság«-ban közzétenni szokott hírlapirodalmi kimutatását mindig felhasználja a »Könyvészet« céljára.”²⁵⁸ Az önálló kiadványként megjelenő éves könyvészet, a hírlapok folyóiratok közlésével kiterjesztette a Vasárnapi Újság rejtett sajtóbibliográfiájának hatókörét, de lényegében csak másodközlés volt, és szintén részben másodközlésnek számított 1894 után, a Magyar Könyvszemle mellékleteként megjelenő sajtóbibliográfia anyagának a könyvészetben való felhasználása.

Kimutatható azonban egyes tételek összehasonlításakor, hogy nem teljesen automatikus átvétel, újraközlés történt. Figyelemre méltó a szerkesztőknek az a módszere is, hogy a potenciális használók érdekeivel jobban törődve, az 1890-es években - immár a Magyar könyvkereskedők évkönyvének fejezeteként - műfaji, szakterületi szempontból részletesebb tárgyi csoportosítást alakítottak ki a magyar nyelvű időszak kiadványok számára. Az 1896. évi magyar hírlapirodalom jegyzéke például huszonöt szakcsoportot alkalmaz, a későbbiekben (például a magyar lapok 1909-re vonatkozó jegyzékénél) tizenegy fő szakcsoportot, s ezen belül együttesen 39 alcsoportot állítottak föl. (A Magyar Könyvszemle sajtóbibliográfiájának magyar nyelvű hírlapanyaga végig megmaradt a szakcsoportok kilenc és tizenkettő közötti számánál.) A Széchényi Könyvtár kurrens sajtóbibliográfiáját követve, a Magyar könyvészet függelékében a hazai nem magyar nyelvű, valamint a külföldi magyar nyelvű hírlapirodalom is megjelenik. Azokban az években pedig, amikor a Magyar Könyvszemle melléklete csak az előző évhez viszonyított változásokat tette közzé, a kereskedelmi nemzeti bibliográfia továbbra is a teljes hazai időszak irodalom kurrens bibliográfiáját adta.

A birodalmi, illetve a hazai könyvkereskedő egyesület kereskedelmi indíttatású éves könyvészeinek sajtóbibliográfiai fejezete kezdetektől fogva a Vasárnapi Újság, illetve a könyvári bázison nyugvó Magyar Könyvszemle kurrens sajtóbibliográfiája másodközléseként létezett. Gyakran felmutatott azonban önálló szerkesztői megoldásokat, kiegészítéseket. A könyvkereskedői publikálás az 1914. évre szóló időszak kiadványok jegyzékével zárult, a Magyar könyvkereskedők évkönyvének 1914-ben megjelent 24. évfolyamában.

Törekvések kurrens, általános sajtórepertórium létrehozására

Kurrens nemzeti általános cikkrepertórium a dualizmus korában nem jött létre, de az igény, egy ilyen típusú repertórium szükségességének tudata, folyamatosan kimutatható az 1860-as évek elejétől. Amikor Aigner Lajos, 1861 végén ajánlkozott a Magyar Tudományos Értekező könyvészeti rovatának szerkesztésére, eredetileg úgy tervezte, hogy a rovat „két részre fog oszlani: 1.) önálló művek (bármilyen nyelven), 2.) hírlapszemle (a hírlapokban elszórt nagyobb cikkek címei).”²⁵⁹ Elképzeléséből csak az első részt tudta megvalósítani.

1867 elején Aigner Lajos egy olyan önálló könyvészeti szakközlöny megindítását tervezte, mely - Szinnyei buzdítására - az egyes lapok tartalmát is közölte volna, s ezzel alapját teremthette volna meg egy későbbi hírlapi cikkrepertóriumnak.²⁶⁰ Az Irodalmi Értesítő első száma 1867. március 14-én meg is jelent Pesten, de mint ismeretes, nem Aigner, hanem Demjén József szerkesztésében és kiadásában. Célja szerint „egy tágasb értelemben vett magyar bibliográfiai folyóirat” kívánt lenni, s programjában „a lapokban megjelenő terjedtebb s maradandóbb becsű dolgozatok címei” elnevezésű rovat megnyitása is szerepelt.²⁶¹ Ilyen repertórium közlése azonban a második számával megszűnt Irodalmi Értesítőben meg sem kezdődött.

Aigner Lajos csak 1869-ben tudta létrehozni saját bibliográfiai havi folyóiratát, Magyar Könyvészet címmel, mely teljes jegyzékét kívánta nyújtani az újonnan megjelenő hazai, valamint a nevezetesebb külföldi nyomtatványoknak. Programjában ismét meghirdette a cikk-repertóriumot: harmadik pontként „a magyar hírlapokban szétszórva megjelenő **maradandóbb becsű cikkek** összeállítása” is céljai közé sorolódott.²⁶² Az ígért repertóriumot nem tudta megvalósítani, s ennek okaként „úgy a t. c. közönség, mint a könyvárus urak” remélt számú előfizetésének elmaradását nevezte meg, minek következtében nem vált lehetővé elegendő lapterjedelem kialakítása.²⁶³

A megjelenő hírlapok, folyóiratok folyamatos, teljes körű áttekintésének szinte lehetetlensége, valamint a feltárás elveinek kidolgozatlansága miatt, egy általános repertórium készítése fáradságos, sok időt igénylő és viszonylag kevés tudományos elismerést eredményező tevékenység lett volna. Talán ez is közrejátszott abban, hogy a Márki Sándor által szerkesztett, 1874-75-ben a budapesti Kókai könyvkereskedés által kiadott Irodalmi Értesítő című havi könyvészeti szaklap, bemutatkozásakor - felsorolva megvalósítandó céljait - jelezte azt is, hogy a hazai nem magyar nyelvű munkákról, a hírlapokról „s a lapokban elszórva megjelenő nagyobb cikkekről, térszűke s egyéb kedvetlen körülmény miatt, ezúttal még nem közölhetünk kimutatásokat”.²⁶⁴ A hazai nem magyar nyelvű irodalom rovata a későbbiekben jelentkezett, de a sajtóbibliográfia, továbbá a cikcrepertórium közlése nem indult meg.

Idősebb Szinnyi József 1880-ban, a Hírlap a Hírlapokról címmel elképzelt lapjában is tervbe vette kurrens sajtórepertórium szerepeltetését a program 6. pontjában: „Írók munkálatai. (Egyes íróknak hírlapokban és folyóiratokban megjelent cikkei az „Akadémiai Almanach” mintájára.)”²⁶⁵

Egy erőtlen próbálkozásról számolhatunk még be. Budapest-Székesfehérvár megjelenési hellyel, Bayer Ferenc és Clair Vilmos szerkesztésében, 1885 januárjában jelentkezett a Társalgó című, irodalmi és művészeti hetilap. A vasárnaponként megjelenő lap azt ígérte előfizetőinek, hogy többek között figyelemmel fogja kísérni „hazai irodalmunk minden mozzanatát, termékeit”.²⁶⁶ Valószínűleg az Országos Hírlapkönyvtár előző évi létrejötte is inspirálhatta Bayer Ferencet²⁶⁷ akkor, amikor 1885. február 23-án levélben fordult a Nemzeti Múzeum igazgatójához. A következőket kérte: „Míg a külföldi szaklapok rendelkezésemre állanak, s azok tartalomjegyzékét hétről-hétre közölhetném, - addig fájdalommal kell bevallanom, hogy hazai tudományos folyóiratainkkal nem úgy állok. Pedig mai műveltségünknek első kelléke az általános tájékozottság. És mivel a nemzeti Múzeum valamennyi magyarországi lap- s folyóiratról kap tiszteletpéldányt, - esedezem: méltóztassék a »Társalgó«-t hivatalában azon kegyes intézkedésével támogatnia, hogy a n. Múzeumból hétről-hétre valamennyi magyar nyelvű általános irodalmi és kizárólag szaklapok és folyóiratok tartalomjegyzékét közlés végett mindenkoron csütörtök estig megkaphassam. Igaz, egyelőre legalább, még nem ajánlhatok egy illető múzeumi tisztviselőnek e reá nézve talán fáradságos munkáért tiszteletdíjat; de tudni fogom kötelességem amint lapom megerősödik.” A kérésre február 29-én Majláth Béla könyvtárőr válaszolt. Sajnálattal tájékoztatta a szerkesztőt arról, hogy az igazgató nem tud eleget tenni kérésének „miután a múzeumi tisztviselők bőven elvannak látva hivatalos teendőikkel, de más különben is magány szolgálatok teljesítésére épen a múzeum érdekében nem szoríthatja tisztviselőit a hivatalos órák alatt, sőt azt tennie egy múzeumi tisztviselőnek nem szabad, [...] Ha tehát t. uraságod ez irányban a könyvtári tisztviselők valamelyikét foglalkoztatni óhajtja, szíveskedjék azokkal magány úton érintkezni és egyezkedni.”²⁶⁸ Egyezkedésnek nincs írásos nyoma, a lap, nyolc szám megjelenése után megszűnt.²⁶⁹

A hírlapok cikkeinek folyamatos figyeléséből és feldolgozásából származható előnyök nem voltak ismeretlenek a Széchényi Könyvtár vezetői előtt. A könyvtár 1894-ben megrendelte a Párizsban székelő Argus de la Presse cégtől Kossuth Lajosról a lapokban megjelent nekrológokat. A gyűjtés eredményeként 202 (afrikai, angol, bolgár, dán, észak-amerikai, finn, francia, hollandi, németbirodalmi, portugál, spanyol, svájci, svéd) lap 316 cikke érkezett meg. Az eredményes szolgáltatás „azt az eszmét adta az igazgatóságnak, hogy a jövőben ez életrevaló vállalat közvetítésével kiváló figyelmet fog fordítani a világsajtóban megjelenő hazai érdekű hírlapközlemények összegyűjtésére”.²⁷⁰

A hazai sajtó ilyen jellegű feltárásáról nincs híradás. A Magyar Könyvszemle sem, de más orgánus sem vállalkozott kurrens nemzeti általános cikkrepertórium készíttetésére és közzétételére, így korszakunkban e bibliográfiai műfaj hiányzik. Rendszeresen jelentkezett viszont egyes szakfolyóiratokban a periodikum tematikának megfelelő kurrens nemzeti szakrepertórium. Ezek egyike volt például a Századok című folyóirat 1884 januárjában induló Történeti repertórium, mely első közlésének bevezetésében így indokolta szükségességét: „Hazai hírlapjainkban szétszórva jelennek meg történeti dolgozatok. De hírlapok a fővárosban és vidéken oly nagy számban jelennek meg, hogy azokat mind senki sem képes figyelemmel kísérni, s így könnyen megtörténhetik, hogy egyik másik szaktudósnak figyelmét olyan cikk is elkerüli, melyről szeretett volna tudomást szerezni. Épen azért alkalmoszerűnek tartottuk, hogy most, midőn az 1880 előtt megjelent hírlapok repertóriumát az Akadémia sajtó alá adta, mi is rovatot nyissunk, mely a most folyó hírlapok historiai cikkeit felemlítse. A szakember, ki az Akadémia számára e fáradságos munkát végezte, id. Szinnyi J. úr volt szíves az összeállítás munkáját elvégezni.”²⁷¹ A hírlapok szakrepertórium mellett a Századok természetesen a folyóiratok történeti irányú szemléjét is közzétette.

Az általános repertórium szükséges volta nem halványult el a szakrepertóriumok megjelenésével. Az 1890-es éve végén a brüsszeli Institut Internationale de Bibliografie létrejöttének nyomán egy magyar bibliográfiai társaság létrehozásának eszméje vetődött fel. A kezdeményezésben jelentős szerepe volt a Széchényi Könyvtárnak. Fő programként a teljes nemzeti bibliográfia létrehozásának támogatását, a feladatok elvégzésére céljából pedig egy központi bibliográfiai hivatal szervezését képzelte el a társaság megalakításán tevékenykedő gróf Teleki Sándor országgyűlési képviselő, Fejérfataky László egyetemi tanár, a múzeumi könyvtár vezetője és Schönherr Gyula akadémikus, a múzeumi könyvtár levéltárnoka, a Magyar Könyvszemle szerkesztője.²⁷²

A társaság nem alakult meg, a teljes nemzeti bibliográfia ügyének nem lett intézményes társadalmi képviselője. Magánkezdeményezés fordította ismét a közvélemény figyelmét a teljes bibliográfia, s azon belül a cikkrepertórium hiányára. Váradi Ödönnek, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztályához egy évenkénti repertórium és bibliográfia érdekében, 1900-ban benyújtott indítványa érintette ismét e témát. Nézete szerint, ahhoz, hogy idősebb Szinnyi József „érdemes működése folytán” berendezett múzeumi hírlapkönyvtár igazán megfelelhessen rendeltetésének, szükség volna egy évenként kiadandó repertóriumra, „amelyben a magyarországi hírlapirodalom és folyóiratok egy-egy évi folyamának anyaga a tudomány minden egyes szakjának szempontjából feldolgozva volna”. A repertóriumokat közlő folyóiratok ugyanis nem merítik ki a tudománysszakok teljességét. Váradi tisztában volt az általa javasolt munka nagyságával, tudta, hogy többek közreműködésével lehetne csak a hírlapok összességének feldolgozását elvégeztetni. A költséges vállalkozás megjelentetéséhez az Akadémiának lenne csak megfelelő „erkölcsi súlya és tekintélye”, valamint anyagi eszköze, ezért Váradi azt indítványozta, hogy a „nagytekintetű” testület adassa ki minden évben az előző év hírlapanyagát „kimerítően” feldolgozó repertóriumot.²⁷³ A Benedek Elek által szerkesztett Magyar Kritika - lekötölve az „igen talpraesett

indítványt”, a következőket fűzi hozzá: „Természetesen az indítványt ad acta fogják tenni. Mert az Akadémiának - szegénynek - nincs pénze.”²⁷⁴

Benedek Eleknek igaza volt. Esztegár László, a Széchényi Könyvtár segédőre 1901-ben, a Magyar Könyvszemlében lehangoltságának adott kifejezést: „Talán soha sem beszéltünk annyit a bibliográfia fontosságáról, mint az utóbbi években. Ismerjük a külföldi mozgalmakat is. S még sem történik semmi, hogy kellően működő gépezet jöjjön létre, mely évről-évre létrehozza sajtó-termelésünk pontos bibliográfiáját.” Ez a gépezet, a már évekkel korábban elképzelt magyar bibliográfiai intézet volna, melyben meg lehetne oldani - egyéb fontos bibliográfiai feladatok mellett - „a hírlapok repertoriumának problémáját is. [...] Végre is a bibliográfia a nemzeti kulturmunka egyik legnevezetesebb részének tükré, beszámolója.”²⁷⁵

Esztegárhoz hasonló nézeteket vallott 1903-ban Gyalui Farkas is, aki a kolozsvári egyetemen a könyvtári tudományok magántanára volt: „Nem szabad már tovább késnie a hazai folyóiratok és lapok rendszeres, hetenként, vagy legalább havonként megjelenő bőséges repertoriumának [...]” A retrospektív, illetve a kurrens nemzeti bibliográfiák folyamatos szerkesztésére véleménye szerint is „egy létesítendő magyar bibliográfiai intézet” lenne a legalkalmasabb.²⁷⁶

Gulyás Pál, még az Országos Széchényi Könyvtár őreként - kifejtve egy magyar tudományos könyvészet eszméjét - 1912-ben így vélekedett a bibliográfiáról: „Nélküle a legkiválóbb elme, a legélesebb szemű megfigyelő is ép oly tehetetlen, mint az iránytűjétől megfosztott hajós a nyílt tengeren: egyetlen biztos lépést sem tehet s ha mégis tovább merészkedik, soha nem tudja, hogy előre halad-e, vagy pedig járt úton hanykolódik.” Megállapítja, hogy híjával vagyunk az „évi tudományos könyvtermés és folyóiratcikkek egyetemét feldolgozó kurrens bibliográfiának”. Az általa javasolt kurrens magyar tudományos könyvészet gyűjtőkörébe a folyóiratokban megjelent eredeti tudományos cikkek bibliográfiai feldolgozását is beleértette, mellőzendőnek szánta azonban a napilapok és a nem tudományos jellegű hetilapok ismeretterjesztő tárcáit. A cédulaformában megvalósítandó szolgáltatás munka-menetét hollandiai minta nyomán ismerteti, példát hozva többek között a folyóiratcikkek címleírására. Úgy gondolta, hogy tervének megvalósítására „elsősorban a M. N: Múzeum Országos Széchényi Könyvtára volna hivatott”.²⁷⁷

A kurrens hírlap-repertorium hiányának felpanaszolása történt meg több oldalról is a következő évben, a könyvtári szaksajtóban. A könyvkereskedők lapja, a Corvina hasábjain a kurrens könyvészet lehetséges reformjával kapcsolatban, 1913 júniusában kialakult vitához szólott hozzá a Könyvtári Szemlében egy Bibliográfus álnevű szerző. Kitért a kurrens hírlap-repertorium kérdésére is: „Id. Szinnyey [sic!] József hírlaprepertórium [sic!] régen megrekedt s azóta haszontalan massa a Múzeum hírlapkönyvtárában felhalmozott hírlapanyag. Egy hírlapkönyvtár repertorium nélkül annyi, mint egy könyvtár katalógus nélkül. A mit e téren egyes szakfolyóiratok produkálnak, a tárgyuk körébe eső folyóiratcikkek közlésével, meg sem közelítheti egy hírlaprepertorium szolgálatait. [...] Váradi Ödön indítványának benyújtása óta ebben a kérdésben mi sem történt.”²⁷⁸

Kóhalmi Béla, a Könyvtári Szemle szerkesztője, a Fővárosi Könyvtár munkatársa, folyóiratának hasábjain, majd önálló kiadványban is elemezte nemzeti bibliográfiánk fogyatékoságait. A retrospektív ciklusok kiegészítésével, valamint a kurrens könyvészet megreformálásával foglalkozva, érdekes módon nem terjedt ki figyelme a kurrens cikkreptorium hiányára, bár megállapítja azt is, hogy a mai folyóirat-irodalom „egyjelentőségű a könyvirodalommal, mert újabb tudományos vagy gyakorlati eredményekről sokszor csakis innen vehetünk tudomást.” A repertoriummal kapcsolatos teendők során azonban inkább retrospektív irányba tekint csak,

amikor így fogalmaz: „szélesebb alapon kell folytatni és kiegészíteni a Szinnyei-féle hírlaprepertóriumot, mely 1874-ben, illetőleg 1880-ban lezárult.”²⁷⁹

Gulyás Pálnak, az 1917-ben tett - korábban a sajtóbibliográfiák kapcsán ismertetett - javaslatában, a Magyar Nemzeti Múzeum keretében létesítendő, és az Országos Széchényi Könyvtárral szoros kapcsolatban álló Magyar Bibliografiai Intézet feladatai között az 5. pont szerint az intézet: „Elkészítené és kinyomtatná a hazai folyóiratok egyetemes repertoriumát”. (Mint korábban láthattuk, Gulyás nem tekintette tudományos értékűnek a hírlapok közleményeit.) Az elképzelt intézet által készítendő általános katalógusok egy központi közkönyvtári lelőhelyjegyzéket, a retrospektív nemzeti bibliográfiák kiegészítését, kurrens általános cikkreperitóriumot és a hazai sajtótermékek teljességének kurrens bibliográfiáját eredményezték volna.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa átiratban kérte a Magyar Nemzeti Múzeumot, hogy nyilvánítson véleményt a Gulyás Pál által készített tervről. A múzeum igazgatójának kérésére a könyvtár véleményét Melich János megbízott igazgató fogalmazta meg. Úgy gondolta, hogy hálával és köszönettel kell fogadni a Tanács átiratát, mivel ez alkalmat nyújt arra, hogy az Országos Széchényi Könyvtár egyrészt ismertethesse legújabb fejlesztéseit, másrészt újra előadhassa a már régóta tervbe vett, és a vallás- és közoktatásügyi miniszternek korábban már beterjesztett fejlesztési terveit, melyek „helyiség-, személyzet- és pénzhiány” miatt eddig nem valósulhattak meg. A kurrens és retrospektív nemzeti bibliográfiai feladatokkal kapcsolatban a következő az álláspontja: „Ezeket a munkálatokat csakis az Orsz. Széchényi-Könyvtár kebelében, a köteles példányok átvételére rendezett helyiség kibővítésével kapcsolatban lehet megoldani. A Könyvtár keretén kívül, [...] ezt sem hivatali (technikai, hatásköri), sem tudományi tekintetben jól megoldani nem lehet.”²⁸⁰ A véleményes javaslat csak a Tanács átiratának tartalmi összefoglalásában tesz említést a folyóiratcikkek tudományos repertóriumának megszerkesztéséről. Azzal az állásfoglalással azonban, hogy a magyarországi és magyar szerzőktől származó szellemi termékek tudományos bibliográfiájának elkészítésére csakis az Országos Széchényi Könyvtár keretén belül megvalósuló szervezet alkalmas, a könyvtár vezetése hitet tett a mellett, hogy a nemzeti általános bibliográfia szerkesztése (benne a kurrens sajtóbibliográfiával és a cikkreperitóriummal) kizárólag a nemzeti könyvtár feladatköre lehet.

Összegezés

A dualizmus több mint fél évszázadát áttekintve azt kell megállapítanunk, hogy a Nemzeti Múzeum szervezetében működő Széchényi Könyvtár csak viszonylag rövid ideig volt képes megvalósítani a könyvek, térképek és zeneművek kurrens nemzeti általános bibliográfiájának elkészítését és közreadását, a hírlapok és folyóiratok vonatkozásában viszont 1895-től szinte egészen a korszak végéig gazdája tudott lenni azok kurrens nemzeti bibliográfiájának. Az, hogy ez a feladat az intézmény kötelezettsége, a könyvtár vezetői közül elsőként Fraknói Vilmos fogalmazta meg. Az ő kezdeményezésére valósult meg 16 éven keresztül - 1876-tól a Magyar Könyv-Szemlében, 1878-tól pedig ugyanezen folyóirat Magyarországi Könyvészet című mellékletében - a Magyarországon megjelent bármely nyelvű könyvek, térképek és zeneművek, illetve a magyar nyelvű és magyar vonatkozású külföldi munkák leírásait tartalmazó kurrens nemzeti bibliográfia Tipray Tivadar, valamint Horváth Ignác szerkesztésében. Fraknói utódai is magukénak vallották azt az elvet, hogy a tudományos igényeknek megfelelő, a lehetséges teljességet megközelítő kurrens könyvészet csakis a Széchényi Könyvtár keretében, a kötelezpéldány-szolgáltatásra támaszkodva valósítható meg. Forrásaink azt bizonyítják, hogy a kötelezpéldányokról szóló, 1897. évi XLI. tc. hatályba lépését követően, Fejérfataky László utasítására megkezdődött és hosszú évekig folyt a bibliográfiai céduák készítése egy tervezett, de meg nem valósult kurrens könyvészet számára.

A tudományos körök hiába foglalmazták meg korszakunkban többször is a nemzet kulturális igényeként a korszerű, minden dokumentumtípusra kiterjedő, kurrens nemzeti általános bibliográfia szükséges voltát, a kulturális kormányzat nem biztosította a Széchényi Könyvtár számára az ehhez szükséges feltételeket. Nem tudott létrejönni sem a bibliográfiai munkálatokat támogatni és összehangolni szándékozó Magyar Bibliográfiai Társaság, sem az Esztégár László, illetve Gulyás Pál által szorgalmazott Magyar Bibliográfiai Intézet, amelynek feladatkörébe tartozhatott volna a kurrens nemzeti bibliográfia gondozása is. Hiába voltak külföldi és hazai bibliográfiai minták, szervező erő és állandó bibliográfiai műhely hiányában a gyűjtőkori, a szerkezeti és a formai problémákra nem születtek követendő értékű javaslatok és egységesítő módszertani megoldások. A bemutatott könyvészetek és a közölt példák jól illusztrálhatják a sokszínűséget, mely az azonos műfajú és azonos célú bibliográfiák esetében nem gazdagították, hanem inkább rontották a felhasználás lehetőségeit.

A korszak nagyobbik hányadában az újonnan megjelenő irodalomra irányuló tájékoztatást - a teljesség vonatkozásában korlátozott formában - a szakfolyóiratok bibliográfiai rovatai, illetve a könyvkereskedői kurrens könyvészetek látták el; az utóbbiak gyakorta meg nem valósítható nemzeti bibliográfiai célokat tűzve ki maguk elé. (Érdemesnek tartjuk kiemelni Aigner Lajos személyét, aki a múlt század hatvanas, hetvenes éveiben kezdeményező szerepet töltött be a könyvkereskedői kurrens bibliográfia műfajának területén. Hasonlóan figyelemre méltó - különösen módszertani szempontból - Márki Sándor, valamint Köhalmi Béla és Pikler Blanka, sajnos csak viszonylag rövid ideig tartó szerkesztői tevékenysége.)

A kurrens nemzeti bibliográfia dualizmus kori története a könyvek, térképek és zeneművek vonatkozásában bár nem mutatott fel huzamosabb ideig fennálló, s egyben bibliográfia-módszertani szempontból kiemelkedő teljesítményt, a kurrens nemzeti könyvészeti célokat maguk elé kitűző vállalkozások, a kurrens nemzeti bibliográfia érdekeit is programjukba foglaló kezdeményezések és törekvések értékesíthető tapasztalatokat biztosítottak a következő korok kurrens bibliográfiai munkálatai számára.

A hírlapok és a folyóiratok vonatkozásában viszont elmondható, hogy a létükről való tájékozódás igénye korszakunkban - az utolsó, háborús éveket kivéve - végig életben tartotta az időszaki kiadványok kurrens nemzeti általános bibliográfiáját. Megvalósításában és folyamatos közzétételében kezdetben jelentős szerepet vállalt a nagyközönség széles rétegeiben kedvelt Vasárnapi Újság, mely 1861-1894 között helyet adott e bibliográfiai műfajnak.

A Magyar Könyvszemlében, az 1876-ban megindult kurrens nemzeti bibliográfia részeként jelentkező sajtóbibliográfia a következő évvel megszűnt, nem folytatódott. A Széchényi Könyvtár azonban 1895-től - a Magyar Könyvszemle mellékleteiben - ismét gazdája lett a hírlapok és folyóiratok kurrens nemzeti általános bibliográfiájának, egészen az első világháború kitöréséig.

A Hírlapkönyvtár megalakításának szorgalmazója, idősebb Szinnyi József meghatározó személyisége volt a hazai kurrens sajtóbibliográfiai munkálatoknak. Aigner Lajos felkérésére 1869-ben kapcsolódott be a kurrens sajtóbibliográfia szerkesztésébe a Magyar Könyvészet című havilap hírlapirodalmi rovatában megjelent összeállításával. Ez irányú bibliográfiai tevékenységét folytatta 1870-től a Vasárnapi Újságban, majd 1895-től a Magyar Könyvszemlében. A Hírlapkönyvtár vezetőjeként a gyűjtemény-kiegészítő, a szolgáltató-tájékoztató funkció mellett a propaganda szerepére is tudatosan alkalmazta a kurrens bibliográfiát. Az Országos Széchényi Könyvtárban idősebb Szinnyi Józsefen kívül Kereszty István, Kováts László, Horváth Ignác, Fitos Vilmos és Zászló János működött közre a kurrens sajtóbibliográfia szerkesztésében.

A Vasárnapi Újságban még rejtett bibliográfiaként megbúvó jegyzékek 1895-től a Magyar Könyvszemle mellékleteként önállóan is megvásárolhatók voltak. A kezdetben perspektivikus jegyzékek (melyek csak a következő évben jelezheték az évközben előforduló változásokat), 1899-től váltak a tárgyévben kiadott időszaki kiadványokat utólag számba vevő bibliográfiává. A szakrendszer túl nem adott ugyan lehetőséget többszempontú visszakeresésre ezek az összeállítások, de teljesítették a kurrens nemzeti sajtóbibliográfia informáló, a kiadványok teljességét évente számba vevő s egyben reprezentatív funkcióját.

A hazai könyvkereskedők közül Aigner Lajos a kurrens nemzeti sajtóbibliográfiák ügyében is kiemelkedően aktív szerepet játszott. Módszertani szempontból figyelemre méltó megoldásai sajnos rövid életű időszaki kiadványokban jelentkeztek, s így csak árnyalhatják a korszak sajtóbibliográfiájáról kialakítható képet. Demjén József Irodalmi Értesítőjének hírlap- és folyóiratjegyzéke, Aigner Lajos Magyar Könyvészetében Szinnyi hírlapirodalmi rovata, önálló gyűjtőmunka eredménye volt, ellenben a könyvkereskedő egyesületi éves Magyar Könyvészet függelékeként 1876-1914 között megjelent sajtóbibliográfia, lényegét tekintve csak másodközlésnek számított.

A tárgyalt időszakban folyamatosan kimutatható egy általános cikcrepertórium iránti, a tudományos tájékozódás szükségességének érveivel megalapozott igény. E munkálatok elvégzését is - egyéb kurrens és retrospektív nemzeti bibliográfiai feladatok ellátásával együtt - többen egy némileg önálló intézményként megalapítandó magyar bibliográfiai intézet keretében vélték lehetségesnek.

A javaslatként több alkalommal fölmerült teljes körű kurrens nemzeti bibliográfiai munkálatok folyamatos elvégzését az Országos Széchényi Könyvtár, a feladatnak megfelelő költségvetési támogatás és létszámfejlesztés elmaradása, valamint a helyhiány következtében nem volt képes megoldani a dualizmus időszakának egészében. Az intézmény vezetése azonban minden lehetséges alkalommal kifejtette azt az álláspontját, mely szerint a szükséges feltételek megteremtését követően, a komplett nemzeti bibliográfia létrehozása és gondozása

(beleértve a kurrens általános nemzeti bibliográfia teljes körét is) az Országos Széchényi Könyvtár keretében, a kötelezpéldányokra alapozva kellene, hogy megvalósuljon. Nemzeti könyvtárunk alapfeladatai közé tartozó bibliográfiai számbavétel kurrens közzétételére - egységben szemlélve a monografikus és az időszaki kiadványokat - majd csak a következő történelmi korszak teremti meg a lehetőséget.

JEGYZETEK

-
- ¹ Lónyay Menyhért: Közügyeinkről. Bp. 1873. p. 1. (*Idézi: Magyarország története tíz kötetben. Szerk. biz. vez. Pach Zsigmond Pál. 6. Magyarország története. 1848-1890. Főszerk. Kovács Endre. 2. köt. Bp. : Akad. K., 1979.*)
- ² Szentmihályi János: A magyar és a magyar vonatkozású irodalom regisztrálásának, a nemzeti bibliográfia kialakulásának indítékai. Kandidátusi értekezés. Magyar Tudományos Akadémia. Bp. 1973. fol. 35-36. Kézirat.
- ³ Berlász Jenő: Az Országos Széchényi Könyvtár története. 1802-1867. Bp. : OSZK, 1981. p. 46.
- ⁴ Somkuti Gabriella: Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye. *In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1970-1971. Fel. szerk. Németh Mária. Bp. 1973. p. 175-199.*
- ⁵ Berlász Jenő i. m. (3. jegyz.) p. 472-473.
- ⁶ A kiegyezéstől a XX. század első évtizedének végéig az 1866-os olvasótermi szabályzat, valamint a múzeum szervezeti és szolgálati szabályzatai alapján a könyvtár hivatalos elnevezése Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára volt. A közhasználatban általában múzeumi könyvtárként emlegették, de az éves jelentésekben is csak a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtáraként nevezték meg. Az 1909. évi múzeumi szervezeti és szolgálati szabályzat-tervezet használta először a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára nevet, s ezt követően először az 1911. évi beszámoló alkalmazta az új névformát. - Farkas László: Szervezeti, ügyrendi és olvasószolgálati szabályzatok a kiegyezéstől az első világháború végéig 1867-1918. *In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1970-1971. Fel. szerk. Németh Mária. Bp. 1973. p. 271-297.*
- ⁷ Farkas László: A Nemzeti Múzeum „államosítása” Eötvös József minisztersége idején. *In: Magyar könyvszemle, 1971. p. 296-309. (Az idézet részlet a körrendelet szövegéből: p. 304-305.)*
- ⁸ Szász Károly: Közkönyvtáraink s az egy országos könyvtár. Bp. 1871. p. 10.
- ⁹ Somkuti Gabriella: Az Országos Széchényi Könyvtár újjászervezése 1867-1875. A müncheni szakrendszer bevezetése. *In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1986-1990. Fel. szerk. Kovács Ilona. Bp. 1994. p. 221-276.*
- ¹⁰ A nemzeti bibliográfiai program megfogalmazásának hiánya miatt nem foglalkozunk Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedése által 1857-1858 között kiadott Magyar Könyvészeti Közlöny, valamint Osterlamm Károly Könyvkereskedése által 1860-1861 között megjelentetett Magyar Irodalmi Közlöny című pesti könyvészeti szaklapokkal.
- ¹¹ Kérelem! *In: Magyar könyvészet, 1855. 1. sz. p. 16.*
- ¹² Turányi Kornél: A Magyar Könyvészet programja. *In: Magyar könyvszemle, 1966. p. 49-50.*
- ¹³ Demjén József könyvkereskedő volt. A későbbiekben bemutatott Irodalmi Értesítő című bibliográfiai lapján kívül Könyvtári Közlemények címmel 1876-ban is megindított egy rövid életű könyvészeti szaklapot. Meghalt Budapesten, 1908. okt. 4-én. - Szinnyei József, id.: Magyar írók élete és munkái. 2. köt. Bp. : Hornyánszky, 1893. col. 775.; Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. Új sor. 5. köt. Bp. 1943. col. 531.; Hat magyar könyvészeti közlöny. *In: Magyar könyvszemle, 1876. p. 167-168.*
- ¹⁴ Az 1849-1857-ik évi magyar könyvészet. Ez időszakban megjelent irodalmi művek cím és árjegyzéke. Tudományos szaksorozattal kiadja Demjén József. Pest, 1862. XXXIX, 223, 80 p.
- ¹⁵ Varga Sándor: A Magyar Könyvkereskedők Egyletének alapítása. Bp. 1980. p. 56.

- ¹⁶ Varga Sándor: A „Petrik 1860-1875” kiadástörténete. In: Magyar könyvszemle, 1987. p. 19-31. (A vonatkozó rész: p. 20.)
- ¹⁷ Sennovitz Adolf: A „Csak Szorosan” Budapesti Könyvkereskedő-Segédek Egyesületének története. Bp. 1898. p. 59.
- ¹⁸ N(agy) I(ván): Bévezetésül. In: Magyar tudományos értekező, 1. köt. 1862. 1. füz. p. 3-4.
- ¹⁹ Aigner (írói nevén Abafi) Lajos (Nagyjécsa 1840. febr. 11. - Bp. 1909. jún. 19.): könyvkereskedő, -kiadó, entomológus. - Moenich Károly - Vutkovich Sándor: Magyar írók névtára. Pozsony, 1876. p. 428.; Szinnyei József, id. i. m. (13. jegyz.) 1. köt. 1891. col. 10-12.; Gulyás Pál i. m. (13. jegyz.) 1. köt. 1939. col. 298-300.; Varga Sándor i. m. (15. jegyz.) p. 93-97.
- ²⁰ Idősb Szinnyei József (Rév-Komárom, 1830. márc. 18. - Bp. 1913. aug. 9.): bibliográfus, könyvtáros. Fiatalemberként vett részt a szabadságharcban, majd Komáromban sógora, Beöthy Zsigmond ügyvédi irodájában dolgozott. 1853 augusztusában nősült meg, s egy évig apósánál, Gancsházán élt, majd 1854-ben Pozsonyba költözött, ahol előbb Samarjay Károly ügyvédi irodájában dolgozott, majd biztosítótársasági hivatalnok lett. Ebben az időben idegen nyelvek tanulásával is foglalkozott: az általa ismert latin, francia és német mellett megtanult angolul, spanyolul és olaszul is. Gyűjtési hajlama már fiatal korában megnyilatkozott: kezdetben színlapokat, gyászjelentéseket gyűjtött, majd az 1860-as évek elejétől kezdett érdeklődése a bibliográfia, különösen a sajtótörténet, a hírlapirodalom felé irányulni. Kezdetben külföldi hírlapokat is gyűjtött, a későbbiekben - hely hiányában - már csak a hazai hírlapokra terjedt ki gyűjtési köre; nemcsak az előfizetési felhívás, a mutató-, vagy az első szám megszerzésére törekedett, hanem azokra a lapszámokra is, melyek adatokat szolgáltatottak a lap történetére, változására vonatkozóan. 1862 és 1866 között jelentek meg a Vasárnapi Újságban a hazai hírlapirodalom történetét a kezdetektől 1853-ig bemutató bibliográfiai munkái. A hatvanas évek közepén már felmerül tervei között a hírlap-repertoriumok készítése, valamint a hazai írók életére és munkásságára vonatkozó adatgyűjtés megkezdése. 1869-ben költözött Pestre, majd miután az a biztosítótársaság, amelyen dolgozott 1872-ben megszűnt, az év december 23-ától az Egyetemi Könyvtár munkatársa, 1876 decemberétől ideiglenes igazgatója lett. 1884 júliusától a Magyar Nemzeti Múzeum részlegeként létrejött Országos Hírlapkönyvtár vezetője (kezdetben egyetemi könyvtárosi állása mellett, s csak 1888. nov. 9-től a múzeumi könyvtár őrkeént). Az igazgató őr címet 1901. okt. 30-án kapta meg. 1905 áprilisától felmentést kapott a könyvtári teendők alól, hogy idejét teljesen a Magyar írók élete és munkái c. műve szerkesztésének szentelhesse. 1870-1894 között a Vasárnapi Újságban, 1895-1904 között pedig a Magyar Könyvszemlében jelentek meg éves sajtóbibliográfiái. A Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertoriuma című munkájának három kötete 1874-1885-ben jelent meg az Akadémia megbízásából. 1878-ban adta ki a Királyi Magyar Természettudományi társulat a Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete 1472-1875 című bibliográfiáját, melyet fiával, ifj. Szinnyei Józseffel együtt készített. Fő műve a Magyar írók élete és munkái 14 kötete (1891-1914). Munkásságának elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Személye még életében a hangyaszorgalmú, fáradhatatlan bibliográfus szimbólumává vált. Királyi tanácsosi címmel való kitüntetések (1897-ben), így jellemzi őt kollégája, Esztegár László: „Igazi bibliográfus ő, a ki összes tudását, rendkívüli munkásságát mind arra használja, hogy másoknak a dolgán könnyítsen.” - Szinnyei József, id. i. m. (13. jegyz.) 13. köt. 1909. col. 961-968.; Eötvös Lajos: Hatezer hírlap. In: Vasárnapi újság, 1871. szept. 3. 36. sz. p. 455-456.; Abafi Lajos: Idősb Szinnyei József. Bp. 1881. 12 p. 1 t. (Klly.: Figyelő, 10. köt. 1881. 1. sz.); [Esztegár László] (e.): Szinnyei József kitüntetése. In: Magyar könyvszemle, 1897. p. 221.; Id. Szinnyei József székfoglalója a M. Tud. Akadémiában. In: Magyar könyvszemle, 1901. p. 416-417.; A Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselőinek névsora a múzeum megalapításától a mai napig. In: A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Bp. 1902. p. 375-378.; Szinnyei bácsi Székesfehérvárott. In: Székesfehérvári hírlap, 1902. aug. 27. 102. sz. p. 3.; Gulyás Pál: Id. Szinnyei József. In: Magyar könyvszemle, 1913. p. 257-259.; Id. Szinnyei József halálához. In: Magyar könyvszemle, 1913. p. 264-285.; Pintér Jenő: Szinnyei József I. tag emlékezete. Bp. 1927.; Kozocsa

Sándor: Adatok id. Szinnyei József életéhez (1830-1913). In: Magyar könyvszemle, 1964. p. 66-70.; Idősebb Szinnyei József hagyatéka az Akadémia Könyvtára kéziratárában. Közli M. Kondor Viktória. In: Magyar tudomány, 1964. 12. sz. p. 781-793.; Vértesy Miklós: Az Egyetemi Könyvtár a kapitalizmus kibontakozása korában. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 4. 1968. Fel. szerk. Vértesy Miklós. Bp. 1968. p. 115-164. - Aigner Lajos 1860-63 között Pozsonyban a Schwaiger könyvkereskedés alkalmazottja volt, s minden bizonnyal ekkor barátkozott össze a szintén Pozsonyban lakó Szinnyeivel. Az MTA Könyvtárának Kéziratárában fennmaradt leveleik alapján, kapcsolatuk attól kezdve folyamatos volt.

- ²¹ MTA Könyvtára. Kéziratár Ms 770/62. Aigner Lajos levele id. Szinnyei Józsefnek. 1861. dec. 11.
- ²² Aigner Lajos: Az 1861-ki magyarországi könyvészet. In: Magyar tudományos értekező. 1862. 1. köt. 1. füz. p. 88. - A szerkesztői lábjegyzet szövegének részlete.
- ²³ Nagy Iván: Tisztelt olvasóhoz. In: Magyar tudományos értekező, 2. köt. 1862. 5-6. füz. p. 519-520.
- ²⁴ MTA Könyvtára. Kéziratár Ms 770/92. Aigner Lajos levele id. Szinnyei Józsefnek. 1867. jan. 14. (Aigner szerint az Irodalmi Értesítő terjesztése a Tanügyi Füzetekhez mellékelve történt.) - Kozocsa Sándor közléséből kiderül, hogy a lap alapításának körülményeiről Szinnyei József tájékoztatta Eötvös Lajost, 1867. jan. 16-i levelében: Kozocsa Sándor: Adatok id. Szinnyei József életéhez /1830-1913/. In: Magyar könyvszemle, 1964. p. 66-70.
- ²⁵ Irodalmi értesítő, 1867. 1. sz. p. 16.
- ²⁶ Uo. 2. sz. p. 32.
- ²⁷ Magyar könyvészet, 1869. 1. sz. p. 1.
- ²⁸ Magyar könyvészet, 1869. 11-12. sz. p. 1.
- ²⁹ Márki Sándor (Kétegyháza, 1853. márc. 27. - Gödöllő, 1925. júl. 1.): történetíró, egyetemi tanár. - Magyar életrajzi lexikon. Főszerk. Kenyeres Ágnes. 2. köt. Bp. Akad. K., 1969. p. 147-148.; Szinnyei József, id. i. m. (13. jegyz.) 8. köt. 1902. col. 613-630.
- ³⁰ Észrevételek. In: Irodalmi értesítő, 1875. 5. sz. p. 73-75.
- ³¹ Fraknói Vilmos: Jelentés a M. N. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1874-6-ban. In: Magyar könyv-szemle, 1876. p. 221-228.
- ³² Észrevételek. In: Irodalmi értesítő, 1875. 5. sz. p. 73-75.
- ³³ Fraknói i. m. (31. jegyz.)
- ³⁴ Somkuti Gabriella: Fraknói Vilmos a Széchényi Könyvtár élén. In: OSZK híradó, 1991. 9-10. sz. p. 23-28.
- ³⁵ OSZK Irattár 30/1875.
- ³⁶ Uo. 31/1875.
- ³⁷ Kulturális kisenciklopédia. Főszerk. Kenyeres Ágnes. [Bp.] Kossuth, 1986. p. 55.
- ³⁸ Tipray Tivadar (Buda, 1846. okt. 29. - Bp. 1880. dec. 9.): könyvtáros. A budai főgimnázium befejezése után a pesti egyetemen végezte történeti és irodalomtörténeti tanulmányait. 1869-tőlapidíjasként részt vett a Széchényi Könyvtár rendezésében, 1871 nov. 20-tól könyvtári segéd. Mátray nyugdíjba menetele után 1875. márc. 8-tól Fraknói kinevezéséig őt bízták meg az olvasóterem felügyeletével és a könyvtár központi teendőinek ellátásával. 1875. máj. 6-tól segédőr, munkaköre a kötelezpéldányokra, a könyvtári küldeményekre és a könyvkötésre terjedt ki. Nekrológiója szerint „adminisztratív teendőkkel bízták meg, s ő ezen a téren kitűnő könyvtárnokká képezte magát. Egész ambícióval hozzá látott a bibliographiai tanulmányokhoz s a könyvtártani és könyvtárismei irodalomban is a szakférfiak közé számított.” A közvetlen munkatárs, Csontos János által elmondott temetési búcsúztató egyértelművé teszi, hogy 1876-tól látta el a Magyar Könyv-

Szemle kurrens bibliográfiájának összeállítását. 457 kötetből és 163 kisebb nyomtatványból álló magánkönyvtárban mindazok az irodalomtörténeti, bibliográfiai, könyv- és könyvtártani munkák is megtalálhatóak, amelyek hivatása gyakorlásához szükségesek voltak. Csontos János jelentése szerint „a legsanyarúbb körülmények között hunyt el”. A temetés és az ápolás költségeit a könyvtár a minisztérium által kiutalt 300 forintból fedezte. - OSZK Kézirattár. Tipray Tivadar levele Kertbeny Károlynak. 1878. febr. 3. (Születési helyének és dátumának közlésével.); OSZK Irattár 21/1875, 75/1876. 37a/1881.; Tipray Tivadar emléke. *In:* Magyar könyv-szemle, 1880. p. 372-376.; A történetkutatás halottai. *In:* Századok, 1881. p. 187-188.; A Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselőinek névsora a múzeum megalapításától a mai napig. *In:* A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Bp. 1902. p. 375-378.; Szinnyi József, id. i. m. (13. jegyz.) 14. köt. 1914. col. 188-189.; Kégl Ferenc: Emlékezés Tipray Tivadarra. *In:* OSZK híradó, 1996. 9-10. sz. (Megjelenés alatt.); Gyászjelentése: OSZK Plakát- és aprónyomtatványtár. (Halálozási dátuma a gyászjelentés szerint. Más forrás: [Schönherr Gyula] Sch. Gy.: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának tisztviselői 1808-tól 1896-ig. *In:* Magyar könyvszemle, 1896. p. 396-398. tévesen december 11-ét közöl; ez valójában a temetés napja.)

³⁹ Horváth Ignác (Tata, 1851. jan. 21. - Bp. 1911. aug. 17.): könyvtáros. 1876 szeptemberétől volt a Széchényi Könyvtár napidíjas gyakornoka, közben 1879-81-ben az egyetem bölcsészkarának hallgatója. 1882. máj. 27-től kinevezett könyvtári írnokként (feltehetőleg 1884-ig) a hírlapgyűjtemény kezelése is a feladatkörébe tartozott. 1886. okt. 11-től segédőr, Barna Ferdinánd utódaként ellátva a nyomtatványok katalogizálásának munkakörét, 1898. jún. 17-től múzeumi őrként a kötelespéldányokkal foglalkozó iroda vezetője. A Magyarországi könyvészen kívül ő állította össze A hazai hírlapirodalom 1901-1909. éveire vonatkozó jegyzékekben a folyóiratokra vonatkozó részt. 1910-ben igazgatóőri kinevezésben részesült. 1911-ben öngyilkos lett a Jendrassik-klinikában. A Magyar Könyvszemle e szavakkal méltatta munkásságát: „A munkaszerető tisztviselő mintaképe volt, ki fáradhatatlan buzgalommal, jeles gyakorlati ismeretekről tanúskodva s a legszigorúbb pontossággal töltötte be a számára kijelölt ügykört.” - OSZK Irattár 106/1882., 77/1889.; Kinevezések. *In:* Magyar könyv-szemle, 1882. p. 241-242.; Szinnyi József, id. i. m. (13. jegyz.) 4. köt. 1896. col. 1208-1209.; [Bányai Elemér] Zuboly: Múzeumi daguerrotypek. 1-2. *In:* Pesti napló, 1909. szept. 5. 210. sz. p. 6-7., szept. 7. 211. sz. p. 4-5.; Horváth Ignác. *In:* Magyar könyvszemle, 1911. p. 280-281.; Gulyás Pál i. m. (13. jegyz.) 14. köt. 1993. col. 347.

⁴⁰ Majláth Béla 1879-1893 között volt a Széchényi Könyvtár őre. - Majláth Béla. 1831-1900. *In:* Magyar könyvszemle, 1900. p. 220.

⁴¹ OSZK Irattár 97/1885.

⁴² Farkas László i. m. (6. jegyz.)

⁴³ Magyar könyv-szemle, 1877. p. 394.

⁴⁴ Tóth András: A kötelespéldányszolgáltatás története Magyarországon. Bp. 1964. p. 18.

⁴⁵ Fraknoi i. m. (31. jegyz.)

⁴⁶ Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1876/7-ben. *In:* Magyar könyv-szemle, 1877. p. 320-323.

⁴⁷ A Nemzeti Múzeum ügyeinek megvizsgálására kiküldött országos bizottság jelentése. [Összeáll.] Radvánszky Béla. *In:* Magyar könyv-szemle, 1881. p. 31-63. (Idézett rész: p. 42.)

⁴⁸ Majláth Béla: Jelentés a N. Múzeum könyvtárának állapotáról 1883-4-ben. *In:* Magyar könyv-szemle, 1884. p. 143-156.; Majláth Béla: Jelentés a N. Múzeum könyvtárának állapotáról 1884-5-ben. *In:* Magyar könyv-szemle, 1885. p. 169-181.

⁴⁹ Csontos János: Jelentés a N. Múzeum könyvtárának állapotáról 1885-86-ban. *In:* Magyar könyv-szemle, 1886. p. 186-204.

-
- ⁵⁰ Magyarországi könyvészet 1890. Melléklet a „Magyar Könyv-Szemlé”-hez. Összeáll. Horváth Ignác. Bp. 1891. A címlapot követő számozatlan fol.
- ⁵¹ Barna Ferdinánd: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi [sic!] Országos Könyvtárának rendezéséről. *In: Magyar könyv-szemle*, 1876. p. 127-134., 173-183.
- ⁵² Egy múzeumba bekerült nemzeti dokumentum feldolgozásakor minden olyan adatra ki lehetett volna térni, amelyből a nemzeti könyvtár katalógusát, illetve a nemzeti bibliográfiát használó, azonnal teljes körű képet nyerhet a dokumentum keletkezéséről. A kiadót és az előállító nyomdát egyidejűleg tartalmazó leírás nagymértékben szolgálhatta volna az utókor kiadó- és nyomdatörténeti kutatásait.
- ⁵³ A Kimutatásban alkalmazott szakrendszert Gulyás Pál meg sem említi (talán tapintatból?) a hazai bibliográfiai szakrendszerek között: Gulyás Pál: Bibliográfiai rendszerek. 2. *In: Magyar könyv-szemle*, 1909. p. 23-43.
- ⁵⁴ Csak érdekes összehasonlító adatként jelezzük, hogy az 1889. évre vonatkozóan Gerő Lajos, a Pallas Kiadó igazgatója, a magyarországi sajtótermelés adatairól készített statisztikájában 1972 magyar, illetve magyar és másnyelvű, továbbá 404 nem magyar nyelvű művet mutatott ki. - Gerő Louis: *La littérature hongroise en chiffres. Avec un tableau graphique*. Bp. 1900. p. 24.
- ⁵⁵ Varga Sándor i. m. (16. jegyz.)
- ⁵⁶ 1. füzet. *In: Magyarországi könyvészet*. 1880. p. XXVI-XXVII.; 2. füzet. Uo. p. XC.; 3. füzet. *In: Magyarországi könyvészet*. 1881. p. XXXI.; A 4. füzet nem található; 5. füzet. *In: Magyarországi könyvészet*. 1884. p. XLI.; 6. füzet. *In: Magyarországi könyvészet*. 1885. p. XXXVIII.
- ⁵⁷ Dán Róbert: A magyarországi hebraica bibliográfiái. *In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve*. 1961-1962. Bp. 1963. p. 365-370. (*Idézet szöveg*: p. 365.)
- ⁵⁸ A „Magyar Könyv-Szemle” [...] *In: Magyar könyv-szemle*, 1883. p. 228.
- ⁵⁹ Csontos i. m. (49. jegyz.)
- ⁶⁰ OSZK Irattár 175/1894.
- ⁶¹ Majláth Béla: Jelentés a N. Múzeum könyvtárának állapotáról 1884-5-ben. i. m. (48. jegyz.)
- ⁶² Olvasóinkhoz. *In: Magyar könyv-szemle*, 1887. p. 344.
- ⁶³ Pálvolgyi Endre: A Csontos János elleni fegyelmi vizsgálat és annak politikai háttere. *In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei*. 2. 1964. Szerk. Mátrai László, Tóth András, Vértesy Miklós. Bp. : Tankvk., 1964. p. 163-192.
- ⁶⁴ OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1812. Schönherr Gyula hivatalos iratai 347-374.
- ⁶⁵ Uo.
- ⁶⁶ Schönherr Gyula: A Magyar Könyv-Szemle új folyama. *In: Magyar könyv-szemle*, 1892/93. p. 376-377.
- ⁶⁷ Fraknói Vilmos: Könyvészeti mozzanatok hazánkban. *In: Magyar könyv-szemle*, 1878. p. 238-243. - A Széchényi Könyvtár és a Magyar Könyvkereskedők Egylete lapja, a Corvina tényleges együttműködésének nincs további forrása.
- ⁶⁸ A Corvina szerkesztője 1878-1894 között Aigner Lajos, őt Petrik Géza követte, akinek utóda 1905-től Wiesner Jakab volt.
- ⁶⁹ A Magyar Könyvkereskedők Egylete 1878. október hó 3-án tartott választmányi ülésének jegyzőkönyve. *In: Corvina*, 1878. 4. sz. p. 27-28.
- ⁷⁰ Magyar könyvészet 1879-re. *In: Corvina*, 1878. 7. sz. p. 57.

- ⁷¹ A Magyar Könyvkereskedők Egylete 1879. aug. 21-én [...] tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Folytatás. In: Corvina, 1897. 21. sz. p. 81-84.
- ⁷² Varga Sándor i. m. (15. jegyz.) p. 71.
- ⁷³ Makáry Gerő (Eger, 1845. márc. 12. - Bp. 1907.): könyvkereskedő. Mint könyvkereskedő segéd Budapesten Ráth Móránál, Grill Károlynál, a Franklin Társulatnál, Kolozsváron pedig a Stein cégnél dolgozott. 1889-től az Athenaeum tisztviselője volt. - Szinnyi József, id. i. m. (13. jegyz.) 8. köt. 1902. col. 409.; Gulyás Pál i. m. (13. jegyz.) szerkesztés alatt lévő 18. kötetének kézírata alapján.
- ⁷⁴ Ungarische Bibliographie. In: Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz, 1877. Nr. 3. p. 21-22.
- ⁷⁵ Magyar könyvészet. 1876. Jegyzéke az 1876. évben megjelent új, vagy újólág kiadott magyar könyveknek és térképeknek, az alakok, lapszámok, megjelenési helyek, kiadók és árak főlemlítésével és tudományos szakmutatóval. A „Budapesti Könyvkereskedő-Segédek Egylete” megbízásából összeáll. Makáry Gerő. + Függelék: A magyar hírlapok és folyóiratok 1877-ben. Bp. 1877. XXVII, 97 p.
- ⁷⁶ A „Magyar könyvészet 1876-ban” [...] In: Magyar könyv-szemle, 1877. p. 144.
- ⁷⁷ Bereghi József: Szakirodalom. 1. In: Corvina, 1891. p. 38.
- ⁷⁸ Egyleti czímtár. In: Magyar könyvkereskedők évkönyve. 6. évf. Szerk. Glück Soma. Bp. 1896. p. 263.
- ⁷⁹ Egyleti czímtár. In: Magyar könyvkereskedők évkönyve. 9. évf. Szerk. Glück Soma. Bp. 1899. p. 285.
- ⁸⁰ Petrik Géza: A t. zeneműkiadó urakhoz! In: Corvina, 1904. 16. sz. p. 95.
- ⁸¹ Zeidler Rezső: Magyar zenemű-bibliográfia. In: Corvina, 1907. 27. sz. p. 150.
- ⁸² Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1907. évi november hó 10-én tartott közgyűléséről. In: Corvina, 1907. 32. sz. p. 185-193. - Újonnan megjelent zeneművek. In: Corvina, 1908. 6. sz. p. 36-37.
- ⁸³ Pogány György: A magyar zenei bibliográfia kialakulása. Történeti vázlat. In: Könyvtáros, 1985. 8. sz. p. 486-491.
- ⁸⁴ Dézsi Lajos: Glück Soma, Magyar könyvészet 1894. Budapest. Kiadja a »Magyar Könyvkereskedők Egylete« 1895. LVII+284 l. In: Magyar könyv-szemle, 1895. p. 280.
- ⁸⁵ Barcza Imre: Magyar könyvészet 1895. Szerkesztette: Glück Soma. Budapest, 1896. Kiadja a Magyar Könyvkereskedők Egylete. In: Magyar könyvszemle, 1897. p. 98-99.
- ⁸⁶ Az éves Magyar Könyvészet szerkesztői 1914-ig: Makáry Gerő (1876-1878., 1881-1882.); Aigner Károly (1879.); Aigner Lajos (1880.); Koczányi Béla és Zunft Antal (1883-1884.); Zunft Antal (1885-1886.); Bereghi József (1887-1888.); Glück Soma (1889-1899.); Rényi Károly (1900-1907.); Steinhofér Károly (1908-1913.).
- ⁸⁷ Csontos János: Az antwerpeni bibliographiai congressus. In: Magyar könyv-szemle, 1890. p. 304-339. - Ismereteim szerint a „nemzeti bibliográfia” mint magyar nyelvű szakkifejezés, e közleményben íródik le elsőként.
- ⁸⁸ Ferenczi Zoltán: Modern könyvtárak szervezéséről. In: Magyar könyv-szemle, 1894. p. 222-243. (Idézett részlet: p. 236.)
- ⁸⁹ Jankovich Béla: Magyar Nemzeti Könyvtár. In: Magyar könyv-szemle, 1895. p. 1-20. (Idézett részlet: p. 20.)

-
- ⁹⁰ Szabadné Szegő Judit: A könyvtárügy állami támogatása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetései tükrében. *In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1978. Fel. szerk. Németh Mária. Bp. 1980. p. 123-173. (Idézett részlet: p. 158.)*
- ⁹¹ A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára. /1802-1895./ Hivatalos adatok az utolsó évről a vallás- és közoktatásügyi miniszter ezredévi nagy jelentése számára. *In: Magyar könyvszemle, 1896. p. 97-120.*
- ⁹² Uo.
- ⁹³ A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára az 1896. évben. *In: Magyar könyvszemle, 1897. p. 2-32.*
- ⁹⁴ Esztegár László (Szamosújvár 1870. nov. 1. - Abbázia, 1905. jún. 3.): irodalomtörténész, könyvtáros. A gimnáziumot Kolozsvárott, az egyetemet Budapesten végezte. 1892-ben szerzett bölcsészdoktori oklevelet, ezt követően Bécsben nevelősködött. Segédi kinevezésére a Széchényi Könyvtárban 1896. febr. 20-án került sor. 1901 októberében I. osztályú segédőr, 1902-től őr. Három éven át volt a Magyar Könyvszemle segédszerkesztője. Szamosújváron temették el. - Szinnyei József, id. i. m. (13. jegyz.) 2. köt. 1893. col. 1465-1466.; Esztegár László dr. *In: Magyar könyvszemle, 1905. p. 184-185.; Gulyás Pál i. m. (13. jegyz.) 7. köt. 1990. col. 812-813.*
- ⁹⁵ Esztegár László: Az egyetemes repertórium. *In: Magyar könyvszemle, 1896. p. 341-350.*
- ⁹⁶ Esztegár László: A brüsszeli második nemzetközi bibliográfiai konferencia /1897. augusztus 2-4./. *In: Magyar könyvszemle, 1897. p. 266-275.*
- ⁹⁷ OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1812. Schönherr Gyula hivatalos iratai 65-72.
- ⁹⁸ OSZK Irattár 311/1897.
- ⁹⁹ Bibliografiai társaság. *In: Vasárnapi újság. 1897. 29. sz. p. 475.*
- ¹⁰⁰ OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1812. Schönherr Gyula hivatalos iratai 65-72.
- ¹⁰¹ Esztegár László i. m. (96. jegyz.)
- ¹⁰² Esztegár László: A brüsszeli határozatok. *In: Magyar könyvszemle, 1897. p. 334-336.*
- ¹⁰³ Uo.
- ¹⁰⁴ Magyar bibliográfiai társaság. *In: Magyar könyvszemle, 1897. p. 316-318.*
- ¹⁰⁵ A Magyar Nemzeti Múzeum. [...] Szinnyei József, id.: Magyar könyvészet. Országos katalógus. *In: Magyar szalon, 1898. p. 548-552.*
- ¹⁰⁶ OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1812. Schönherr Gyula hivatalos iratai 73-84.
- ¹⁰⁷ [Esztegár László] E-r L.: Heverdle Géza. Kalauz a magyar gyűjteményes vállalatokban és a magyar színműirodalomban. Budapest, 1901. XIII+138 l. 8-r. *In: Magyar könyvszemle, 1902. p. 179-181.*
- ¹⁰⁸ A köteles példányok ügye az Országgyűlésen. 1-2. *In: Magyar könyvszemle, 1897. p. 283-297., 372-391. - A köteles példányokról szóló törvény és végrehajtása. In: Magyar könyvszemle, 1898. p. 63-81.*
- ¹⁰⁹ A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára az 1898. évben. *In: Magyar könyvszemle, 1899. p. 1-16.*
- ¹¹⁰ Schönherr Gyula i. m. (66. jegyz.)
- ¹¹¹ A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára az 1898. évben. i. m. (109. jegyz.)
- ¹¹² Évnegyedes jelentés a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának állapotáról 1898. ápril 1-től június 30-áig. *In: Magyar könyvszemle, 1898. p. 291-296.*
- ¹¹³ Szinnyei József, id. i. m. (105. jegyz.)
- ¹¹⁴ OSZK Irattár 299/1899.

- ¹¹⁵ Váradi Ödön (Nagyvárad 1874. jún. 28. - ?): ügyvéd, politikus, szép- és szakíró. Ügyvédi vizsgája után 1901 nyarán, Nagyváradon nyitott ügyvédi irodát. A Corvinában is több cikke jelent meg. Kapcsolatot tartott fenn id. Szinnyei Józseffel: számos nagyvárad-i író életrajzát küldte meg számára. Személyesen is találkoztak. - Corvina, 1901. 21. sz. p. 115.; Szinnyei József, id. i. m. (13. jegyz.) 14. köt. 1914. col. 869.; Magyar zsidó lexikon. Szerk. Újvári Péter. Bp. 1929. p. 939.; Kortársak lexikona. A romániai magyar nyelvterület szellemi és közéleti személyiségei. Összeáll. Gara Ernő. Cluj, 1939. p. 108.; A tegnap városa. A nagyvárad-i zsidóság emlékkönyve. Kiad. a Nagyváradról Elszármazottak Egyesülete Izraelben. Tel-Aviv, 1981. p. 117.; OSZK Kézirattár Oct. Hung. 882. Id. Szinnyei József nyaralási naplójegyzetei 1899. aug. 11.; MTA Könyvtára. Kézirattár Ms 18. Szinnyei József, id.: Naplóm. 1899. nov. 10., 1900. jan. 27.
- ¹¹⁶ Váradi Ödön: Indítványok egy évenkénti repertorium és bibliográfia érdekében. In: Corvina, 1900. júl. 20. 20. sz. p. 102-103. - Váradi másik indítványa egy valóban teljes, évenkénti könyvészet kiadására irányult.
- ¹¹⁷ Esztegár László: Jelentés az 1900-iki párisi bibliográfiai és könyvtárnoki kongresszusokról. /1./ In: Magyar könyvszemle, 1901. p. 183-190.
- ¹¹⁸ Heller Ágost: Jelentés a harmadik nemzetközi bibliográfiai konferenciáról. In: Akadémiai értesítő, 1901. p. 351-352.
- ¹¹⁹ A londoni harmadik nemzetközi bibliográfiai konferenciáról ... In: Magyar könyvszemle, 1901. p. 219-220.
- ¹²⁰ [Esztegár László] - e. -: Magyar könyvészet 1886-tól 1900-ig. In: Magyar könyvszemle, 1901. p. 110-111.
- ¹²¹ Gyalui Farkas: A könyvtári tudományok célja és feladata Magyarországon. Kolozsvár, 1903. p. 17.
- ¹²² Az I. osztály és bizottságai költségvetése 1901-re. In: Akadémiai értesítő, 1901. p. 148-149.
- ¹²³ A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei. [...] Harminczhetedik akadémiai ülés. Tizedik összes ülés. 1907. december 16-án. In: Akadémiai értesítő, 1908. p. 62-63.
- ¹²⁴ Új bibliográfia. In: Corvina, 1908. 3. sz. p. 16.
- ¹²⁵ OSZK Irattár 286/1908.
- ¹²⁶ OSZK Irattár 1435/1910.
- ¹²⁷ Szabó Ervin: A bibliográfia szükségessége Magyarországon. In: Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtartudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye. 1900-1918. Összegyűjt., jegyz. ell. és sajtó alá rend. Tiszay Andor. Bp. 1959. p. 146-150.
- ¹²⁸ Áldásy Antal: A brüsszeli nemzetközi levéltári és könyvtári kongresszus. /2./ In: Magyar könyvszemle, 1911. p. 14-40. (Idézett rész: p. 38.)
- ¹²⁹ A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára az 1907. évben. In: Magyar könyvszemle, 1908. p. 97-118. - A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára az 1908. évben. In: Uo. 1909. p. 97-116. - A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára az 1909. évben. In: Uo. 1910. p. 97-121.
- ¹³⁰ OSZK Irattár 239/1911. A könyvtár egyik munkatársa, Kovács László által elkövetett sikkasztás körülményeinek tisztázására, a minisztérium - 1909 őszén - egy bizottságot hozott létre, melynek tagjai 1910 végéig a könyvtár teljes körű „átvilágítását” végezték el. A vizsgálat során Sólyom Jenő pénzügyi főtanácsos, a bizottság egyik tagja, 1909. november 19-én kelt jelentésében tért ki a könyvfeldolgozás munkafolyamatának ismertetésére.

-
- ¹³¹ Fejérpataky László m. nemz. múzeumi osztályigazgató, egyetemi ny. r. tanár, tud. akadémiai r. tag nyilatkozata a M. Nemz. Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárában elrendelt vizsgálatról írt jelentésekre. Bp. 1911. p. 152-153.
- ¹³² Kollányi Ferenc: A nyomtatványok osztálya. In: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802-1902. p. 15-22.
- ¹³³ Gulyás Pál (Bp. 1881. jan. 5. - Bp. 1963. máj. 30.): bibliográfus, irodalomtörténész. 1898. november 16-ától dolgozott a Széchényi Könyvtárban napidíjasként, a nyomdai kötelespéldányok irodájában. Az ott eltöltött évek alatt megszerezte a bölcsészdoktori, valamint a középiskolai tanári oklevelet. Esztergár László halálát követő besorolási előrelépések nyomán kapott segédóri kinevezést 1905-ben. Értékes tanulmányai, szakképzettsége, angol, francia és német nyelvismerete, továbbá a könyvtári munkákban való teljes jártassága következtében kinevezésekor a Múzeum vezetése mellőzte az egyébként szokásos nyilvános pályázatot és vizsgát. 1916. máj. 10-től a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének másodelőadója. - Kozocsa Sándor: Gulyás Pál (1881-1963). In: Magyar könyvszemle, 1963. p. 363-364.; Gulyás Pál i. m. (13. jegyz.) 11. köt. 1992. col. 591-598.; Sonnevend Péter: Jegyzetek a könyvtárpolitikus Gulyás Pál tevékenységéhez. In: Könyv, könyvtár, könyvtáros, 1994. jan. p. 5-14.; Bányai Elemér i. m. (39. jegyz.); OSZK Irattár 631/1898., 337/1905.
- ¹³⁴ Gulyás Pál: A magyar tudományos könyvészet terve. In: Magyar könyvszemle, 1912. p. 289-301.
- ¹³⁵ Lukinich Imre: Magyar történelmi bibliográfia. In: Könyvtári szemle, 1914. 1. sz. p. 3-6.
- ¹³⁶ Gulyás Pál: Peddie, Robert Alexander: National bibliographies: a descriptive catalogue of works which register the works published in each country. London 1912. Grafton & Co. 8 r. VI, 34 l. Ára 6 Sh. In: Magyar könyvszemle, 1913. p. 266-267.
- ¹³⁷ Pikler Blanka (Bp. 1883. márc. 25. - Bp. 1957. ápr. 11.): bibliográfus. 1908-tól a Fővárosi Könyvtár tisztviselője. - Új magyar irodalmi lexikon. Főszerk. Péter László. 3. köt. Bp. : Akad. K., 1994. p. 1631.
- ¹³⁸ Pikler Blanka: A magyar bibliográfia hiányai, egyúttal: Pótlék a »Magyar Könyvészet«-hez. In: Könyvtári szemle, 1913. 7. sz. p. 60.; 11. sz. p. 97-98. [etc.]
- ¹³⁹ Sömjén László: Könyvészetünk reformja. In: Corvina, 1913. 18. sz. p. 106.
- ¹⁴⁰ A magyar bibliográfia kérdése. [Írta] Bibliográfus. In: Könyvtári szemle, 1913. 4. sz. p. 28-29. - A cikket cím nélkül közzétette még: Corvina, 1913. júl. 20. 20. sz. p. 118-119. - Az álnév mögött nem a Haraszthy Gyula által megnevezett Közhalmi Bélát (Haraszthy Gyula: Az Országos Széchényi Könyvtár 1918-ban. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1978. Fel. szerk. Németh Mária. Bp. 1980. p. 206.) sejtjük. Helyesírása és stílusa alapján Haraszthy Károlyt (1864-1933) gyanítjuk inkább, de felmerülhet Steinhofér Károly (1884-) neve is. Az utóbbit nevezi később a Könyvtári Szemle „jól ismert bibliográfus”-nak. (A magunk dolgáról. In: Könyvtári szemle, 1913. 12. sz. p. 105.)
- ¹⁴¹ Petrik Géza: Néhány megjegyzés a Sömjén-féle könyvészeti reformra. In: Corvina, 1913. 20. sz. p. 117-118.
- ¹⁴² Közhalmi Béla (Bp. 1884. okt. 11. - Bp. 1970. jan. 10.): könyvtártudományi szakíró, bibliográfus. 1909-től a Fővárosi Könyvtár munkatársa. - Új magyar irodalmi lexikon. Főszerk. Péter László. 2. köt. Bp. : Akad. K., 1994. p. 1129.
- ¹⁴³ Közhalmi Béla: A magyar nemzeti bibliográfia kérdése. In: Könyvtári szemle, 1913. 11. sz. p. 93-94.; 12. sz. p. 101-103.
- ¹⁴⁴ Közhalmi Béla: Nincs nemzeti bibliográfiánk. Bp. : Lantos, 1914. p. 17-18.
- ¹⁴⁵ Mit akar a Könyvtári Szemle? In: Könyvtári szemle, 1913. 1. sz. p. 1-3.

- ¹⁴⁶ Steinhofér Károly (Sopron, 1884. okt. 13. - ?) budapesti könyvkereskedő-alkalmazott. -Színnyei József, id. i. m. (13. jegyz.) 13. köt. 1909. col. 15.
- ¹⁴⁷ A magunk dolgáról. *In:* Könyvtári szemle, 1913. 12. sz. p. 105.
- ¹⁴⁸ Bibliográfiánkról. *In:* Magyarország bibliográfiája, 1914. 1. sz. p. 1.
- ¹⁴⁹ Ferenczi Zoltán: Magyarország bibliográfiája. *In:* Könyvtári szemle, 1914. 2. sz. p. 37-39.
- ¹⁵⁰ Haraszti Károly: Bibliográfiánk és a köteles példányok. *In:* Corvina, 1914. 17. sz. p. 104.
- ¹⁵¹ A magyar könyvkereskedelemhez és kiadókhöz! *In:* Corvina, 1914. 17. sz. p. 101.
- ¹⁵² Értesítjük az olvasót, [...] *In:* Magyarország bibliográfiája, 1914. 6. sz. p. 93.
- ¹⁵³ Köhalmi Béla: Könyvészeti program. *In:* Corvina, 1914. 19. sz. p. 114-115.
- ¹⁵⁴ Gulyás Pál: A modern nyomtatványok könyvészeti leírásának szabályai. *In:* Magyar könyvszemle, 1906. p. 335-344.
- ¹⁵⁵ Gulyás Pál i. m. (53. jegyz.)
- ¹⁵⁶ Köhalmi Béla: A háromhavi könyvészet. Együttal indítvány is. *In:* Corvina, 1918. 24. sz. p. 135-136.
- ¹⁵⁷ Magyar könyvkereskedők évkönyve. 25. évf. Szerk. Köhalmi Béla, Pikler Blanka. Kiad. a Magyar Könyvkereskedők Egylete. Bp. 1915. p. VI.
- ¹⁵⁸ Magyar könyvkereskedők évkönyve. 26. évf. Kiad. a Magyar Könyvkereskedők Egylete. Szerk. Köhalmi Béla, Pikler Blanka. Bp. 1916. p. VI.
- ¹⁵⁹ Az Országos Széchényi-Könyvtár az 1914-ik évben. *In:* Magyar könyvszemle, 1915. p. 129-147.
- ¹⁶⁰ Gulyás Pál: Könyvtári problémák. Bp. 1917. p. 100-102. - Sonnevend Péter i. m. (133. jegyz.)
- ¹⁶¹ OSZK Irattár 149/1918. - Az iratot ismerteti még: Haraszthy Gyula i. m. (140. jegyz.) p. 218-220.
- ¹⁶² Kereszty István: Folyóiratok a könyvtárban. *In:* Magyar könyvszemle, 1897. p. 321-325. - A müncheni szakrendszerű feldolgozás során a több tudományágat érintő könyvkritikai, valamint irodalmi folyóiratok az I. Encyclopaedia főosztály 4. Ephemerides litterariae szakjába kerültek, azzal a szakrepertórium naplójának elején feltüntetett megjegyzéssel, hogy a magyar irodalmi közlönyök és „könyvítészetek” helye a Hungaria anyaga között van, míg olyan közlönyök és szaklapok, amelyek egyes tudományszakra vonatkoznak, a szakjuknak megfelelő helyre kerülnek.
- ¹⁶³ Somkuti Gabriella i. m. (9. jegyz.)
- ¹⁶⁴ Fraknói Vilmos: Jelentés a Magy. Nemz. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1876/7-ben. *In:* Magyar könyv-szemle, 1877. p. 320-323.
- ¹⁶⁵ Fraknói Vilmos: Jelentés a M. N. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1878/9-ben. *In:* Magyar könyv-szemle, 1879. p. 261-263.
- ¹⁶⁶ Verzeichniß der in den österreichischen Kronländern erscheinenden Zeitungen und periodischen Druckscriften, nebst Preisangabe für das Jahr 1861. Wien, 1861. 23 p. 6 mell. - A bécsi kiadványsorozatot a kiegyezés után a Magyar Királyi Postaigazgatás árjegyzékei váltották fel a hazai, illetve hazai terjesztésű külföldi lapok tekintetében.
- ¹⁶⁷ Országos nagy képes-naptár 1861-dik évre. 1. évf. Szerk. Girókuti P. Ferencz. Pest : Landerer és Heckenast, 1861. p. 411-415.
- ¹⁶⁸ Magyar tudományos értekező, 1862. 2. köt. 2. füz. p. 180-200.
- ¹⁶⁹ Miklóssy János: A Vasárnapi Újság. (1854-1921.) *In:* A magyar sajtó története. 2/1. 1848-1867. Szerk. Kosáry Domokos, Németh G. Béla. Bp. 1985. p. 448-453.

-
- ¹⁷⁰ A magyar hírlapirodalom 1861 elején. *In:* Vasárnapi újság, 1861. jan. 6. 1. sz. p. 7.
- ¹⁷¹ A magyar hírlapirodalom 1862 elején. *In:* Vasárnapi újság, 1862. jan. 12. 2. sz. p. 21-22.
- ¹⁷² A magyar hírlapirodalom 1863 elején. *In:* Vasárnapi újság, 1863. jan. 4. 1. sz. p. 9.
- ¹⁷³ A magyar hírlapirodalom 1864 elején. *In:* Vasárnapi újság, 1864. jan. 3. 1. sz. p. 9.
- ¹⁷⁴ A magyar hírlapok 1865-ben. *In:* Vasárnapi újság, 1865. jan. 1. 1. sz. p. 7.
- ¹⁷⁵ A magyar hírlapok 1867-ben. *In:* Vasárnapi újság. 1867. jan. 13. 2. sz. p. 18-19.
- ¹⁷⁶ Irodalmi értesítő, 1867. 1. sz. p. 16.
- ¹⁷⁷ Szerkesztői mondani való. *In:* Irodalmi értesítő, 1867. 2. sz. p. 32.
- ¹⁷⁸ MTA Könyvtára. Kézirattár Ms 770/121. Aigner Lajos levele id. Szinnyei Józsefnek. 1869. jan. 13.
- ¹⁷⁹ Uo. Ms 18. Id. Szinnyei József: Naplóm. 1869. jan. 15-20.
- ¹⁸⁰ Uo. 1869. jan. 26.
- ¹⁸¹ Magyar könyvészet, 1869. 1. sz. p. 8.
- ¹⁸² Aigner Lajos: A „Magyar könyvészet” első folyamát [...] *In:* Magyar könyvészet, 1869. 11-12. sz. p. 1.
- ¹⁸³ MTA Könyvtára. Kézirattár Ms 770/126. Aigner Lajos levele id. Szinnyei Józsefnek. 1870. ápr. 1.
- ¹⁸⁴ Szinnyei József, id.: Egy kis hírlapirodalmi statisztika. *In:* Vasárnapi újság, 1868. aug. 23. 34. sz. p. 406-407.
- ¹⁸⁵ Uo.
- ¹⁸⁶ A magyar hírlapirodalom 1868/9-ben. *In:* Vasárnapi újság, 1869. jan. 31. 5. sz. p. 62-64.
- ¹⁸⁷ Szinnyei az 1868/69. évi hírlapjegyzékkel kapcsolatban a következőt jegyezte föl naplójába: „Vas. Újs.-ban megjelentek az 1868. [évi] magyar hírlapok (az én czéduláimról lemásolva), s az újon keletkezettek, ügyesen összeállítva! de csak nevemet felemlíthették volna hálából.” - MTA Könyvtára. Kézirattár Ms 18. Id. Szinnyei József: Naplóm. 1869. jan. 31.
- ¹⁸⁸ Szinnyei József, id.: Hírlapirodalmunk 1868- és 69-ben. *In:* Vasárnapi újság, 1869. dec. 12. 50. sz. p. 687. - E hírlapstatisztikáról ismertetést közöltek más lapok is: Budapesti közlöny, 1869. 294. sz.; Igazmondó, 1869. 51. sz.
- ¹⁸⁹ MTA Könyvtára. Kézirattár Ms 18. Id. Szinnyei József: Naplóm. 1870. jan. 6.
- ¹⁹⁰ Uo. 1870. jan. 11.
- ¹⁹¹ A kurrens hírlap-bibliográfiáért Szinnyei honoráriumot nem, csak „elismerést és tiszteletpéldányt” kapott: Uo. 1870. [év végi összegezés].
- ¹⁹² Uo. 1870. jan. 16. - Nagy Miklós kifogást emelt néhány hazai nem magyar nyelvű lap szerepeltetésével kapcsolatban.
- ¹⁹³ Szinnyei József, id.: A magyar hírlapirodalom 1870-ben. *In:* Vasárnapi újság, 1870. jan. 29. 5. sz. p. 34-36.
- ¹⁹⁴ Szinnyei József, id.: A német hírlapirodalom Magyarországon 1870-ben. *In:* Vasárnapi újság, 1870. jan. 30. 5. sz. p. 62-63.
- ¹⁹⁵ Szinnyei József, id.: A szláv és román hírlapirodalom Magyarországon 1870-ben. *In:* Vasárnapi újság, 1870. febr. 20. 8. sz. p. 98.
- ¹⁹⁶ Uo.

-
- ¹⁹⁷ Például 1871-ben a 6., 8., 11., 15., 20., 24., 29., 42., 44. és 52. számban.
- ¹⁹⁸ Szinnyei József, id.: A magyar hírlapirodalom 1871-ben. *In:* Vasárnapi újság, 1871. jan. 29. 5. sz. p. 61-63.
- ¹⁹⁹ Buzinkay Géza: A nemesi értelmiség református színezetű lapja, a Vasárnapi Újság. *In:* A magyar sajtó története. 2/2. 1867-1892. Szerk. Kosáry Domokos, Németh G. Béla. Bp. 1985. p. 217-225.
- ²⁰⁰ Szinnyei József, id.: A magyar hírlapirodalom 1876. *In:* Vasárnapi újság. 1876. jan. 23. 4. sz. p. 57-59.
- ²⁰¹ Felhívás. *In:* Vasárnapi újság, 1895. jan. 19. 3. sz. p. 46.
- ²⁰² MTA Könyvtára. Kézirattár Ms 18. Id. Szinnyei József: Naplóm. 1895. jan. 18., 22-23.
- ²⁰³ [Szinnyei] Szinnyey József, id.: A mi hírlapjaink. *In:* Reform, 1872. jún. 2. 149. sz. p. 1.
- ²⁰⁴ Illyés Katalin: Adatok a hírlaptári állomány kialakulásának történetéhez 1884-től 1914-ig. *In:* Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1970-1971. Fel. szerk. Németh Mária. Bp. 1973. p. 243-269.
- ²⁰⁵ Eötvös Lajos (Mezőszentgyörgy, 1848. márc. 1. - Pest, 1872. márc. 6.): irodalomtörténész, könyvtáros. 1869. július 1-jétől a Széchényi Könyvtár napidíjas alkalmazottja. Néhány évig belső munkatársa volt a Vasárnapi Újságnak. 1870-ben a bécsi egyetemen a német nyelv mellett könyvtártudományi vonatkozású tanulmányokat folytatott. 1871. szeptember 22-étől kinevezett könyvtári segéd a Széchényi Könyvtárban. - Szinnyei József, id. i. m. (13. jegyz.) 2. köt. 1893. col. 1360-1362.; Magyar életrajzi lexikon. Főszerk. Kenyeres Ágnes. 1. köt. Bp. : Akad. K., 1967. p. 432.; A Vasárnapi Újság dolgozó társai. *In:* Vasárnapi újság, 1879. márc. 16. 11. sz. p. 170-175.; Somkuti Gabriella i. m. (9. jegyz.)
- ²⁰⁶ Eötvös Lajos i. m. (13. jegyz.)
- ²⁰⁷ Szinnyei József, id. i. m. (203. jegyz.)
- ²⁰⁸ Emlékirat országos közgyűjteményeinkről. Az országos gyűjtemények megvizsgálására és szervezésük fölött véleményadásra összehívott országos szakbizottság megállapodásai nyomán és megbízása folytán összeáll. P. Szathmáry Károly. Bp. 1874. p. 8.
- ²⁰⁹ [Papp Miklós, K.] K. P. M.: Mikor lesz hírlapkönyvtárunk? *In:* Történeti lapok, 1874. 4. sz. p. 62.
- ²¹⁰ Szinnyei József, id.: A magyar hírlapirodalom 1875-ben. *In:* Vasárnapi újság, 1875. jan. 24. 4. sz. p. 57-60.
- ²¹¹ Szinnyei József, id.: Alapítsunk hírlap-könyvtárakat! *In:* A Hon, 1880. okt. 16. 271. sz. Reggeli kiad. p. 6.
- ²¹² Szinnyei József, id.: Alapítsunk hírlap-könyvtárakat! *In:* Figyelő, 9. köt. 1880. p. 345-350.
- ²¹³ MTA Könyvtára. Kézirattár Ms 18. Id. Szinnyei József: Naplóm. 1880. okt. 17.
- ²¹⁴ Uo. 1880. okt. 18.
- ²¹⁵ Uo. 1880. okt. 27.
- ²¹⁶ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 2763. Id. Szinnyei József: Munkálataim. fol. 335-336. - Kéziratos szöveg, Szinnyei javításaival. A közlés a javítások figyelembe vételével történt.
- ²¹⁷ MTA Könyvtára. Kézirattár Ms 18. Id. Szinnyei József: Naplóm. 1880. okt. 27., nov. 7., 10., 14., 16., 17.
- ²¹⁸ A Nemzeti Múzeum ügyeinek megvizsgálására kiküldött országos bizottság jelentése. [Összeáll.] Radvánszky Béla. *In:* Magyar könyvszemle, 1881. p. 31-63.
- ²¹⁹ A múzeumi bizottság jelentése. *In:* Magyar könyvszemle, 1881. p. 98.

-
- ²²⁰ Majláth Béla: Jelentés a M. N. Múzeum könyvtárának állapotáról 1880/81-ben. *In:* Magyar könyv-szemle, 1881. p. 258-267.
- ²²¹ Majláth Béla: Jelentés a M. Nemzeti Múzeum könyvtárának állapotáról 1881-2-ben. *In:* Magyar könyv-szemle, 1882. p. 340-350.
- ²²² Vértessy Miklós i. m. (20. jegyz.)
- ²²³ Országos hírlapkönyvtár. *In:* Magyar könyv-szemle, 1884. p. 321. - A Magyar Könyv-Szemle szerkesztője ez idő tájt Csontos János volt, aki korábban ellenezte Szinnyeinek a hírlapkönyvtár megvalósítására vonatkozó javaslatát.
- ²²⁴ Szinnyei József, id.: A hírlap-könyvtár. *In:* A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802-1902. Bp. 1902. p. 49-53.; Goriupp Alisz: A Magyar Nemzeti Múzeum hírlap-osztálya fennállásának első félszázadában. 1884-1934. Bp. 1934. 23 p. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 3.); Illyés Katalin i. m. (204. jegyz.)
- ²²⁵ OSZK Irattár. Az 1889. évi iratok végén található ún. „Csontos-lomtár” anyagában.
- ²²⁶ Kereszty István: A Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának hírlaposztálya. *In:* Magyar könyv-szemle, 1895. p. 235-249.
- ²²⁷ Szinnyei József, id.: Hírlapirodalmunk 1876-ban. *In:* Magyar könyv-szemle, 1876. p. 43-52., 103-112., 160-166.
- ²²⁸ Tizenhetedik akadémiai ülés. Összesülés. 1873. ápril 28-án. *In:* A Magyar Tudományos Akadémia értesítője, 1873. 7. sz. p. 121-124.
- ²²⁹ MTA Könyvtára. Kézirattár Ms 18. Id. Szinnyei József: Naplóm. 1876. jan. 6. - Szinnyei József írása is megjelent a Magyar Könyv-Szemle 1876. évi 1. száma 21-25. oldalán Az Egyetemi Könyvtár rendezéséről címmel.
- ²³⁰ Uo. 1876. jan. 11.
- ²³¹ Uo. 1876. jan. 13., febr. 12.
- ²³² Uo. 1876. ápr. 1.
- ²³³ Szinnyei József, id.: Észrevételek könyvtárrendezés tervvázlatára. *In:* Magyar könyv-szemle, 1879. p. 305-313.
- ²³⁴ Szinnyei József, id. i. m. (200. jegyz.)
- ²³⁵ OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1812. Schönherr Gyula hivatalos iratai fol. 347-374.
- ²³⁶ Schönherr Gyula i. m. (66. jegyz.)
- ²³⁷ MTA Könyvtára. Kézirattár Ms 18. Id. Szinnyei József: Naplóm. 1895. jan. 23., 24.
- ²³⁸ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 2763. Id. Szinnyei József: Munkálataim. fol. 550-599.
- ²³⁹ MTA Könyvtára. Kézirattár Ms 18. Id. Szinnyei József: Naplóm. 1895. febr. 15., 16.
- ²⁴⁰ Szinnyei József, id.: A magyar hírlapirodalom 1895-ben. *In:* Magyar könyv-szemle, 1895. Mell. 28 p.
- ²⁴¹ Szinnyei József, id.: A magyar hírlapirodalom 1896-ban. *In:* Magyar könyvszemle, 1896. 1. mell. 26 p.
- ²⁴² Kereszty István: Az idegennyelvű hazai hírlapirodalom 1896-ban. *In:* Magyar könyvszemle, 1896. 2. mell. 7 p.

²⁴³ Kereszty István (Pest, 1860. máj. 22. - Bp. 1944. febr. 8.): könyvtáros, közép- és zeneiskolai tanár, zenekritikus, szakíró, műfordító. Tanári oklevelének megszerzését követő évben, 1884. okt. 4-étől napidíjasként a múzeumi hírlapkönyvtár munkatársa. Gyakornokká való kinevezését 1888-ban Majláth Béla, a Széchényi Könyvtár vezetője a következő indokokkal javasolta: „Kereszty István 27 éves, nős családost, tanképesített közép tanodai tanár, a magyar és német nyelv és irodalmi szakban, [...] a hírlap könyvtárban mint ott alkalmazott a teendőket teljesen elsajátítván a francia nyelv volt óra díjas tanára ezen nyelvben jártas, s jelenleg az angol és szerb nyelvekkel foglalkozik, s a műtörténet, aesthetica, paedagogia és zeneelméletet irodalmilag műveli [...], s a Magyar tudományos akadémia által kiadandó vállalatban a bibliographiai részt készítvén oly tudományos képzettséget tanusít, mely a közönséges színvonalon jóval felül áll [...]” Az év márc. 7-étől gyakornok, 1894. júl. 13-ától segédőr, 21 éven át Szinnyei oldalán a hírlaptár beosztott munkatársa. 1901. okt. 30-án múzeumi őrkinevezésben részesült, majd 1905-1920 között a hírlaptár vezetője. 1920-ban megbízást kapott a könyvtár zeneműtári részlegének megszervezésére. 1922-ben, nyugdíjba vonulásakor vált meg a Széchényi Könyvtártól. - Szinnyei József, id. i. m. (13. jegyz.) 6. köt. 1899. col. 97-101.; A Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselőinek névsora a múzeum megalapításától a mai napig. In: A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Bp. 1902. p. 375-378.; Bánya Elemér i. m. (39. jegyz.); [Goriupp Alisz] (G. A.): Kereszty István. In: Magyar könyvszemle, 1923. p. 157-158.; Rédey Tivadar: Kereszty István. 1860-1944. In: Magyar könyvszemle, 1944. p. 167-169.; Zenei lexikon. Főszerk. Bartha Dénes. Átd. kiad. 2. köt. Bp. : Zeneműk., 1965. p. 315.; Új magyar irodalmi lexikon. Főszerk. Péter László. 2. Bp. : Akad. K., 1994. p. 1021.; Gulyás Pál i. m. (13. jegyz.) Pótlás a 16. köt.-hez., 17. köt. 1995. col. 223-224.; OSZK Irattár 34/1888.

²⁴⁴ Szinnyei József, id. i. m. (105. jegyz.)

²⁴⁵ A hazai hírlapok jegyzéke, [...] In: Magyar könyvszemle, 1898. p. 422.

²⁴⁶ Kováts László (Polgárdi, 1871. nov. 5. - Bruck an der Mur, 1909. szept. 5.): könyvtáros. A középiskolát Székesfehérváron végezte. A budapesti egyetemen jogot és bölcsészetet hallgatott. 1897. márc. 1-jétől a Széchényi Könyvtár napidíjas gyakornoka, 1898. júl. 3-ától könyvtári segéd, 1901. okt. 30-ától másodosztályú, 1902. nov. 27-étől első osztályú segédőr. Kezdetben a Nyomtatványi osztályon könyvfeldolgozással foglalkozott, később a köteles nyomtatványok szerzeménykönyvét vezette. A könyvtári jelentés szerint „nem annyira tudományos képzettséget, mint gyakorlati érzéket és ügyességet kívánó” munkákban volt használható. Szerkesztette a Magyar Könyvszemlében az 1898-1900. évi folyóiratok bibliográfiáját, cikkeket, oklevél-ismertetéseket írt. A Magyar Néprajzi Társaság jegyzőjeként 1899-ben ő készítette az Ethnographia 1-10. évf.-ának repertóriumát. 1902. jan. 13-ától a levéltárban teljesített szolgálatot. Munkahelyéről, 1903 és 1909 között, több alkalommal okmányokat lopott el, melyeket - a tulajdonbélyegzés kiretusálása után - közvetítők útján megvásároltatott a múzeummal. Az 1909. szept. 13-án elrendelt vizsgálatot követően öngyilkos lett. - Szinnyei József, id. i. m. (13. jegyz.) 6. köt. 1899. col. 1330-1331.; Dr. Sebestyén Gyula főtitkár jelentése. In: Ethnographia, 1900. p. 181.; A Nemzeti Múzeum tolvaja. In: Pesti napló, 1909. szept. 2. 207. sz. p. 6-7.; A Múzeum tolvaja - öngyilkos. Kováts László agyonlőtte magát. In: Pesti napló, 1909. szept. 7. 211. sz. p. 4-5.; OSZK Irattár 28/1902., 542/1909., 239/1911.

²⁴⁷ A hazai hírlapirodalom 1898-ban. [Összeáll.] id. Szinnyei József, Kereszty István, Kováts László. In: Magyar könyvszemle, 1899. Mell. 54 p.

²⁴⁸ Horváth Ignác (39. jegyz.)

²⁴⁹ A hazai hírlapirodalom 1904-ben. [Összeáll.] id. Szinnyei József, Kereszty István, Horváth Ignác. In: Magyar könyvszemle, 1905. Mell. 65 p.

²⁵⁰ Zászló János az Arad megyei Szöllösön (Csigérszöllös) született. Atyja görög-keleti pap volt. Brassóban érettségizett, Bukarestben teológiát végzett, s mint görög-keleti pap, az aradi egyházkerület jegyzője lett. Aradon, majd Radnán (Máriaradna) tanított felekezeti, illetve polgári

iskolában. Egyházi állását elvesztve Alsókubinban tanfelügyelői írnok, később hírlapíró. A Széchényi Könyvtárban napidíjasként dolgozott a Hírlapkönyvtárban, de munkájával és magatartásával nem vívott ki elismerést, ezért Fejérváthy László, a könyvtár vezetője, javasolta a múzeum igazgatójának Zászló János 1908. ápr. 30-ával való elbocsátását. OSZK Irattár 124/1908., 142/1908.

²⁵¹ A hazai hírlapirodalom 1907-ben. [Összeáll.] Kereszty István, Horváth Ignác. In: Magyar könyvszemle, 1908. 3. sz. Mell. 20, [2] p.

²⁵² Fitos Vilmos (Pécel, 1875. jan. 21. - Bp. 1955. okt. 19.): filozófus, könyvtáros. Budapesten, a református gimnáziumban érettségizett, majd a budapesti egyetem bölcsészeti kara magyar-német szakán folytatta tanulmányait. Édesapja halála után neki kellett gondoskodni édesanyjáról és testvéréről, ezért 1896 októberében átiratkozott a jogi karra. 1902-ben államtudományokból doktorált. Ezt követően egy évig filozófiát hallgatott a berlini egyetemen. 1897. jan. 6-tól díjnok a IX. kerületi előjáróságán. (A Révai nagy lexikona 21. köt. szerint 1904-től, Hodinka László szerint 1908-tól a Széchényi Könyvtár napidíjasa, majd 1914. okt. 12-étől kinevezett munkatársa.) Ifj. Fitos Vilmos szerint 1908. dec. 31-től múzeumi segédőrként a könyvtár kinevezett munkatársa. Hivatali esküjét 1909. jan. 5-én tette le. 1915-ben múzeumi őrkinevezést kapott. A kötelezpéldányirodán dolgozott, melynek 1918. dec. 31-től lett a vezetője, majd 1923. febr. 15-étől a Hírlaptár vezetőjévé nevezték ki. 1926. febr. 16-ával kezdődően megbízást kapott a kultuszminisztérium könyvtárának rendezésére, ahová márc. 30-ával kinevezve, nyolc éven át a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Országos Tanügyi és Pedagógiai Könyvtára, ennek felosztását követően pedig 1931-től az Iparművészeti Múzeum könyvtárának igazgatója volt 1935-ig, nyugdíjba vonulásáig. Több mint tíz nyelven olvasott, így mindig eredetiben tudta tanulmányozni a filozófiai műveket és az egyéb szakirodalmat. Filozófiai tudományos munkákat, művészeti, földrajzi tanulmányokat, pedagógiai cikkeket írt. - Gulyás Pál i. m. (13. jegyz.) 9. köt. 1992. col. 205-206.; Hodinka László: Fitos Vilmos. 1875-1955. In: Könyvtáros, 1979. 9. sz. p. 557-558.; Hóman Bálint: Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1923. évi állapotáról. In: Magyar könyvszemle, 1924. p. 106-120.; A vallás- és közoktatásügyi [...] In: Magyar könyvszemle, 1926. p. 201.; Bánai Elemér i. m. (39. jegyz.); Fitos Vilmos, ifj.: Fitos Vilmos. In: Fitos Vilmos: A kétféle gondolat bölcselése. 1. A tudomány és tárgya. Veszprém : Comitatus, 1993. p. 167-169.; OSZK Irattár 309/1920. Fitos Vilmos igazolása, 154/1926. Fitos Vilmos jelentése.

²⁵³ A hazai időszaki sajtó 1910-ben. Összeáll. Kereszty István, Fitos Vilmos. In: Magyar könyvszemle, 1911. 2. mell. 90, [2] p.

²⁵⁴ Gulyás Pál i. m. (160. jegyz.) p. 101.

²⁵⁵ Oesterreichischer Catalog. Zweiter Theil. Wien, 1868. p. 69.

²⁵⁶ Oesterreichischer Catalog. Dritter Theil. Wien, 1868. p. 32.

²⁵⁷ Uo. p. 40.

²⁵⁸ A magyar könyvkereskedők egylete 1885. június 17-én tartott vál. ülésének jegyzőkönyve. In: Corvina, 1885. jún. 20. 17. sz. p. 67-68.

²⁵⁹ MTA Könyvtára. Kézirattár Ms 770/62. Aigner Lajos levele id. Szinnyei Józsefnek.

²⁶⁰ Kozocsa Sándor i. m. (20. jegyz.)

²⁶¹ Irodalmi értesítő, 1867. 1. sz. p. 16.

²⁶² „Magyar könyvészet.” In: Magyar könyvészet, 1869. 1. sz. p. 1.

²⁶³ Aigner Lajos i. m. (182. jegyz.)

²⁶⁴ Bevezetés. In: Irodalmi értesítő, 1874. 1. sz. p. 1.

²⁶⁵ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 2763. Id. Szinnyei József: Munkálataim. fol. 335-336.

-
- ²⁶⁶ Mit akarunk. *In:* Társalgó, 1885. jan. 4. 1. sz. p. 1.
- ²⁶⁷ Bayer Ferenc (Pest /?/ 1854. szept. 26. - Debrecen /?/ 1912.); tanár, író, lapszerkesztő. - Szinnyei József, id. i. m. (13. jegyz.) 1. köt. 1891. col. 724.; Gulyás Pál i. m. (13. jegyz.) 2. köt. 1940. col. 778.
- ²⁶⁸ OSZK Irattár 47/1885.
- ²⁶⁹ Fülöp Attila: A Fejér megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Székesfehérvár : Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár, 1965. p. 119-120.
- ²⁷⁰ Argus de la Presse [...] *In:* Magyar könyv-szemle, 1894. p. 207-208.
- ²⁷¹ Történeti repertorium, összeállítva a hazai hírlapokból. 1884 január. Összeáll. id. Szinnyei J[ózsef]. *In:* Századok, 1884. p. 186-187.
- ²⁷² Bibliográfiai társaság. *In:* Vasárnapi újság, 1897. 29. sz. júl. 18. p. 475.; Magyar bibliográfiai társaság. *In:* Magyar könyvszemle, 1897. p. 316-318.
- ²⁷³ Váradi Ödön i. m. (116. jegyz.)
- ²⁷⁴ Váradi Ödön: Repertorium és bibliográfia. *In:* Magyar kritika, 1900. aug. 1. 20-21. sz. p. 293-294.
- ²⁷⁵ [Esztegár László] - e. -: Magyar könyvészet 1886-tól 1900-ig. *In:* Magyar könyvszemle, 1901. p. 110-111.
- ²⁷⁶ Gyalui Farkas i. m. (121. jegyz.)
- ²⁷⁷ Gulyás Pál i. m. (134. jegyz.)
- ²⁷⁸ A magyar bibliográfia kérdése. i. m. (140. jegyz.)
- ²⁷⁹ Kőhalmi Béla i. m. (144. jegyz.) p. 26-27.
- ²⁸⁰ OSZK Irattár 1918/149.